

ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kumushai TURDUBAEVA

İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİ:
KIRGIZİSTAN ÜZERİNE ENONOMETRİK BİZ ANALİZ
(2000-2014)

Danışman
Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM

Uluslararası Ticaret Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Alanya, 2017

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Kumushai TURDUBAEVA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Selim İNANÇLI

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM

Üye : Yrd. Doç. Yakup ARI

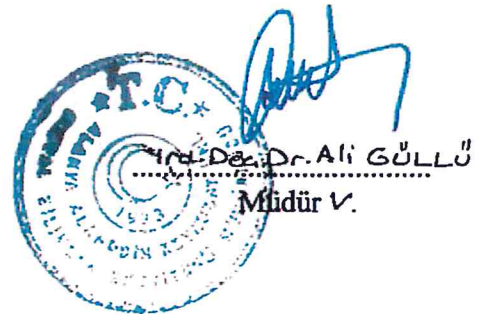
Tez Başlığı:

"İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİ: KIRGIZİSTAN ÜZERİNE
EKONOMETRİK BİR ANALİZ (2000-2014)"

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 06/07/2017

Mezuniyet Tarihi : 06/07/2017

Doç. Dr. Ali GÜLLÜ
Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİ: KIRGIZİSTAN ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ (2000-2014)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Kumushai TURDUBAEVA

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	i
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Tanımı.....	3
1.1.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Altyapısı	7
1.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Araştırmalarının Sonuçları	8
1.2.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Destekleyenler.....	8
1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Desteklemeyenler	8
1.2.3. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyip Karışık Sonuçlar Elde Edenler	9
1.3. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	9
1.3.1. Ekonomik Büyüme Tanımı	9
1.3.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	10
1.3.3. İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	14
1.3.4. İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	20
1.3.5. İhracat ve Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi	21

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

2.1. Tarihsel Süreç.....	24
2.1.1. 1991-1998 Dönemi.....	24
2.1.2. 1999-2005 Dönemi.....	28

2.1.3.	2006-2010 Dönemi ve Sonrası.....	30
2.2.	Genel Yapı.....	32
2.2.1.	Tarım ve Hayvancılık Sektörleri.....	32
2.2.1.1.	Tarım.....	33
2.2.1.2.	Hayvancılık.....	33
2.2.2.	Sanayi Sektörü	34
2.2.2.1.	Enerji ve Madencilik.....	35
2.2.2.2.	Tekstil	38
2.2.2.3.	İnşaat.....	39
2.2.3.	Hizmet Sektörü.....	40
2.2.3.1.	Turizm.....	40
2.2.3.2.	Bankacılık	42
2.3.	Yabancı Yatırımlar	43
2.4.	Dış Ticaret	43
2.4.1.	İhracat.....	44
2.4.2.	İthalat.....	48
2.5.	Kırgızistan'ın Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1.	Literatür Taraması	55
3.1.1.	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen İlk Çalışmalar.....	55
3.1.2.	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen Yerli Çalışmalar.....	56
3.1.3.	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen Yabancı Çalışmalar.....	60
3.2.	Yöntem	64
3.2.1.	Araştırma Modeli	65
3.3.	Birim Kök Analizi	65

3.3.1.	Dickey Fuller (DF) Testi	66
3.3.2.	Phillips-Perron (PP) Testi	66
3.4.	VAR Modeli	67
3.4.1.	Etki-Tepki (Impulse-Response) Fonksiyonları	68
3.4.2.	Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) Analizi	68
3.4.3.	Johansen Eşbütünleşme Testi.....	69
3.4.4.	Granger Nedensellik Testi.....	70
3.5.	Evren ve Örneklem.....	70
3.6.	Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	71
3.7.	Ampirik Analiz Sonuçları	71
3.7.1.	Birim Kök Test Sonucu.....	71
3.7.2.	ADF ve PP Test Sonuçları	72
3.7.3.	VAR Modeli Sonucu.....	72
3.7.4.	Etki Tepki (Impulse Response) Fonksiyonlarının Sonuçları	75
3.7.5.	Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları	77
3.7.5.	Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları	79
3.7.6.	Granger Nedensellik Testi Sonuçları	80
SONUÇ		82
KAYNAKÇA		83
EK 1. Kullanılan Veriler Tablosu		95
EK 2. VAR Modeli Sonucu.....		96
EK 3. Johansen Eşbütünleşme Test Sonucu		98
EK 4. Granger Nedensellik Test Sonucu.....		99
ÖZGEÇMİŞ		100

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Göstergeleri (1991-1998).....	24
Tablo 2.2 Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Göstergeleri (1999-2005).....	28
Tablo 2.3 Kırgızistan'ın Makroekonomik Göstergeleri (2006-2015)	31
Tablo 2.4 Kırgızistan'ın Tarım Üretimi (bin ton) (1991-2014)	33
Tablo 2.5 Kırgızistan'ın Hayvancılık Sektörünün Verileri (1990-2014)	34
Tablo 2.6 Kırgızistan'ın Petrol Üretimi (1995-2014).....	36
Tablo 2.7 Kırgızistan'ın Doğal Gaz Üretimi (1995-2014).....	36
Tablo 2.8 Kırgızistan'ın Kömür Üretimi (1999-2014).....	36
Tablo 2.9 Kırgızistan'ın Büyük HES'leri.....	37
Tablo 2.10 Kırgızistan'ın Küçük HES'leri.....	37
Tablo 2.11 Kırgızistan'ın Enerji Üretimi (milyon KW/saat) (1992-2013)	38
Tablo 2.12 Kırgızistan'ın Tekstil Üretimi (2002-2013)	39
Tablo 2.13 Kırgızistan'ın Yabancı Yatırımları (bin ABD doları) (2004-2015).....	43
Tablo 2.14 Kırgızistan'ın İhracat Ettiği Ülkeler (bin ABD doları) (2011-2014).....	45
Tablo 2.15 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İhraç Ettiği 5 Ülke.....	47
Tablo 2.16 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İhraç Ettiği 5 Ürün	48
Tablo 2.17 Kırgızistan'ın İthalat Ettiği Ülkeler (bin ABD doları) (2011-2014).....	48
Tablo 2.18 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İthal Ettiği 5 Ülke.....	52
Tablo 2.19 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İthal Ettiği 5 Ürün	52
Tablo 3.1 Serilere Ait İstatistiksel Göstergeler	64
Tablo 3.2 ADF ve PP Test Sonuçları	72
Tablo 3.3 Optimal Gecikme Uzunluğu	73
Tablo 3.4 Otokorelasyon LM Test Sonuçları	73
Tablo 3.5 Jarque-Bera Test Sonucu.....	73
Tablo 3.6 VAR Modeli Sonuçları	74
Tablo 3.7 Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları	77
Tablo 3.8 Granger Nedensellik Testi Sonuçları	78
Tablo 3.7 LGSYİH'nin Varyans Ayrıştırması	78
Tablo 3.8 LİHR'nin Varyans Ayrıştırması.....	79
Tablo 3.9 LİTH'nin Varyans Ayrıştırması	70
Tablo 3.10 LDK'nin Varyans Ayrıştırması.....	81

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1 Kırgızistan'ın Dış Ticareti (milyon ABD doları) (1992-1998).....	26
Grafik 2.2 Kırgızistan'ın GSYİH Büyüme Oranı (1991-1998).....	27
Grafik 2.3 Kırgızistan'ın İşsizlik Oranı (1991-1998).....	27
Grafik 2.4 Kırgızistan'ın Dış Ticareti (1999-2005)	29
Grafik 2.5 Kırgızistan'ın Tarım Sektörünün Değeri (milyon ABD doları) (2000-2015).....	32
Grafik 2.6 Kırgızistan'ın Sanayi Sektör Değeri (2000-2015)	35
Grafik 2.7 Kırgızistan'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı (1995-2014)	41
Grafik 2.8 Kırgızistan'ın Turizm Sektörünün Değeri (1995-2014)	41
Grafik 2.9 Kırgızistan'ın GSYİH, İhracat ve İthalatı (milyar ABD doları) (2000-2014)	44
Grafik 3.1 Logaritması Alınmış Değişkenlerin Verileri (2000-2014).....	71
Grafik 3.2 Değişkenlerin Etki Tepkisi.....	75

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller
ARDL	Autoregressive Distributed Lag
ARIMA	Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama
CCR	Kanonik Koentegrasyon Regresyonu
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DOLS	Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
ECI	Ekonomik Karmaşıklık İndeksi
ELG	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (Export Led Growth)
FMOLS	En Küçük Kareler Yöntemi
GATT	Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HES	Hidroelektrik Santrali
HS	(Harmonized Sistemi) Sınıflandırması Revizyonu
IBRD	Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IDB	İslam Kalkınma Bankası
IFC	Uluslararası Finans Kuruluşu
IMF	Uluslararası Para Fonu
İDBH	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi
KICB	Kırgız Yatırım ve Kredi Bankası (The Kyrgyz Credit and Investment Bank)
MIGA	Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
NBK	Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası (National Bank of Kyrgyz Republic)
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PP	Phillips Peron
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	Vektör Ardışık Bağımlı Regresyon (Vektör Otoregresyon)
VECM	Vektör Hata Düzeltme Modeli
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
FOB	Güvertede Teslim (Free on Bord)
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika

ÖZET

Hızlı gelişen küresel dünyada bir ülkenin ekonomik yapısı hakkında bilgilerin alınabilmesi ve gelecekte olabilecek tahminlerin yapılabilmesi için döviz kuru, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme (GSYİH) ilişkisi ekonomi literatüründe tartışma konusu olmaktadır. Bundan dolayı Kırgızistan verilerine dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada amaç; 2000-2014 dönemine ait verileri olarak döviz kuru, ihracat birim değeri, ithalat birim değeri ve ekonomik büyüme (GSYİH) değişkenleri ele alınarak Kırgızistan'ın yakın geçmişte bu değişkenler arasındaki ilişkisini incelemektir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda VAR analizi yapılarak Johansen eşbütünleşme testi, Etki-Tepki fonksyonu, Varyans Ayrıştırma analizi, Granger nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik analizinin çıktığı sonuçlara göre ise Kırgızistan'da ihracattan ekonomik büyümeye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. İhracat artışı bir ülkede üretilen mal ve hizmet talebini artırarak daha fazla mal ve hizmet üretiminde artış sağlamaktadır. Bu doktrinler doğrultusunda bu çalışmada ele alınan dönemde, Kırgızistan için yapılan analizde literatürle uygun olarak ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyici nitelikte bulgular ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, VAR Analizi

SUMMARY

In the rapidly developing global world, relations between exchange rate, export, import and economic growth (GDP) are discussed in the economic literature in order to obtain information about the economic structure of an country and to make forecasts for the future. Therefore, the purpose of this study, which is based on Kyrgyzstan's data and this country has recently examined the relationship between these variables by taking into consideration the exchange rate, export unit value, import unit value and economic growth (GDP) variables for 2000-2014 period. In the aim of this study, VAR analysis was performed to perform Johansen cointegration test, Impact-Response function, Variance decomposition analysis, Granger causality test. According to the results of the Granger causality analysis, it is found that there is a bi-directional causality relation between economic growth and export of Kyrgyzstan. The increase in exports increases the demand for goods and services produced in one country, thereby increasing the production of more goods and services. In the context of these doctrines, in the period covered in this study, findings are support of the export-led growth hypothesis emerged in accordance with the literature in the analysis for Kyrgyzstan.

Keywords: Exchange Rate, Export, Import, Economic Growth, VAR Analysis

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin en önemli sorunlarından biri, ekonomik büyümeyi nasıl gerçekleştirebileceğidir. Bunu gerçekleştirmek için en önemli yollardan biri de ihracat miktarını artırmaktır. Dolaylı olarak ülke ihracatındaki artış o ülkenin ekonomideki mal ve hizmetlerin üretiminin de artırmasına neden olur. İhracat artışının, üretimin büyümesini pozitif olarak etkilediğine ilişkin düşünce literatürde, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH) olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme sürecinde uluslararası sınırlar ekonomik anlamda ortadan kalkması, artmakta olan ticari ve finansal ilişkiler sonucunda ülkelerin birbirleriyle olan işbirliği artmıştır. Bundan dolayı ekonomik büyümenin yolu istikrarlı bir ihracatın artışından geçmektedir. İhracat ve ekonomik gelişme arasında yakın bir ilişki olduğu bilindiğinden, ihracata dayalı büyüme hipotezi az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler temelinde yoğun olarak araştırılmış bir konudur. Ülke ekonomisinin belirli sektöründeki üretim artışı ihracatı artırır ve dolayısıyla çeşitli yönlerden toplam milli gelir seviyesini yükseltmesine etki eder. Bu tez çalışmasının amacı; Kırgızistan örneğinde, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, VAR analizi kapsamında Etki-Tepki fonksyonu, Varyans Ayırıştırma analizini yaptıktan sonra Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ile incelemektir. Bu çalışmada başlıca şu sorulara cevap aranacaktır:

- İhracat ile GSYİH arasında bir ilişki var mıdır?
- İthalat ile GSYİH arasında bir ilişki var mıdır?
- Döviz kurunun ihracat, ithalat ve GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

Bu tezde, zaman serisi analizlerinde şu yöntemler kullanılmıştır; ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Granger testiyle, eşbütünleşme ilişkisi Johansen testi kullanılarak incelenmiştir. Bu yönüyle çalışmanın literatüre bir katkı sağlayacağı ve araştırmacıların dikkatini bir kez daha ihracat ve ekonomik büyüme konularına çekileceği düşünülmektedir. Çalışmanın sonucunda beklentiler; Kırgızistan'da ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği doğrultusundadır ve ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Çalışmanın bundan sonrası başlıca üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; çalışmanın teorik çerçevesine yer verilecektir. Bu kapsamda, ihracata dayalı büyüme hipotezinin tanımı, ihracatın, ithalatın ve döviz kurunun ekonomik büyüme etkisi, ihracat-ekonomik büyüme ilişkisi ve ithalat-ekonomik büyüme ilişkisi, döviz kuru-ekonomik büyüme ilişkisi yer alacaktır. İkinci bölümde; Kırgızistan'ın genel ekonomik durumunun 1991-2005, 2006-2010 ve sonraki dönemi kapsayan ihracat ve ithalat ettiği mallar ve ülkelerin

verileri, ekonomik sektörler: tarım, sanayi, turizm, madencilik ve enerji verileri yer alacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; ihracata dayalı büyüme hipotezini incelemiş ampirik çalışmaların literatür özeti yer alacaktır. Ampirik analizler gerçekleştirilecek ve elde edilen bulgular gösterilecek. Bu kapsamda, değişkenleri durağan haline getirmek için Birim Kök testi ve ADF, PP testleri yapılacak, VAR analizi, VAR modelini kullanarak değişkenlerin Etki-Tepki fonksiyonları analizi gerçekleştirilip, Varyans Ayrıştırma testi yapılacaktır. Sonra da Granger nedensellik analizi, Johansen eşbütünleşme testi gerçekleştirilecek ve seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiler tahmin edilecektir. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi, Kırgızistan için elde edilen sonuçların yorumlanması ve elde edilen bulgulara dayanarak ekonomik büyümeye ilişkin öneriler yer alacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Tanımı

Dış ticaret teorilerinin temelini oluşturarak bu günlere kadar ulaşan dış ticaret teorilerinin atası olarak tanımlandıktan sonra da ülkeler arası dış ticaretin ekonomiye olan etkilerinin araştırılması önemli bir durumuna gelmiştir. "Ekonomik Büyüme" kavramı da iktisat bilim adamlarının ilgisini çeken önemli konulardan biri olunca, uluslararası ticaret ile ekonomik büyümeyi ilişkilendirilmeye çalışmışlardır. Bu konuyu araştıran çalışmalardan biri "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi" olarak isimlendirilmektedir. "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi"ne göre ülkedeki ihracat değerinin artışları, çeşitli kanallardan ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. Bu düşüncüyü savunanlara göre ihracat artışları, kaynak dağılımı etkinliğini, ölçek ekonomilerini, verimlilik artışlarını, teknolojik yenilikleri, sermaye oluşumunu ve istihdamı arttırarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Ekonomik büyüme ise bir ülkenin çıktı ve gelir seviyesinin yükselmesini oluşturan üretim kapasitesindeki artışları belirten bir kavramdır (Todaro, 2000: 740). Ülkeler için, ekonomik büyüme, satın alma gücü artışı göstergesi olması sebebiyle önemlidir. Bununla birlikte kalkınma iktisadı üzerine çalışmalar yapmış R. Nurkse'un düşüncesini de öne çıkardığı üzere ihracat, büyümeyi hızlandıran bir unsur olup, uluslararası ticarete gelişmekte olan ülkeler için "Büyümenin Motoru" olarak tanımlanır (Seyidoğlu, 2009: 513).

Ekonomik büyüme oranını nasıl arttırabilmesi küresel dünyada bir ülkenin en önemli bulgularından biridir. Buna çözüm olabilecek en önemli yollardan biri de ihracatı artırma yoludur. Çünkü ihracattaki artış ekonomideki mal ve hizmetlerin üretimini de artırmasını sağlar. İhracat artışının, üretimin büyümesini pozitif olarak etkilediğine ilişkin fikir ya da görüş literatürde, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH) olarak isim almaktadır (Şimşek, 2003: 43). İktisat bilminde, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkiiyi "İhracata Dayalı Büyüme (Export-Led Growth-ELG)" olarak bilinmektedir (Korkmaz ve Aydın, 2015: 50).

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, ülkelerin diğer ülkelerle kıyaslandığında üretiminde en verimli oldukları malların üretiminde uzmanlaşması ve bu malları dünyadaki başka ülkeleri ile ticaret yapmaları konusunda uzmanlaşması gerekir. Bir ülkenin mal ihraç edebilmesi için ve dolayısıyla ihtiyaç duyduğu diğer malları ithal edebilmesi için döviz miktarını arttırması söz konusudur. Bir ülkenin kendine özel mallarını

üretmesi ne kadar iyi ve kaliteli olursa, o kadar çok gelir elde eder, bundan dolayı diğer ülkelerle kıyaslandığında, mal üretimin konusunda üstünlük kazanmış olur. Sonuç olarak ta ihracat artacak ve daha fazla ithalat yapılacaktır. Bu ticaret teorisi, ekonomi politikası için yeni bir yön, yani ihracata dayalı büyüme (ELG) hipotezini doğurmuştur (Zuniga, 2000).

Ekonomik büyümeyi ihracat genişlemesinde uzun süreli destekleyen kilit faktör, ihracata dayalı büyüme hipotezidir. Teorik olarak, İDB hipotezini haklı durumuna getirmek için çeşitli kanıtlar ortaya çıkarılabilir. Talep yönünden bakıldığında, iç talebin genişlemesine dayanan herhangi bir ekonomik etkinin hızlı bir şekilde tüketilmesi gerektiği için, sürekli iç talebin büyümesinin küçük iç piyasalarda sürdürmeyeceği söylenebilir. Buna karşılık ihracat pazarları neredeyse sınırsızdır ve dolayısıyla talep tarafında büyüme kısıtlamaları yapılmamaktadır. Bundan dolayı ihracat, ülkenin toplam talebinin bir bileşeni olarak gelir artışında bir katalizör olabilir (Herzer vd, 2004).

İhracata dayalı büyüme hipotezinin ilkel düşüncesi, ihracat piyasaları için üretimin verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye daha fazla gelir kazandırmaktır. Buna ek olarak, üretim olanakları mikroekonomi teorisinin üzerindeki sınırlar, doğrudan ihracata dayalı büyüme modeliyle bağlantılıdır. Sonuç olarak, bir üretim fonksiyonu, açıklayıcı bir değişken olup ihracatla belirtilir ve ihracat arasında bir bağ oluşturup uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme literatüründe bulunan çok sayıda ampirik çalışmanın temelini oluşturmaktadır (Zuniga, 2000).

Teorik çerçeveye göre, ihracatta ortaya çıkan bir artışın çeşitli yollarla ekonomik büyümeyi artırabileceği söylenebilir. İhracata dayalı büyüme hipotezine göre ise ihracatta ortaya çıkan bir artış, sermaye birikimini, teknolojik gelişmeyi ve istihdam yaratılmasını teşvik edeceğinden üretimde etkinlik ve kaynak dağılımında iyileşme sağlayacağı ve nihayetinde ekonomik büyümeyi teşvik edeceği savunulmaktadır (Chenery, 1980; Feder, 1983; Balassa, 1985; Ahmad, 2001).

Uluslararası ticaretin dalları olan ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri incelenirken, adı geçen bu üç değişkenin her birinin, diğerleriyle ilişkisi açısından tespit edilebilecek 10 farklı bulgu yani hipotez aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1.Hipotez - İhracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (İhracata Dayalı Büyüme),
- 2.Hipotez - İthalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (İthalata Dayalı Büyüme),
- 3.Hipotez - Büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik (Büyümeye Dayalı İhracat),

- 4.Hipotez - Büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik (Büyümeye Dayalı İthalat),
- 5.Hipotez - İhracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik (İhracata Dayalı Büyüme ve Büyümeye Dayalı İhracat),
- 6.Hipotez - İthalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik (İthalata Dayalı Büyüme ve Büyümeye Dayalı İthalat),
- 7.Hipotez - İhracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik (İhracata Dayalı İthalat),
- 8.Hipotez - İthalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik (İthalata Dayalı İhracat),
- 9.Hipotez - İhracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik (İhracata Dayalı İthalat ve İthalata Dayalı İhracat),
- 10.Hipotez - İhracat, ithalat ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik yoktur (Korkmaz ve Aydın, 2015: 50).

İhracata dayalı büyümeyi savunan ve destekleyen çok çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde birçok gelişmekte olan ülke tarafından uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin veya dışa kapalı ticaret politikasının dezavantajlarını ortaya çıkarmıştır. Diğer ülkelere ticari konusunda sınır koymayan yani dışa açık ticaret politikasını gerçekleştiren dört büyük Asya kaplanları olarak bilinmiş Hong Kong, Kore, Singapur ve Tayvan 1960'lı yıllardan itibaren göstermiş oldukları ekonomik başarıları ile dışa kapalı ticaret politikasını gerçekleştiren Hindistan, Latin Amerika gibi ülkelerin ekonomik başarısızlıkları kanıt olarak belirtilmiştir. Ancak çoğu Latin Amerika ülkesi, 1980'li dönemine kadar IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası borç veren kuruluşlarca ekonomik reformları ve piyasa serbestleştirilmesini kapsayan yapısal uyum politikalarını gerçekleştirmeye zorluk çekene kadar dışa kapalı ticaret politikaları uygulamaya devam etmişlerdir (Awokuse, 2008: 163).

Hızla büyüyen uluslararası ticaret, İktisat alanında ihracata dayalı büyüme (İHDB) ve ithalata dayalı büyüme (İTDB) hipotezlerini gündeme çıkarmıştır. İHDB hipotezinde, ihracattaki artış ekonomik büyümeyi belirleyenlerinden biri olarak ele alınmakta ve ülkelerin büyüme süreçlerinin, sadece ekonomi içerisindeki emek ve sermaye miktarının değil, ihracat artışının da bir fonksiyonu olduğu söz konusudur (Smith, 2001).

İHDB hipotezini destekleyen ve savunan dört esas teorik yaklaşım ileri sürülmektedir. İlk yaklaşım, Keynesyen yaklaşımı takiben ihracat artışının dış ticaret çarpanı yolu ile gelir artışına neden olduğudur. İkinci yaklaşım, ihracattan elde edilen döviz ise büyümeye katkı sağlayacak olan ara ve sermaye malı ile teknolojinin ithalini finanse etmek üzere kullanılmalıdır. Üçüncü yaklaşım, rekabetin ölçek ekonomilerinin oluşumuna, teknolojik

gelişmeye ve büyüme yol açmasıdır. İhracat bölümünün daha etkili yönetim ve üretim teknikleri şeklinde ekonomiye pozitif dışsal kazançlar sağlaması ise dördüncü yaklaşım olarak sayılır (Dawson, 2006: 890; Reppas ve Christopoulos, 2005: 930; Moosa, 1999: 903).

Ülke ihracatın ekonomik büyümenin motoru olması dışında ithalatın da ekonomik büyümeye katkı sağlayacağından söz edilirken, ithalata dayalı büyüme (İTDB) hipotezinden bahsedilmektedir. Awokuse (2008: 162) tarafından belirtildiği çalışmalara göre ülkelerde artan ithalat, ekonomik performansı hızlandırmada önemli bir rol almaktadır. Örnek olarak, birçok dışa açık küçük ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisinde ithalat, ihracat bölümünde kullanılan ve çok ihtiyaç duyulan üretim faktörlerini sağlamaktadır. Ayrıca, ithalat aracılığı ile gelişmiş ülkelere doğru gelişmekte olan ülkelere yapılan teknoloji transferi, ekonomik büyümenin önemli bir kaynağını gerçekleştirmektedir. Ülkelerin yaptığı ithalatın ulusal firmalara yabancı teknolojiye ve bilgiye erişim imkanı sağlamasından ötürü uzun dönem ekonomik büyümesi için bir kaynağı oluşturan endojen büyüme modelidir.

Hem teorik, hem ampirik alanda ekonomik büyümeyi artırma hedefini önemseyen ülkelerin, ihracatı teşvik ederek bu hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştirmeyecekleri konusu hala tartışılmaktadır. Teorik düzeyde Ortodoks iktisat düşüncesini savunanların ortaya koyduğu "ihracata-dayalı büyüme hipotezi" ile Heteredoks bir iktisatçı olan A. P. Thirlwall tarafından öne çıkarılan Thirlwall kanunu birbirine rakipsel fikirleri sunmaktadır. İhracata-dayalı büyüme hipotezinde ülkenin gerçekleştirdiği ihracattaki artışından döviz girişini, yurtiçi yatırımları, ölçek ekonomilerini, rekabeti, verimliliği, istihdamı ve teknoloji düzeyini artırarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etki vereceği iddialıdır (Giles ve Williams, 2000: 263). Thirlwall (1979) göre Ortodoks büyüme modelinde ödemeler dengesinin ekonomik büyümeye olan etkisi ihmal edilmektedir. Ödemeler dengesi hesaba alınırken, ihracat artışı gelir artışına yol açarken aynı anda ithalat talebinin artmasına da yol açarak cari dengeyi bozmaktadır. Cari açık durumunda fiyat mekanizması yani döviz kuru otomatik biçimde ithalat fiyatının yükselmesini ve ihracat fiyatının düşmesini sağlayamaz ise risk algısındaki artış nedeniyle ilgili ülkeye yönelik finans girişi azalmakta, faiz oranı yükselmekte ve ekonomik büyüme baskı altına alınmaktadır (McCombie ve Thirlwall, 2004: 1). Ekonomik büyümenin ne kadar baskı altında kalacağı ihracatın ekonomik büyüme hızına ve ithalatın talep esnekliğine bağlıdır. Sonuç olarak ta ihracat artışının, büyüme üzerindeki etkisi tarafsız haline gelebileceği gibi ithalat artışına yol açarak net ihracatın negatif olması büyümeyi azaltması da mümkündür.

1.1.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Altyapısı

İhracata dayalı büyüme hipotezinin üzerine kurulmuş ilgili teorik altyapıyı üçe ayırmak mümkündür. Bunlar; ♦ İhracat yoluyla piyasa genişlemesine dayanan ekonomik büyüme teorisi, ♦ David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanan ekonomik büyüme teorisi ve ♦ Post-Keynesyen ihracata-dayalı büyüme modelleridir (Tripaty, 1985: 1).

Piyasa alanını genişletme kanalıyla ihracatın ekonomik büyümeyi artıracığı iddiası Adam Smith'e kadar uzanmaktadır. A. Smith'e göre bir ülkede yapılan üretimin tamamına talep olmayabilir ve bundan dolayı işgücü talebi de azalabilir. İhracat sayesinde fazla üretim diğer ülkelere satılabilmekte ve böylece ihracat artışı devam ettikçe, ülkedeki üretimin büyümesi de artmaktadır. Ayrıca ilgili ülkede tam istihdam mevcutsa bile ihracat işgücünün sektörler arasında tekrar dağılımına yol açmakta ve işgücünün verimliliğini de artırmaktadır. Bu nedenle ihracat, ilgili ülkede talep fazlası üretim mevcut değilse bile büyümeyi pozitif etkileyebilmektedir (Myint, 1958: 322). Böyle bir modelde hem üretim fazlasının mevcudiyeti, hem de işgücünün verimliliğinin artması, yurtiçi talebe yönelik üretimin azalmamasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, ihracatın yurtiçi tüketimin azalması gibi maliyete sahip olmadığı konusu tartışılmaktadır.

Smith'in piyasa alanını genişletmesi fikrini, Kanada tecrübesine dayanılarak ortaya çıkan ilk üretilen ürünler ihracatına dayalı büyüme hipotezi içerisinde görmek de mümkündür. Bu ihracata dayalı büyüme hipotezine göre az sayıda ilk üretilen malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerde, ihracat sektörleri yine de ekonomik büyümeyi artırabilir. Uluslararası ticarete sınırları yeni açılan bir ülkede, ilk üretilen mal ihracatı yapan sektörler öncü sektörler haline gelebilir ve ileri-geri bağlantılardan dolayı ekonominin geri kalanını da etkileyebilir (Watkins, 1963: 144; Altman, 2003: 235). Ayrıca bu ilkel ürün ihracatı haberleşme ve ulaşım gibi altyapı yatırımlarının artmasına, teknoloji transferine ve işgücü politikalarında değişimine yol açarak sanayileşmenin de yolunu açmaktadır (Innis, 2001: 353).

İktisatta karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, ülkeler daha fazla maliyet avantajına sahip olan malları üretip, ihraç etmeli ve nispeten daha düşük maliyet avantajına sahip olan malları yada ürünleri ithal etmelidir. Böylece bir taraftan uzmanlaşma artarken diğer taraftan daha iyi bir kaynak dağılımı sağlanarak, verimlilik artışı gerçekleştirilebilir (Awokuse, 2008: 162). Ayrıca karşılaştırmalı üstünlük prensibi bir ülkenin mal ihracatın daha fazla artmasında da katkıda bulunur. Böyle bir sonucu, maliyetleri ülkenin üretim faktörleri donatımına bağlayan Heckscher-Ohlin teorisiyle de elde edilebilir. Ama bu klasik dış ticaret teorileri sahip oldukları varsayımlar nedeniyle ancak uluslararası ticaretin statik etkilerini ortaya

koyabilmektedir. Bir defalık etkileri statik modeller ortaya koyabildiğinden, bu modeller uzun dönemde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olan pozitif etkisini açıklayamamaktadır. Bundan dolayı ihracata dayalı büyüme hipotezi genellikle ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerine bağlanmaktadır (Thirlwall, 2000: 6). Dinamik etkilerinden önemli biri de rekabet düzeyindeki artıştır. İhracat piyasalarındaki rekabet, rakipler karşısında maliyet avantajı oluşturmayı gerektirdiğinden, firmaların hem ölçeklerini artırarak, hem de üretim teknolojilerini geliştirerek maliyetlerini düşürme kapasitesi içine girmelerine yol açmaktadır (Ramos, 2001: 614). Helpman ve Krugman (1985) ile Grossman ve Helpman (1991) modern ticaret teorilerine dayanarak dış ticaretin dinamik etkilerine odaklanmakta ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini oluşturmaktadır. Ülkeler arasında teknolojinin yayılmasına dış ticaretin aracılık etmesinin, ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olması beklenir. Dış ticaret aracılığıyla dünya bilgi tabanlarına entegre olma imkanı yakalayan bir ülkede yenilik yani inovasyon yapmak daha kolay hale gelebilmektedir. Böylece ülke içindeki yerli firmalar diğer ülkelerde keşfedilmiş yeni ürünleri ve teknolojileri tanıyabilmekte ve bu yeniliklerin üretilmesi için büyük yatırımlar yapmak zorunda kalmamaktadır (Grossman ve Helpman, 1991: 166). Sonuç olarak ihracatın yarattığı dışsal etkilerle birlikte uzun dönem içinde ekonomik büyümeyi geliştirebilmektedir.

1.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Araştırmalarının Sonuçları

İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH) ilgili araştırmalarda farklı sonuçlar ortaya koyan çok sayıda ampirik çalışmalar olmuştur. Bu çalışmaları üç grupta toplamak mümkündür.

1.2.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Destekleyenler

İDBH'ni destekleyen çalışmalar başlıca şu şekilde sıralanabilir: Küçükaksoy, Çifçi ve Özbek (2015), Şanbaz, Ağır ve Yanar (2014), Mercan ve Göçer (2014), Gül, Kamacı, ve Konya, S. (2013), Özcan ve Özçelebi (2013), Göçer ve Hepkarşı (2013), Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Akbulut ve Terzi (2011), Titus O. Awokuse (2006), Erdoğan (2006), Yavuz (2006), K. A. Al Mamun ve H. K. Nath (2005), Silverstovs ve Henzer (2005), Choong Chee Keong, Zulkornain Yusop ve Venuz Liew Khim Sen (2005), Awokuse (2000).

1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Desteklemeyenler

İDBH'ni desteklemeyen çalışmalar da bu şekilde sıralanabilir: Korkmaz ve Aydın (2015), Yıldırım (2015), Mohsen Bahmani-Oskooee, Claire Economidou ve Gour Gobinda

Goswami (2005), Şimşek (2003), Panas ve Vamvoukas (2002), Akbar and Naqvi (2000), Ahmed vd., (2000), Henriques ve Sadorsky (1986).

1.2.3. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyip Karışık Sonuçlar Elde Edenler

İhracata dayalı büyüme hipotezini inceleyenlerin ortaya koyduğu sonuçlar hipotezi aynı anda destekleyip desteklemediği karışık bulgular elde eden çalışmalar: Koçyiğit vd., (2015), Tang ve Ravin (2013), Gül ve Kamacı (2012), Herrerias ve Orts (2010), Taban ve Aktar (2008), Nasim Shan Shirazu ve Turkhan Ali Abdul Manap (2005), Saatcioğlu ve Karaca (2004).

1.3. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Küresel dünyada ülkeler dış ticaretinin hacmini büyütürken kendi ekonomik seviyesini yükseltip uluslararası piyasada güçlü devletler olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada öncelikle ekonomik büyümenin tanımı açıklandıktan sonra dış ticaretin yani uluslararası ticaretin dalları olan ihracat ve ithalatın ekonomiye olan etkisi, ilişkisi belirtilmiştir.

1.3.1. Ekonomik Büyüme Tanımı

Genel olarak ekonomik büyüme bir ülkenin ekonomisindeki üretim potansiyelindeki artışları ve gelişmelerini ölçebilen bir kavramdır. Böylece ülkedeki üretim fazlası ekonomik büyümenin anahtarıdır. Ülkelerin ekonomik büyümesi, üretim performansının gelişmesine ek olarak ülkenin ulusal gelirinin de gelişmesi şeklinde belirlenebilir (Berber, 2003: 3).

Ekonomik büyüme çok taraflı bir gelişme olduğu kabul edilen bir varsayımdır. Genel büyümenin en iyi bir göstergesi olup çeşitli boyutların biri Gayri Safi Milli Hasıla'dır (Tanrıkulu, 1983: 3).

Bir ülkenin genellikle bir yıl içinde üretim gücünde veya reel gayrisafi yurtiçi hasılasında görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar ekonomik büyümedir. Kişi başına düşen gelir açısından değerlendirildiğinde ekonomik büyüme, hem bir toplumdaki ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen artışı, hem de kişi başına gelir artışını ifade etmektedir. Bundan dolayı büyüme, makroekonomik açıdan arz cephesinde gösterilip, arz eğrisinin sağa kayması ya da üretim olanakları eğrisinin sağa kayması ile belirlenir. Kişi başına düşen reel geliri veya hasıladaki meydana gelen artışı büyüme olarak nitelendirilebilmesi için, bu artışın geçici değil sürekli olması şarttır. Dolayısıyla ekonomik büyüme kısa dönemli statik bir olgudan ziyade, uzun dönemli dinamik bir olgudur. Kısa dönemde üretimin ne kadar arttığına dayalı sonuçlar çıkarılabilir fakat ülke ekonomisinin nasıl bir politika uygulayacağı,

gerçek yapısı ve yapısal değişimi ile ilgili yeterli bilgiyi elde edemez. Uzun dönemde ise ekonomik büyümede uzun yılları kapsayan bir perspektifte orta çıkan değişiklikler esas alınmaktadır (Taban vd., 2013: 3).

1.3.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla, sermaye stoku ve beşeri sermaye, teknoloji, nüfus, doğal kaynaklar, kurumsal yapı, ülkenin yönetim türü ve siyasi istikrarı ekonomik büyümeyi etkileyen unsurları oluşturmaktadır (TEK, 2003).

Bir ülkenin işgücü, fiziksel sermayesi, doğal kaynakları ve teknolojisi ekonomik büyümenin esas kaynakları olarak belirtilmektedir. Bu unsurlarla birlikte girişimcilik, hükümet, beşeri sermaye, coğrafya, kültür ve kurumsal yapı gibi birçok unsur da ekonomik büyümeye katkı sağlayan diğer kaynakları oluşturur. İşgücü artışı, azalan verimler kanunu ortaya çıkana kadar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etki ederken, azalan verimler yasaının gerçekleşmeye başladığından itibaren karşıya çıkacak işgücü artışı ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyecektir. Fiziksel sermaye, mevcut gelirin bir bölümünün tasarruf edilip yatırıma dönüştürülmesiyle ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Ekonomik büyümede doğal kaynakların da ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri söz konusudur. Bol doğal kaynağa sahip ülkeler büyüme konusunda avantajlı durumda olsa bile, doğal kaynakların tek başına büyümeyi gerçekleştirmesi garanti değildir. Teknolojik gelişme, ekonomik büyümenin en önemli belirleyici faktörlerinden biridir ve özellikle verimliliğin artması yoluyla ekonomik büyümeye katkı sağlar. Girişimcilik, ekonomik büyümenin başka kaynaklarından olup, yeni ürünlerin, yeni hizmetlerin, teknolojik süreçlerin ve yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması aracılığıyla ekonomik büyümeyi pozitif etkileme performansına sahiptir. Bir ülkedeki siyasal ve yasal çerçeve hükümet tarafından oluşturulması büyüme üzerinde etki olması söz konusudur. Bu çerçevenin ekonomideki verimliliği artıracak tarzda kullanılması ekonomik büyümeye katkı açısından çok önemli yerdedir. Beşeri sermayenin iki önemli faktörleri eğitim ve sağlıktır. Bir ülkede bireyler ne kadar eğitilmiş ve sağlıklı ise bireylerden oluşan böyle bir ekonomide verimlilik de o kadar yüksek olacağı bellidir. Beşeri sermaye artışı yoluyla verimlilik artışının sağlanmış olması, ekonomik büyüme artışını birlikte getirecektir. Ekonomik büyümenin başka bir kaynağını kurumsal yapı oluşturur. Kurumların en önemli özellikleri mülkiyet haklarının tanımlanması ve teminat altına alınmasıdır. Mülkiyet haklarının tanımlandığı ve güven altına alındığı ülkede, daha fazla fiziksel veya beşeri sermaye, işbölümü ve uzmanlaşmaya yol açması açıktır. Bundan dolayı, kurumsal yapı

itibariyle iyi bir noktada bulunan gelişmiş ülkeler, kurumsal yapısı kötü olanlara göre daha hızlı bir ekonomik büyüme performansı belirteceklerdir (Taban vd., 2013: 44).

Ekonomik büyümenin temel kaynakları sermaye stoku, işgücü, teknolojik modernleşme ve diğer faktörler olarak belirtebilir. Bu unsurların ekonomik büyüme içindeki payları, ülkenin gelişim düzeyi açısından değişiklik gösterir (Hepkarşı, 2013).

- **Sermaye Stoku**

Belirli bir dönem içerisindeki üretim biriminin mal ve hizmet üretme kapasitesi, sermaye stoku ya da sermaye birikimi olarak tanımlanmaktadır (Saygılı vd. 2002). Ekonomik büyümenin en önemli faktörlerden biri sermaye yatırımları olup, belirli bir mal ve hizmeti üretebilmesi için ihtiyaç duyulduğu makine, teçhizat, binadan sağlanmış olup, üretim, istihdam ve verimlilik artışı kapsamakta. Bu sürecin sonucunda da ülkenin ekonomik büyümesini artırmada önemli bir rolü almaktadır.

- **Fiziksel Sermaye**

Üretimin artmasına büyük katkıda bulunan aletler, makineler, sanayi gereçleri, fabrika ve donanım; fiziki sermayenin farklı türlerini oluştururlar. Mevcut gelirin bir bölümünün tasarruf edilip yatırıma dönüştürülmesiyle ileri zamandaki üretim ve geliri artırmak amacıyla sermaye birikimi uygulanır. Bununla birlikte mal ve hizmetlerin üretimini, sermaye ve işgücününü bir araya getirilmesi şart olmaktadır. Bir ülkede fazla sayıda işgücüne karşılık, yetersiz düzeyde fiziki sermaye mevcutsa işgücünün çok fazla üretken olmasını beklemek doğru olmayacaktır. Bu sebeple, büyüme niyetinde olan bir ekonominin en kritik kaynağını sermaye oluşturmaktadır. Dünyada bazı ülkelerin ekonomik açısında geri kalmalarının en büyük nedenini de sermaye birikimindeki yetersizliktir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik yapıyı dönüştürerek gelişmiş ülkeler seviyesine gelebilmek için, çok fazla miktarda sermaye birikimine muhtaçtır. Çünkü bu ülkeler "fakirliğin kısır döngüsü" tanımı verilen bir süreç yaşamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelir, düşük tasarrufa, düşük tasarruf da düşük yatırıma neden olmakta ve bu durum ülkenin mevcut sermaye birikimi üzerine olan katkıyı düşürmektedir. Dolayısıyla bu süreç düşük gelir elde edilmesi ile sonuçlanmakta ve süreç yeniden gerçekleşmektedir. Sermaye birikimindeki olan yetersizliği ülkelere yeni yatırımların yapılmasıyla giderilebilir. Bu ise kaynakların yeni yatırımlara ayrılması şarttır. Yani tüketimin azaltılarak daha çok kaynağın yatırıma yönlendirilmesi gerekir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde özel tüketim harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı yaklaşık % 75 iken gelişmiş ülkelerde ise yaklaşık olarak % 55 oranındadır. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin düşük olmasıdır. Dolayısıyla, tüketicilerin gelirlerinin büyük bir bölümünü temel ihtiyaçların karşılanmasında

kullanmak mecburundadır. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde kamu ve yatırım harcamaları daha düşük olup, sermaye birikimi yavaş artmaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma sürecindeki gelişmekte olan ülkeler, belirli bir tüketim seviyesine gelme ile yeni yatırımlar yapmak niyetiyle sermaye birikimini artırarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirme sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu yeni dönemde iktisat bilim adamları sermaye ve yatırım kavramlarına daha farklı anlam vermeye başlamışlardır. Mesela yol, su, elektrik, kanalizasyon, iletişim ve bunlar gibi alanlara yapılan yatırımlar tamamlayıcı mallar olarak bilinmektedir. Bu çeşit yatırımlara sosyal sabit sermaye yatırımları denmektedir. Örneğin bir çiftçi tarafından yeni bir traktöre yapılan yatırım onun toplam sebze üretimini artırabilir, ancak bu fazladan ürünü yerel ticari pazarlara taşıyacak ulaştırma şartları yoksa bu durumda çiftçinin yatırımını ulusal gıda üretimini artırıcı netice doğurmayacaktır. Benzer şekilde insan kaynaklarına yapılan ve işgücünün niteliğini artırıcı yatırımlar, beşeri sermaye yatırımları olarak tanımlanır. Bu durum, işgücü miktarındaki artış sonucunda meydana gelecek üretim artışına eşdeğer oranda, belki de daha fazla bir üretim artışı gerçekleştirebilecektir. Okulda verilen eğitim, mesleki yetiştirme programları, yetişkinlere yönelik kurslar ve diğer tür resmi olmayan eğitim yatırımları, insan becerilerini ve kaynaklarını geliştirmede; binalara, donanım, kitaplara, kişisel bilgisayarlara, bilim malzemesine ya da mesleki araçlara yapılan yatırımlar doğrudan yatırımlar kadar etkili olabilmektedir. Okul ya da üniversite öğretmenlerin kendi alanlarında iyi uzmanlaşmaları, ekonomideki iyi ders kitapları kadar, işgücünün verimliliğinde, liderlik ve kalitede büyük bir farklılık yaratır. Bu nedenle, insan kaynaklarına yapılan yatırım kaliteyi ve mevcut başka kaynakların verimliliğini arttıracak kapasitededir (Taban vd., 2013: 30).

- **İşgücü**

İşgücü faktörünü, üretime yönelik kas gücüne dayalı ya da yaratıcı performansa dayalı çabalar oluşturmaktadır. İşgücü unsuru, nüfus artış hızına bağlı iken, işgücü verimliliği ise iş elemanların eğitim seviyesine ve beceri düzeyine bağlıdır (Üzümcü, 2002). Özellikle eğitim ve beşeri sermayeye yönelik yatırımlar, kaliteli işgücünü belirtmektedir. Bundan dolayı insana yapılan yatırım kaliteli işçi gücünü, sağlam işgücü de teknolojik bilgiye destek vermektedir (Mathur, 1999).

Saygılı (2003) göre nitelikli ve kaliteli işgücü miktarı arttıkça yaratıcı fikirler de artmaktadır. Bu fikir artışı patent başvuruları aracılığıyla ölçülebilmektedir. Patent başvuruları, bir ülkelerin teknolojik beceri ve teknolojik gelişme durumlarını göstermektedir. Tunç (2008) göre ise yeni fikirler, patent ve fikri mülkiyet haklarıyla korunmuyorsa, dışlanabilir durumda değildir. Dışlanabilir olmadıklarında, firmalar teknoloji üretmek

istememezler. Bu sebeple teknolojik bulguların, patent ve fikri mülkiyet hakkı kanunları ile korunması gerekir.

- **Teknolojik Gelişmeler**

Teknolojik gelişmeler, ekonomik büyümenin diğer bir kaynağıdır. Üretim faktörlerinin verimliliğini arttırarak, aynı miktar girdi ile daha fazla üretim yapmayı veya aynı miktar çıktıyı daha az kaynakla üretim yapmayı sağlayan sürece teknolojik gelişme ya da verimlilik denmektedir. Teknolojik gelişme veya teknolojik büyüme; üretim fonksiyonu ve maliyetleri değiştirerek, arz eğrisini sağa doğru kaydırmasında önemli rolü taşımaktadır. Böyle bir süreç ekonomik büyümeyi arttırmaktadır (Hepkarşı, 2013).

İhracat edilecek malların üretim maliyetlerini düşürerek ve ürün kalitesini artırarak ya da yeni bir ürün çıkararak, bir üretici firmanın ve ülkenin dış ticaretteki rekabet performansını arttırmakta teknolojik büyüme ya da gelişme en önemli yere sahiptir (Archibugi ve Michie, 1998). Yurtiçinde Ar-Ge faaliyetleriyle veya teknolojik ürünlerini diğer ülkeden ithal etme yoluyla teknolojik gelişme gerçekleşebilir (Parente, 1994).

- **Doğal Kaynaklar**

Doğada bulunan ve insan ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde kullanılabilen veya kullanılmaya hazır olan varlıkların bütününe doğal kaynaklar denilir. Diğer bir ifadeyle, insanlardan başka doğadaki mevcut tüm varlıklar doğal kaynaklar olarak tanımlanıp, şu şekilde sıralanabilir; toprak, su, madenler, orman ve hayvan varlıkları. Genelde doğal kaynakları canlı-cansız, yenilenebilir-yenilenemez olmak üzere çeşitli ayrımlar yapılabilir. Hayvanlar ve ormanlar canlı doğal kaynaklara örnek sayılırken, fosil yakıtlar ve mineraller cansız doğal kaynaklara örnek olarak verilebilir. Toprak, su, hava ve orman yenilenebilir kaynakları oluştururken, petrol yatakları, doğal gaz, kömür, nikel, demir ve bunlara benzer madenler ise yenilenemez kaynakları oluşturur. Bir ekonomide doğal kaynakların bol olması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesine neden olur. Ancak bu doğal kaynaklar tek başına ekonomik büyümeyi sağlayamaz. Örnek olarak, Arjantin ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerden bazıları oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olsa bile, bu kaynakların mal ve hizmet üretiminde kullanılması konusunda çok başarılı olamadığı açıktır. Piyasada petrolün fiyatları yüksek olduğu 1973-1982 yıllar arasında bile petrol ihracat yapan ülkelerin çoğunun elde ettikleri gelirlerini sürdürülebilir bir büyüme sürecine dönüştüremedikleri bellidir. Bolivya, Şili, Zambiya ve Zaire gibi ülkelere bakıldığında, petrol dışı maden ihracatçısı ülkelerin de doğal kaynakların satışından sağlandığı geliri kendi ekonomik büyümelerini gerçekleştirecek şekilde kullanamadıkları bellidir. Ayrıca, Şili ve Bolivya madencilikte ileri seviyede bulunmalarına rağmen, ekonomik gelişim açısından çok az mesafe

kat eden ülkelerden sayılır. Buna karşılık Japonya'nın doğal kaynağı sınırlı olmasına rağmen, son yıllarda çok büyük bir ekonomik büyüme performansı göstermiştir. Japon tecrübesi, zengin doğal kaynakları mevcut olmasının ekonomik büyüme için zorunlu bir unsur olmadığını açık bir şekilde ispat etmektedir. Dolayısıyla, nispi olarak daha zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin daha az doğal kaynağa sahip olan ülkelere göre daha büyük ekonomik büyüme oranlarına sahip olacağını öne süren 1950 ve 1960'ların geleneksel fikirleri bu durumda geçersizdir (Taban vd, 2013: 31).

- **Diğer Faktörler**

Ekonomik büyümenin diğer faktörleri girişimcilik ve doğal kaynaklardır. Ülkeler üretim yapabilmek için bazı girdilerini kendilerine ait doğadaki kaynaklarından faydalandıkları bellidir. Doğal kaynaklar iki özelliği taşıyıp yenilenebilir ve yenilemez olduğu için ülkenin üretimini ve ekonomik büyümesini etkilediğini göstermektedir (Sachs ve Warner, 1997). Bu nedenle doğal kaynakların zengin olması, üretimdeki artışı ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Girişimcilik bir ekonomik büyüme kaynağı olarak, işletme ve toplum yapısında bir değişime yol açarak ve geliştirerek, ekonomik büyümeyi ve ülke gelirini arttırmaya neden olmaktadır. Değişim ve gelişmeleri kolaylaştırma özelliğini taşıyan yenilik faktörüdür. Yenilik; yeni mal ve hizmetlerin piyasa için geliştirilmiş halde üretilmesini sağlamakta, ileride piyasaya çıkacak olan yeni işletmelerde ise yatırımı teşvik etmektedir. Girişimcilik ise teknolojiyi yoğun kullanan ve hızla büyüyen sektörlerle yapacağı yatırımlarla, ekonomik büyümeyi hızlandıran önemli bir kaynaktır (Öztürk, 2008).

1.3.3. İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomi literatürünün en kapsamlı konulardan biri hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme sürecinin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkindir. Gelişmekte olan ülkelerin döviz rezervleri kısıtlı olup bu ülkelerin uluslararası finansal piyasalardan mali kaynaklar elde etmesi zordur. Bundan dolayı ihracat, bir ülkenin büyüme sürecinde oldukça önemlidir (Şimşek ve Kadılar, 2005: 1).

Merkantilistlerden ve Fizyokratlardan Adam Smith'e, Marx'a ve bu zamana kadar çok sayıda iktisat okulları ve düşünürleri, ülkelerin ya da ulusların zenginliğini belirleyen esas etkenleri anlamaya çalışmışlardır. Örneğin bu konuya en erken yanıtlardan biri merkantilistlere göre, ülke içindeki değerli maden miktarıdır. Ancak sanayi devriminden sonraki dönemlerde, özellikle de son yarım yüzyılda yanıtlar değişmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin hızının yükselmesi ve yatırımların ivme kazanması ile birlikte üretim

ve gelirler sürekli olarak artmaya başlamıştır. Üretimin ya da kişi başına düşen gelirin devamlı artışı olarak tanımlanabilen iktisadi büyüme, İkinci Dünya Savaşından sonra ulusların zenginliğini ve yoksulluğunu belirleyen temel süreçine gelmiştir (Pamuk, 2007: 1).

Çeşitli modeller içerisinde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki farklı ilişkileri post Keynesyenler vurgulayarak belirtmektedirler. Chenery ve Bruno (1962) ile McKinnon (1964) göre büyüme için gerekli olan döviz ve ithal sermaye malı ihtiyacı vurgulanmış ve ihracatın yabancı teknoloji ithalatını finanse edebilecek bir kaynak olduğu göstermektedir. Dolaysız yabancı yatırımlar ve finans akımları göz ardı edildiğinde, özellikle tasarruf yetersizliği ve döviz kıtlığı sorunu olan ülkelerde, ihracat yurtiçi yatırımların artmasını destekleyen sermaye malı ithalatına imkan sağlamaktadır. Harrod (1933) tarafından geliştirilen statik uluslararası veya dış ticaret çarpanı da ihracat performansının bir ülkenin uzun dönemli büyüme performansını etkilediğini belirtmektedir (Thirlwall, 2001: 83).

İhracatın ekonomik büyümenin çekici gücü olduğu düşüncesi gelişme veya büyüme literatüründe çok sayıda araştırma konusu olmuştur. Literatürde tartışmaların hala da yoğun sürdüğü için ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönüne dair fikir birliği oluştuğunu söylemek mümkün değil. Ülke gruplarına, kullanılan yöntemlere, dikkate alınan döneme göre sonuçların çok farklı olduğu, hatta aynı ülke için farklı sonuçlar elde edildiğini görmek mümkündür. İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğine somut örnek olarak verilen bazı Asya ülkelerinde ekonomik büyümenin uzun soluklu olmasını sağlayan gücün ihracat değil ithalat olduğunu öne süren çalışmalar ortaya çıkmıştır. Türkiye için yapılan araştırmalarda genellikle ihracattan büyümeye doğru tek nedensellik ilişkisi bulunmuş olsa bile bulguların fikir birliği sağlamaya henüz yeterli değildir (Taştan, 2010: 88). İhracatın ekonomik büyümeye olan bazı önemli etkileri şöyle özetlenebilir (Şimşek, 2003: 2):

1) İhracat ülkenin rekabetini artırır. Uluslararası piyasaya girdikte artan rekabet, önemli gelişmiş kaynak dağıtılması, teknik bilginin yayılması, daha iyi yönetim ve daha büyük boyutlu girişimciliğin verdiği güven ve ihracat dışı sektörlerle dışsallıklar sağlayabilmektedir. Yani yeni teknolojilerin yayılmasına imkan veren etkilerle ekonomideki genel verimlilik düzeyini yükselterek özellikle yüksek kalite elde ettiren yeni becerilerine sahip olmasına ve etkili bir fiyat mekanizmasının oluşmasına katkı sağlamaktadır.

2) Dış ticaretin verimliliğinin artışıyla birlikte yeni teknolojilere sahip olmasını ve yayılmasını sağlayarak ekonomik büyüme oranını da artırmaktadır.

3) Dış ticarete rekabet avantajlarından faydanlanma imkanlarını ihracat vermektedir. Ayrıca ülke içinde ve dışında çeşitli yeni fırsatlar ortaya koyar. İşgücü maliyetlerinin azalması, yerli mallara olan dış talebin artması, bunun yeni yatırımları uyarması, böylece bu

sektörlere daha çok yatırımlar yapılması, uzmanlaşması ve karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanması gibi fırsatları verilebilecek.

4) İç pazarı dar olan ekonomiler ancak ihracat yoluyla ekonomik ölçekte üretim yapma imkanlarını yarattırır.

5) Döviz girdilerini artırarak ihracat promosyonu dış ödemelerin dövizden olan baskıyı azaltır. Bundan dolayı mal ve hizmet ithalatının da artmasına yol açar. İhracat artışı, aynı zamanda çeşitli girdiler ve sermaye malları gibi ülkede mevcut olmayan, yerli üretimini arttırmasında önemli rol oynayan ithalat kapasitesini genişleterek ekonomik büyümede itici role sahip olmaktadır.

Bununla birlikte iktisat alanında ihracat ile GSYİH arasında üç ilişki incelenmiştir: ihracata dayalı büyüme, büyümeye dayalı ihracat ve çift yönlü nedensellik ilişkisinin kısa süreli geribildirimi. Bu ilişkilerin her biri aşağıda açıklanmaktadır.

1) İhracata dayalı büyüme

Michaely (1977), Feder (1982) ve Marin (1992) yapmış oldukları araştırmalarının bulgularına göre ülkelerin ürettiklerinin büyük kısmını ihraç etmeleri diğerlerinden daha hızlı büyüyor gibi gösterilmektedir. Genelde ihracatın büyümesi ekonominin teknolojik artışlar olarak ve diğer dışsal faktör olarak uyarıcı bir etkiye sahiptir. Grossman ve Helpman (1991), Rivera-Batiz ve Romer (1991) ve Romer (1990) modelleri uluslararası ticaret uzmanlaşmış girdilerin sayısını arttırır, büyüme seviyesini arttırır, çünkü ekonomiler uluslararası ticarete açık hale geldiğini belirtmektedir. Buffie (1992), ihracat şoklarının ihracata dayalı büyümeyi nasıl gerçekleştirebileceklerini düşünmektedir.

2) Büyümeye dayalı ihracat

İhracata dayalı büyüme hipotezinin aksine, Bhagwati (1988) yapmış olduğu çalışmada bir ülkenin GSYİH'daki bir artışın genellikle ticaretin genişlemeye yol açtığını, büyümeye teşvik arz modeli olmadan bir ticaret karşıtı eğilimini oluşturduğunu belirtmektedir. Neoklasik ticaret teorisi kural olarak, iç faktör bağışlardan ve üretim faktörleri ihracatın teşvik nedenleri olarak belirtmektedir. Kunst ve Marin (1989) Avusturya örneğinde yaptıkları ampirik çalışmanın bulguları büyümeye dayalı ihracatı kanıtlamaktadır. Son yıllarda uluslararası ticaret teorisyenlerin Vernon (1966) tarafından geliştirilen ürün yaşam döngüsü hipotezi ayrıca bir ilgisini çekmiştir. Segerstrom, Anant ve Dinopoulos (1990) Kuzey-Güney ticaretini analiz etmek için esas olarak ürün yaşam döngüsü hipotezini kullanıp firmalar arasındaki hangi araştırma ve geliştirme yarışmasında Kuzeydeki yenilik ürün seviyesini göstermektedir.

3) İhracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat

Ekonomik senaryoların en ilginç de iki yönlü bir nedensellik ilişki olduğunu belirtmektedir. Bhagwati (1988) bulgularına göre ticaretteki artışın sebebi ne olursa olsun daha fazla gelir üretir yani GSYİH artar, daha fazla ticaret sonucunda olumlu dönüşümü yaratır. Bu tür geribildirim yani çift yönlü nedensellik Grossman ve Helpman (1991) tarafından yapılan Kuzey - Güney ticaret modellerinde de belirtilmiştir.

İhracat büyümesi ve GSYİH büyümesi arasındaki olan ilişki son derece karmaşıktır, çünkü diğer nedenlerin arasında fiyat dalgalanmalarının ve siyasi müdahalelerin de bu ilişkide etkisi vardır. Bu tür faktörlerini kontrol etmek amacıyla dış ticaret hadleri dahil edilmiştir.

İhracat birim değeri ithalat birim değeri tarafından ayrılması dış ticaret hadleri olarak tanımlanmaktadır. İhracat büyümesini kontrol altına almak için ticaret hadleri dahil edilerek, fiyat rekabetinden farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Böyle bir durumda fiyat rekabetinin dalgalanmaları reel döviz kuruna ve muhtemelen ticaret politikalarına yansımaktadır (tarife ve tarife dışı engeller). Kanada gibi az açık ekonomi dünyadaki fiyat değişime aşırı duyarlı ülke için ticaretin hadleri çok önemli bir değişkendir. Aslında, son verilerine göre Kanada'nın doları düşük olması Birleşik Amerika Devletleri de dahil olmak üzere Kanada'nın diğer ülkelerden daha yüksek bir ekonomik büyümesine bir sebep olarak gösterilmektedir (Henriques ve Sadorsky, 1996).

İhtiyaç duyulan mal ve hizmetleri üretmek için ülkenin üretim kapasitesinin artması ekonomik büyüme niteliğinde tanımlanmaktadır (Peterson, 1994: 480). Ülgener'in yaptığı çalışmanın açıklamasına göre ise ekonomik büyüme; iktisadi hayatın esas verilerin başlangıcında bir seneden diğer seneye daha yüksek bir reel gelir kazandıracak şekilde devamlı artışlardır. Bu tanımda ekonomik hayatın temel verileri kavramıyla söz konusu büyümenin kaynaklarıdır. Bir ülkenin ekonomik büyüme kaynağı; işgücü yani beşeri sermaye, doğal kaynaklar, fiziki sermaye ve teknolojisidir. Literatürde teknoloji, büyümenin yeni kaynağı olup, özellikle içsel büyümeciler tarafından dikkate alınmaktadır (Ülgener, 1991: 409).

İhracata dayalı büyüme hipotezinde, ekonomik büyümenin esas belirleyicisinin ihracat artışı olduğu belirtilmektedir. Bu büyüme modelin teorik altyapısını mantıksal bir temele yerleştiren en az dört yaklaşım mevcuttur:

Birinci yaklaşım, Keynesçi teorinin dış ticaret çarpanı aracılığına ilişkin yaklaşımıdır. Etkisiz kapasite ve işsizliğin bulunduğu açık bir ekonomide, tüketim, yatırım ve kamu harcamaları gibi, ihracat değişkeni de üretimin genişlemesine sebep olmaktadır. Bu artış çarpan nispetinde gerçekleşmektedir.

İkinci yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerin büyümesi ihtiyaç duyulduğu yatırımlar yapmaları ve üretimi sürdürmeleri için gereksinim oldukları ara mallarının sağlanması, bu ülkelerin ithalat kapasitelerine bağlıdır. Yatırım ve üretimde tamamlayıcı nitelikte olan bu malların, döviz yetersizliği nedeniyle ithal edilememesi büyümenin duraklayıp yavaşlamasına yol açabilir. Bu durumda ekonomik büyümenin anahtarı ihracat olup, sermaye malları ithalatı için gerekli olan döviz gelirlerinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Moosa, 1999: 903).

Üçüncü yaklaşımda ihracat artışları, verimlilik düzeyini arttırmakta ve ihracat sektörü genel beceri düzeyinin yükselmesine neden olan ihracat ürünleri üretiminde uzmanlaşmanın gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, ekonomik büyüme açısından nispeten etkili olmayan ticaret dışı bölümlerden daha verimli kaynak kullanan ihracat bölümlerine doğru kaynakların yeniden dağılımına yol açar. Verdoorn Kanunu'na göre verimliliğin değişimi üretimde artışa neden olmaktadır. Ayrıca dışa açık ticaret politikası gelişmiş teknolojilerin girişine, yaparak öğrenmeden oluşan kazancın ortaya çıkmasına ve daha iyi yönetim uygulamalarının ülkeye girmesi için ihtiyaç duyulan alt yapısının hazırlanmasına imkan sağlar. Bununla birlikte, dış dünyanın rekabet baskısı önemli bir faktör olarak firmaları teknolojik değişime ve maliyet hesapları konusunda daha dikkatli davranmaya yönlendirmektedir. Firmalar kendi ölçeğini dünya pazarına göre hazırlamış ise ihracatını sürdürebilmesi için rekabet kapasitesini sürdürmeye dikkat etmek zorundalar (Panas ve Wamvoukas, 2002: 731).

Dördüncü yaklaşım ise sermaye yoğun imalat sanayi için büyük ölçüde geçerli olan ölçek ekonomilerine ilişkindir. Bu günlerde teknoloji, imalat sanayinin sermaye yoğun sektörlerinde, optimal üretim miktarını önemli ölçüde arttırmıştır (demir-çelik, petrol-kimya gibi) (Giles ve Williams, 2000a: 261, 337).

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu üretimlerini karlı fiyatlardan üretemeyecek durumundadırlar. Bu şekilde ihracat, iç piyasası sınırlı olan ülkeler için dış talebi de sürece dahil ettiğinden, imalat sanayinde firmaların daha büyük ölçeklerde üretim yapması mümkün olur. Böylece, ülke düşük birim maliyetlerle üretim yaparak da dış ticaret pazarlarında rekabet edebilme gücüne sahip olur (Kazgan, 1988: 47-48).

Kısaca söz etmek gerekirse, ihracat genişlemesi faktör verimliliğini yükseltip, teknolojik yeniliklerin adaptasyonu ve kaynakların daha etkin kullanım haline getirmektedir. Ayrıca, yabancı rekabetin sağlayacağı avantajlar, uluslararası pazarlara açılışın doğurduğu ölçek etkisinin getirisi gibi faktörler dolayısıyla ekonomik büyümede artış olduğu belirtilir (Moschos, 1989: 93).

Bu nedenlerden dolayı ihracatın teşviki, ekonomik büyümenin hızını yükselten bir faktör olarak belirlenmektedir. Bununla birlikte, yeni teorik sonuçlar, ticaretin sadece verimliliği değil aynı zamanda teknoloji etkisi aracılığıyla büyüme oranını da arttırabileceği söz konusudur (Panas ve Wamvoukas, 2002: 738).

İhracata dayalı büyüme hipotezinin tersine, büyüme oranları da ihracatın artışına neden olabilir. Bu görüşe ilişkin Vernon (1966)'un büyümeye dayalı ihracat hipotezine göre, ülkelerin sahip oldukları büyüme oranlarının ihracatları üzerinde pozitif yönlü bir etkiye yol açtığını ve dolayısıyla ülkenin ihracatında önemli ölçüde bir büyümeye neden olduğu savunulmaktadır. Böyle bir durumda, yurtiçinde gerçekleştirilen büyüme oranı, yurtiçi yatırımlardaki bir artış, teknolojik gelişme, ticarete konu olan malların uluslararası rekabet gücündeki artış gibi nedenlerden dolayı ihracatı büyütebilir (Jin, 2002: 64).

Büyümeye dayalı ihracat artışı için de çok önemli bir teorik altyapı mevcuttur. Yurt içi arz ve talep dinamikleri ülkenin ekonomik büyümesini oluşturmaktadır. Neo-klasik ticaret teorisine göre, ihracattan başka bir unsurların ekonomik büyüme (ana girdi mallarındaki büyüme veya faktör verimliliği büyümesi gibi) üzerinde önemli etkilerinin olduğunu belirttiği gibi, büyümeye dayalı ihracat hipotezi de desteklenmektedir. Neo-klasiklerin düşüncelerine göre, ekonomik büyüme sahip olduğu teknik beceri ve teknoloji seviyesini yükseltmektedir. Böyle bir durum verimlilik düzeyini arttırmakta ve artan verimlilik de ülkenin yaptığı ihracatını kolaylaştıran bir karşılaştırmalı üstünlüğü yaratmaktadır. Ayrıca, piyasa başarısızlığının da sürekli hükümet müdahaleleri ile yanı sıra, büyümeye dayalı ihracat hipotezinin sonuçlarını desteklediğini belirtilmektedir (Giles ve Williams, 2000b: 445).

Büyümenin veya üretimin yönlendirdiği ihracat fikri, temel olarak korumacı politikaları önermektedir. Bu fikrin odaklanma noktasında ise uluslararası düzeyde rekabetçiliğin oluşturulabilmesi için ülkenin yerli endüstrilerin korunması şart olduğunu savunan bir anlayış olmaktadır. Bu şekilde, ihracata dayalı büyüme modelleri ile teknoloji uyumlu ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasındaki nedensellik ilişkisinde tek yönü vurgulamaktadır. Son dönemdeki endüstri içi ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasında iki yönlü nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Bu teoriler, aksak rekabeti, ölçek ekonomilerini ve ürün farklılaştırmasını birlikte ele geçirirler. Böylece benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasındaki ticaretin nedeni olarak ürün farklılaştırması, statik ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi aracılığıyla verimliliği yükseltir. Ölçek ekonomilerinin ihracat üzerindeki pozitif etkisinin yanında, dış ticaret bir ülkenin ortalama verimliliğini artırma eğiliminde olacaktır. İhracat ile büyüme arasındaki çift yönlü nedensel ilişki de bu tartışma içerisindeki ilişkilerden biridir. Bu konuya ilişkin, ihracattaki bir artış ile ekonomik büyüme arasında çift

yönlü bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Verimlilik kazancından dolayı ölçek ekonomilerinin oluşması neticesinde, ülkedeki ihracatın artabileceği savunulmaktadır. Diğer yandan, ihracattaki artış maliyetlerin azalmasına sebep olmakta ve bundan dolayı üretimden ele edilen kazanç miktarı artmaktadır. Ayrıca, dış ticaretin artışı daha fazla gelir sağlayacak ve dolayısıyla bu gelir artışı dış ticaret hacminin büyümesine neden olur. Bununla birlikte olan, iki zaman serisinin büyüme yolu bu iki değişkenle doğrudan ilişkide olmayan ekonomideki diğer değişkenler tarafından belirlendiği zaman, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini karşılama mümkün olmayacaktır (Giles ve Williams, 2000a: 265).

1.3.4. İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkide ithalatın da önemli bir rolü vardır. İçsel büyüme teorilerinde, ithalat özellikle belirtilen yeni teknoloji transferlerinin elde edebilmesi ve daha üstün kalitedeki sermaye mallarına ve ara mallara ulaşılabilmesi için en önemli kanallardan biridir. Dolayısıyla, ekonomik büyümede, ihracat ve ithalattan oluşan bir sistemde ithalattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunabilir ve bu ilişkiye ithalata dayalı büyüme hipotezi denmektedir. Ayrıca, ihracatın artışı ithalat yapabilmeye gücünü ya da kapasitesini arttırarak özellikle sanayi mallarının üretiminde ihtiyaç hissedilen sermaye ve ara mal ithalatını kolaylaştırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır (Taştan, 2010: 89).

İthal ikameci sanayileşme politikası önermesinin önemli temellerinden birini belirleyen Prebisch (1950) soruna ilkel ürünlerde uzmanlaşan gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşmış ve dış ticaret hadlerinin ilkel ürünler aleyhinde gelişmesinden dolayı, serbest ticaretin ödemeler bilançosu problemleri ortaya çıkaracağını ileri sürmüştür (Hadass ve Williamson, 2001: 1; Kula, 2008: 60). Prebisch'in düşüncesine göre gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini ihracat artırabilir. Ancak ilkel ürünler haricinde ihraç edebileceği ürünü bulunmayan gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler karşısında rekabet edebilecek performansı yoktur. Bu nedenle ithalat artışı ve ithalatın yurtiçi üretimin yerini alması hızlı biçimde gerçekleşmektedir. Sonuç olarak Prebisch yurtiçi üreticilerin korunmasını kapsayan ithal ikamesi sanayileşme stratejisini önermektedir.

Ayrıca ihracattaki artış ile birlikte ülkede döviz miktarındaki artış, daha fazla ithalat yapabilmesine şart yaratmakta. Bundan dolayı ithalattaki artışlar da ekonomide üretim potansiyelinde artışa neden olmaktadır (Ramos, 2001).

İthalat yoluyla elde edilen makine ve ekipman vasıtasıyla gerçekleştirilen teknoloji transferinin her daim üretim artışına neden olmayacağına dair fikirler de mevcuttur. Örnek olarak Teixeira ve Fortuna (2006) çalışmalarına göre tamamlayıcı teknolojik büyümelerin,

yani know-how tamamlayıcı ve işgücünün eğitim seviyesi gibi beşeri sermayenin yeterli miktarda mevcut bulunmadığı bir ülkeye makine ve ekipman ithalatıyla oluşturulan yeni teknolojilerin, ülkenin üretim ve verimliliğine olan etkisi sınırlı olacağı belirtilmiştir (Teixeira ve Fortuna, 2006: 20).

Bir ülkenin ekonomik büyümesine pozitif etkileri aramalı ve sermaye malın ithalatı oluşturduğunu ileri sürülebilir. Özellikle aramalı ve sermaye mallarının gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme üzerinde önemlidir. Sermaye malların ithalatı vasıtasıyla gerçekleştirilen teknolojik transferi, toplam unsur verimliliğini arttırıp, ekonomik büyümeye destek sağlamaktadır. Diğer açıdan, aramalı ve sermaye malın ithalatının öneminin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından biri de artan ithalat bağımlılığının nedeni olduğu dış ticaret ve cari açık sıkıntısı olarak belirtilir. Başka bir ifadeyle, ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla aramalı ve sermaye malı ithalatının sağlam kaynaklardan finanse edilmesi şarttır. Aksi halde ödemeler bilançosu açıklarının artışı, ekonomik krizleri tetikleyerek aramalı ve sermaye malı ithalatının büyümeye olan etkilerini gölgeleyebilir (Gerni vd., 2008: 11).

1.3.5. İhracat ve Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Bir ülkedeki bulunan döviz fiyatına döviz kuru denir. Döviz kuru belirlendikten sonra açıklanma sürecine de kotasyon denir. Döviz kurları döviz alım ve döviz satım olarak çift taraflı ilan edilir. Ayrıca, ülkelerin merkez bankaları döviz kuruyla birlikte efektif kurlarını da yine iki taraflı olarak ilan ederler. Çift taraflı ilan edilmesinin en önemli sebebi, diğer piyasalardan farklı olarak döviz piyasasında her an alım ve satım sürecinin gerçekleştirilmesidir (Çelik, 2015).

Ekonomik büyümeyi döviz kuru rejimleri birkaç kanaldan etkileyebilmektedir. Esnek kur rejiminin en önemli farklılığı bu dış ödemeler dengesizliklerinin döviz kurlarındaki serbest değişmelerle ortadan kaldırılması ve dış dengenin herhangi bir hükümet müdahalesi olmadan kendiliğinden oluşmasıdır. Mesela piyasada döviz arzı sabitken, döviz talebinde bir artışın olduğu halde döviz kuru hemen yükselirken, yerli para kendi değerini kaybeder. Bu olay mal ve hizmet ihracı ile kısa dönemli sermaye girişlerini sağlarken, ülkenin mal ve hizmet ithalatıyla ülkeden kısa dönemli sermaye çıkışlarını caydırıcı etki verir. Sonuçta, esnek kur rejiminde dövize olan talebinin artışıyla birlikte yerli paranın değer kaybına uğraması, ihracatı artırırken ithalatı düşürmesi ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir (Seyidoğlu, 2001: 318).

Döviz kuru piyasadaki arz ve talepteki kaymaları nasıl olursa olsun belirli bir seviye içerisinde tutulmasının şartı sabit kur rejiminin özelliğidir. Örneğin ülkedeki enflasyon oranını azaltmak için hükümet tarafından uygulandığı sabit kur sisteminin neticesinde, enflasyonda belirgin bir düşüş gerçekleşmemesi, yerli paranın giderek değer kazanmasına sebep olarak ithalat artarken ihracat azalacak ve dolayısıyla, ülkenin ekonomik büyümesine negatif bir etki sağlayacaktır (Ağrasoy, 2006: 4).

Ülkenin uyguladığı döviz kuru rejimi ekonomik büyümeyi artan verimlilik unsuru ya da yatırım unsuru tarafından da etkileyebilir. Bir ekonomideki politik belirsizliği ve nispi fiyat değişkenliğini azaltan sabit kur rejiminden dolayı yatırımları teşvik etmesi ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği söz konusudur. Ayrıca, daha düşük fiyat düzeyi reel faiz oranlarının azalmasını oluşturarak ekonomik büyüme üzerinde benzer olumlu katkıda bulunacaktır. Ancak, sabit kur rejiminde negatif bir dışsal şoktan dolayı oluşan uluslararası ekonomik belirsizliği, ülke için riskleri artırıcı bir neden olacaktır. Bu rejimde, nominal ücret ve fiyatlar esnekliği mevcut olmadıysa ekonomi daha büyük zarara uğrayacak ve kısa süreç içerisinde ihracat ve ithalat nispi fiyatları ayarlanamadığından dolayı, yurtiçi istihdam ve üretim azalacaktır (Parasız, 1996: 354).

Esnek kur rejimi ekonomide yaşanan bir dışsal şokun, fiyatlarda hemen gerekli işlemlere izin verip, çıktı dalgalanmalarının azaltılmasına katkı sağlayacak ve dolayısıyla bu durum büyümeyi olumlu etkileyecektir (Yeyati ve Sturzenegger, 2001: 63).

Esnek döviz kuru dışsal şoklardan yurtiçi ekonomiyi sabit döviz kuruyla kıyaslandığında daha fazla koruma etkisine sahiptir. Sonuç olarak, özellikle büyük dışsal şoklara açık ülkeler için esnek döviz kurları daha çekici olurken, sabit döviz kurları ise büyük içsel şoklara aday dışa açık bir ekonomiye daha fazla istikrarlık sağlayacağı söz konusudur (Parasız ve Yıldırım, 1994: 81).

Bir ekonominin uluslararası piyasalara açıklık derecesi de ülkenin kur rejimine bağlı olup, ekonomik büyümeyi etkileyici daha bir unsurdur. Bundan dolayı döviz kuru rejimleri uluslararası ticareti etkilenmektedir. Ancak, hangi rejimin uluslararası ticareti daha fazla geliştireceğine ilişkin belirtilmiş açık bir tahmin mevcut değildir. Sabit kur ayarlanmaları altında değişkenliğin ve belirsizliğin daha az olması, işlem maliyetini düşürmesi sebebiyle ticarete artış gerçekleşecek. Ancak, esnek kur işlemlerinin ihracatın artışında önemli bir etkisinin olduğu da dikkate alınmaktadır. Çünkü bu rejimlerde sürekli bir istikrarsızlık durumu ile karşılaşma olasılığı daha az olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, sıkı kur rejimlerine göre esnek kur rejiminde spekülasyon sermaye akımlarının engellendiği, ekonomik büyümenin daha hızlı artmasını sağlayabilecektir (Bailliu vd., 1999: 321-322).

Sabit kur rejimi ile dalgalı kur rejiminini kıyaslandığında dalgalı kur rejiminin bir üstün özelliği de, yurtiçi ekonomik istikrarın sağlanmasında para politikasını daha etkin haline getirmesidir. Bunun nedeni, uygulandığı esnek kur rejimi altındaki para politikasının mal ve hizmet hareketleri kadar yurtiçi harcama düzeyi faktörüyle ülke ekonomisini etkilemesidir. Örnek olarak ülke durgunlukla mücadele etmek için bir an faiz oranlarını düşürdüğünü varsayıldığında, sabit döviz kuru rejimi altında, faiz oranlarındaki düşüşe paralel olarak yatırım harcamalarının artışı ekonomiyi canlandıracaktır. Ancak, para politikası uygulandığı dalgalı döviz kuru rejimi altındaysa, ülkenin mal ve hizmet akımlarını da harekete geçirecektir. Yabancı sermayenin yurtdışına çıkmasına faiz oranlarındaki düşüş neden olur. Sermayenin bu şekilde ülkeden dışarı çıkışı, ülkenin kendi parasının değerini kaybettirir ve bu durumda ülkenin ihracatını teşvik ettiği zaman ithalatını sınırlar. Dış ticaret dengesindeki bu gelişmeler çarpan kanalıyla yurtiçi harcamalar artışını uyarır ve düşük faiz oranlarının yurtiçi etkilerini güçlendirerek durgunlukla mücadele etmekte destek verir (İyiboçkurt, 1995: 301).

Gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kurunda meydana gelen değişiklikler, makroekonomik dengeleri ciddi anlamda etkileyebilmektedir. Yerel paranın reel olarak değer artması veya değer kaybetmesi ile sonuçlanan reel kurdaki değişimler, ülkelerin rekabet etme kapasitesinin ve dolayısıyla dış ticaret hareketlerinin temel belirleyicisi durumundadır (Yılmaz ve Kaya, 2007: 70).

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

2.1. Tarihsel Süreç

Kırgızistan'ın ekonomisinin tarihsel gelişimi üç döneme ayırarak gösterilmiştir. Birinci dönem bağımsızlıktan sonraki yıllar, yani 1991-1998 yılları kapsayan dönemdir. İkinci dönem 1999-2005 yılları kapsamıştır. Üçüncü dönem ise 2005-2010 ve sonraki yılları içermiştir.

2.1.1. 1991-1998 Dönemi

Sovyetler Birliği döneminin 1991 yılında sona ermesi ile Kırgızistan Sovyetler Birliği'nin kaynaklarından mahrum kaldığından mevcut varlıkları tükenmeye başlamıştır. Özel tüketimi düşmüş, kamu harcamaları ise artmıştır. Bunun neticesinde 1991-1995 yıllarını kapsayan dönemde ülkenin GSYİH'sı 1990 yılındaki seviyesinin yarısına kadar inmiştir. Ülkenin tüm ekonomik göstergeleri kötüye gitmiş, bundan dolayı hiperenflasyon, artan işsizlik oranı ve reel gelirdeki düşüş yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Somuncuoğlu, 2011: 4).

Tablo 2.1 Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Göstergeleri (1991-1998)

Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYİH (%)	-7,8	-13,8	-15,4	-20,08	-5,4	7,08	9,9	2,1
İşsizlik (%)	8,6	8,6	8,7	8,4	8,7	8,7	8,3	9,7
Enflasyon (%)	134,7	830,1	754,4	180,8	42,03	35,3	19,3	9,07
Kişi Başına GSYİH (ABD doları)	575	513	449	372	364	394	376	345
Nüfus (milyon kişi)	4,46	4,515	4,516	4,515	4,56	4,62	4,69	4,76

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Tablo 2.1'de gösterildiği gibi Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra ekonomik durumu özellikle GSYİH 1994 yılında negatif yönde olup % 20 olmuştur, enflasyon oranı ise hiperenflasyon olarak 1993 yılında % 754,4 olmuştur.

Kırgızistan 31 ağustos 1991 yılında kendi bağımsızlığını ilan ettikten sonra yeni devlet olarak adım atmaya başlamıştır. Yeni ülke olduğundan dolayı 1991-1998 yıllar arası ekonomik kriz dönemi ekonomik reformların düzenlenmesi zor bir zaman olmuştur. Sovyet Birliği dönemindeki ekonomik ilişkilerin dağılması, ekonomik kriz ve sonraki yanlış

düzenlenmiş reformlar neticesinde ülke üretiminin azalmasına sebep olmuştur (Rahmatova vd., 2001: 4).

1991 yılında uygulanmış ekonomik programlarına göre aşağıdaki konular dikkatte alınmıştır;

- Kırsal kesimlerde küçük sanayi işletmelerinin gelişmesi amacıyla sosyal altyapı düzenlenmesi, piyasada en pasif ve az yerleşmiş kırsal nüfusun ekonomik durumunu istikrarlı hale getirilmesi yeni tarım politikasıdır,
- Devletin yasal ve diğer normatif düzenlemelerin yeniden değerlendirilerek gözden geçirilmesi,
- Ülkedeki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) özelleştirilmesi,
- Gelişmiş Doğu ve Batı ülkeleri ile ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkileri inşa etmesi,
- Orta okuldan üniversiteye kadar hazırlama sürecin sisteme dahil edilmesi ve önceki kadro politikasını yeniden gözden geçirilmesi,
- Piyasada değerli kağıt ve evraklara yönelik kredi-kuruluşlarını oluşturmak (Ekonomika Kırgızstana v Poslednie Desyatiletia XX veka, 2000: 8).

Her şeye rağmen reform aşamasını kriz döneminde hızlandırmak doğru bir politika olmadığı belirtilmiştir. Reformların gerçekleşmesi reel ekonominin düşmesine de sebep olmuştur. Ekonomik reformların uygulanması hızlı olmamış ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaklaşık 10 yılı almıştır. Bu 10 yıl süreç içinde ekonomik sistemin tüm hisseleri yerine getirilmemiştir.

Para-kredi ve finans sistemi ilişkilerinde önemli problem olarak, ekonomik kriz parasal-finans istikrarını oluşturmayı önemsemiştir. Ülkedeki ulusal paranın değerini ve istikrarını, bankalara ve tüm kredi-banka sistemine olan güven seviyesini yükseltmesini, devletin bütçe açığının giderilmesini sağlayacak bir politikaya ihtiyaç duyulmuştur.

Mayıs 1993 yılında Kırgızistan kendi ulusal parası som'u yürürlüğünü gerçekleştirmiştir. Ulusal para birimin devreye girmesi ile birlikte, sert para politikası ve bazı ekonomik gelişmelerin başarısı altında ülkenin mevcut ekonomik durumu olumlu yönde değişmeye başlamıştır. Enflasyon oranının 1994 yılında % 187,2, 1995 yılında % 131,9, 1996 yılında ise % 144,8 olarak azaldığı gösterilmiştir.

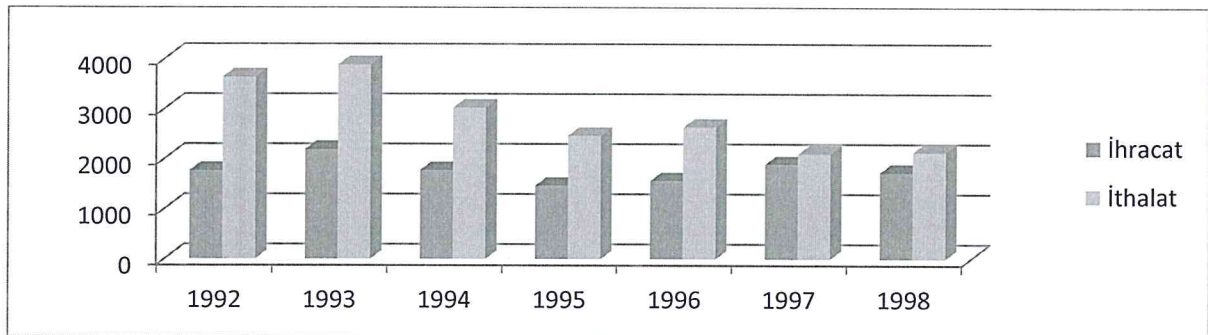
Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ulusal parası som 1993 yılında devalüveye girmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, ticaret mevzuatı ile tarım sektöründe reform yapılmıştır. Ülkenin mevcut varlıkları özelleştirilmiş ve serbest bir ticaret rejimi kabul edildikten sonra uygulanmaya başlatmıştır. Bundan dolayı Kırgızistan'ın ekonomisi 1996 yılından itibaren düzelmeye yönelik ilk adımlar atmış (Somuncuoğlu, 2011: 4).

Kırgızistan 1997 yılında diğer yıllarla karşılaştırmalı en düşük enflasyon oranını gözlemlenmiş ve som kurunun istikrarlı olması parasal-finans istikrarlığını sağlamış, ancak bu istikrarlığın dönemi uzun olmamıştır (Kumskov, 2009).

Kırgızistan'ın 1995-1998 yıllar arasında dış borcu sürekli arttığı gösterilmiştir: bir önceki yılın verilerine göre yaklaşık 1,5 kat artmış, aynı anda ülkenin borcu her yılda 140 milyon dolara artış olmuştur. 1998 yılının sonunda Kırgızistan'ın dış borcu 381,4 milyon dolar olmuş ve bu borçların büyük kısmı uluslararası kuruluşlara ait olduğu açıktır (Busurmankulova, 2010: 111).

Devlet işletmelerinin sayısı tarım işletmeleri hariç 1994-1998 dönem içinde 3900'den 1100'e düşmüştür. GSYİH üretimdeki işletmelerin payı % 17,9'dan % 3,4'e kadar azatlığı belirtilmiştir (Rahmatova vd., 2001: 4).

Kırgızistan'ın makroekonomik gelişmesi 1998 yılında, dünya finansal krizinden etkilenmiştir. Rusya'daki finansal piyasasının çöküşü, Kırgızistan'ın tüm ekonomisini etkilemiş ve özellikle ödemeler bilançosunun etkilemesiyle birlikte bankacılık sistemine olan güven seviyesinin azalmasına neden olmuştur. Bundan dolayı, ekonomik artışın düşmesine de yol açmıştır, ülkenin 1997 yılında büyüme hızı % 9,9 iken, 1998 yılında büyümenin hızı % 2,1 olarak azalmıştır. Kırgızistan ekonomisinin enflasyon oranı ise % 16,85 kadar yükseldiği, değişim kurun devalüasyonu % 69,1 olduğu, uluslararası rezerv dengesi 2,5 aya kadar kısaltıldığı, cari işlemlerin açığı % 22,5 kadar arttığı, devlet bütçesinin açığı % 3 olduğu belirtilmiştir (Rahmatova vd, 2001: 32).

Grafik 2.1 Kırgızistan'ın Dış Ticareti (milyon ABD doları) (1992-1998)

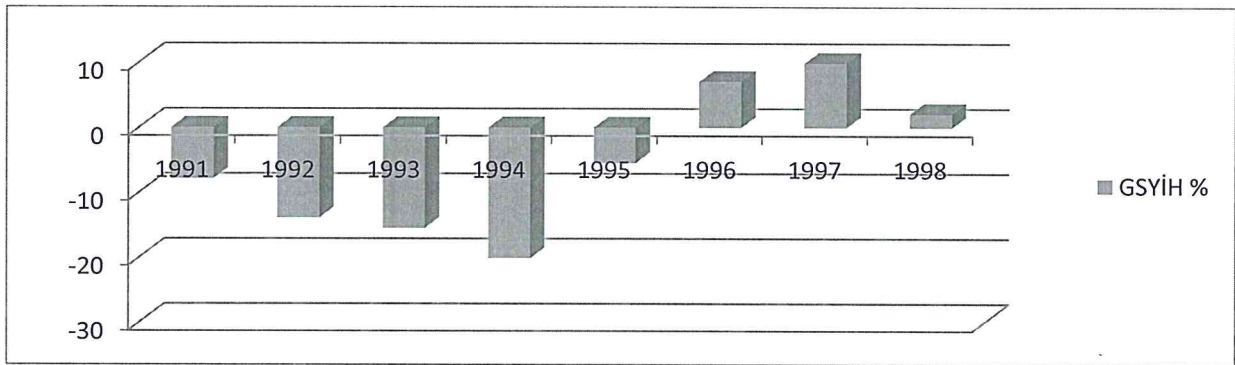
Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016.

Grafik 2.1'de Kırgızistan'ın ekonomik krizlerden dolayı dış ticaretinin gerilediği gösterilmiştir.

Gayri safi milli gelir tanımını anlamak için ilk önce gayri safi milli üretim terimi açıklanmalıdır. Bir ülke ekonomisinde bir yıl kapsamında üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin

toplamına gayri safi milli üretim denmektedir. Bir ülke ekonomisinde esas üç sektör mevcuttur, bunlar: tarım, sanayi, hizmettir. Sonuç olarak, ülkenin gayri safi milli üretim, bir ulusal ekonomide bir yıl içerisinde bu esas sektörlerde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin toplamını ifade eder. Ülkenin gayri safi milli hasılasına ise o ekonomide bir yıl kapsamında üretilmiş mal ve hizmetlerin her birisinin piyasa fiyatları ile çarpılması sonucu elde edilecek değerlerin toplamına denir (Pekin, 2008: 66).

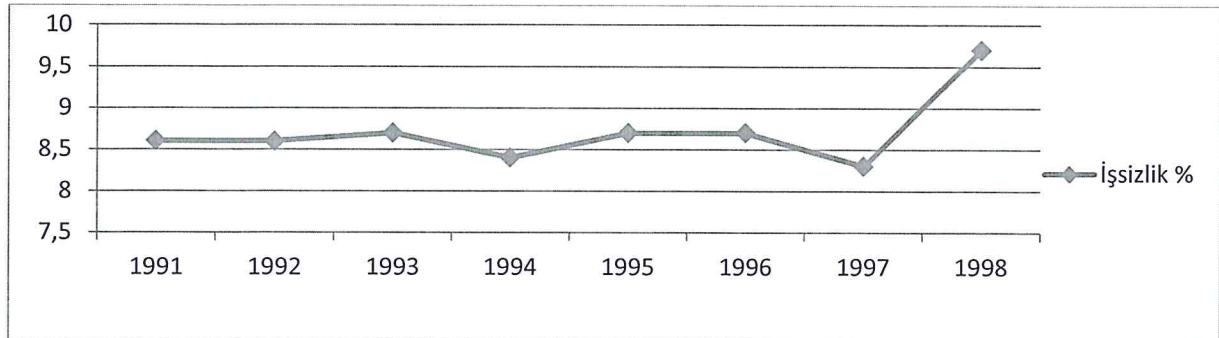
Kırgızistan ekonomisini belirtmek için aşağıdaki Grafik 2.2’de GSYİH verileri gösterilmiştir.

Grafik 2.2 Kırgızistan’ın GSYİH Büyüme Oranı (1991-1998)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Liberal piyasa uygulandığı ekonomilerde ekonomik yaşamın nicel ve nitel kalitesini düzenli bir gelişme çizgisi ile gösterilemez. Bir ülke ekonomisinin gelişme sürecinde, üretimin hızla arttığını, işsizliğin azaldığını, talebin canlı olduğunu ve yaşam standartlarının hızlı bir yükseliş eğilimi gösterdiğini, bazen de ülke ekonomisinde durgunluk dönemi yaşandığında toplam talepte bir daralma olduğunu, üretim artışının hızı yavaşladığını ve işsizliğin arttığını belirtir (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 385).

Grafik 2.3 Kırgızistan’ın İşsizlik Oranı (1991-1998)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Kırgızistan'ın ekonomisindeki hareketliliği Grafik 2.3'te gösterildiği gibi 1998 yılında işsizlik oranı % 9,7'ye yükselmiştir.

Rusya Krizinden dolayı ülke halkının % 70'i yoksulluk sınırı altında kalmıştır. Somun güçsüzleşmesi ve 1998 yılın ortalarından sonra enflasyon oranının yükselmesi çok insanların gelir seviyesinin çok düşük olup, yoksulluk sınırının altında kalmasına neden olmuştur. Kırgızistan'ın uyguladığı sıkı para politikaların sonucunda 1993 yılında % 700, 1994 yılında % 200 seviyesinde olan enflasyon 1998 yılında yaklaşık % 10 kadar düşmüştür. Ancak bu durum uzun sürmeden 1998 yılın Ağustos ayında Rusya'da olan finansal krizden dolayı ülkede aniden bir fiyat yükselişi belirtilmiştir (İGEME, 2006: 3).

1998 yılında yaşanmış Rusya Krizinden sonraki dönemde Kırgızistan ekonomisi istikrara kavuşup, yıllık % 5 oranında büyümeye ulaşmıştır. Geleneksel olarak, tarım ve madencilik sektörleri kabul edilmiş güçlü sektörlerdir. Bunlarla birlikte, inşaat, enerji, ulaştırma, turizm, ticaret, yemek servisi, hizmet sektörleri gibi alt sektörlerinde de sağlıklı bir büyüme gerçekleşmiştir (Somuncuoğlu, 2011: 4).

2.1.2. 1999-2005 Dönemi

Gelişmekte olan Kırgızistan'ın 2000 yıllarından sonra önemli iki olay olduğunu belirtmiştir. Birincisi 2005 yılındaki "Lale Devrimi", ikincisi de 2010 yılındaki "İç savaşı". Kırgızistan'ın ekonomisini ciddi şekilde etkileyen birçok unsurlardan biri bu ülke içindeki politik istikrarsızlıktır. 24 Mart "Lale Devrimi" olarak adlandırılmıştır. "Lale Devrimi" neticesinde Askar Akayev'in Cumhurbaşkanlık iktidarı yıkılmıştır, Kurmanbek Bakiyev Temmuz 2005 yılındaki Cumhurbaşkan Seçiminde çoğunluğun oy birliği ile Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

2005 yılındaki "Lale Devriminin" nedeniyle ülke ekonomisi büyük zarar görmüş, yabancı yatırımcıların büyük kısmı Kırgızistan'ı terk etmiştir. Bundan dolayı, sanayi üretiminin ekonomik büyümeye verdiği etkisi 2005 yılında % 7,2 oranda düşüş olduğu gösterilmiştir (BDT İstatistik Komitesi, 2010).

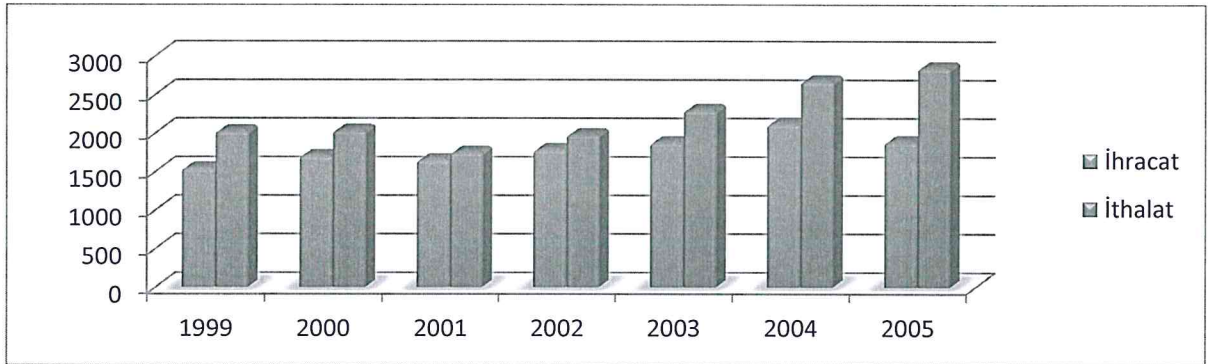
Tablo 2.2 Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Göstergeleri (1999-2005)

Yıl	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSYİH (%)	3,6	5,4	5,3	-0,01	7,03	7,02	-0,17
İşsizlik (%)	8,2	7,5	7,8	12,5	9,9	8,5	8,1
Enflasyon (%)	37,5	27,1	7,3	2,02	3,9	5,1	7,1
Kişi Başına GSYİH (ABD doları)	258	279	308	321	380	433	476
Nüfus (milyon kişi)	4,84	4,89	4,94	4,99	5,04	5,1	5,16

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Tablo 2.2’de gösterildiği gibi GSYİH 2002 ve 2005 yıllarında negatif yönde hareket etmiştir, işsizlik oranı ise % 12,5 kadar olmuştur. Bu ekonomik durum ülkenin istikrarsızlığından kaynaklanmıştır.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev’in devrilmesi ülkenin siyasi tarihinde Lale Devrimi olarak adlandırılmıştır. Lale Devrimi’nin en önemli sebeplerinden biri ülkenin kuzey ve güney bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumdur. 10 Temmuz 2005 yılında halkın % 53 katılım oranıyla gerçekleşen Cumhurbaşkanlık seçimlerinde Kurmanbek Bakiyev Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bakiyev tarafından atanan eski Bişkek Belediye Başkanı ve Ar-Namıs Partisi’nin lideri Feliks Kulov ise Başbakanlığa atanmıştır. Bakiyev, ülkenin güneyi bölgesinden çıkan bir siyasetçiyken, Kulov ise kuzey bölgesinden gelen bir siyasetçiydi. Bu durum, Kırgızistan’ın bölgeler arası uzlaşma arayışlarının ve siyaset tepesindeki güç dağılımının bir göstergesi olarak denge sağlayan politikadır (DEİK, 2012).

Grafik 2.4 Kırgızistan’ın Dış Ticareti (1999-2005)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

Kırgızistan’ın dış ticareti ile ilgili Grafik 2.4’te 2005 yılında ihracat gerilemiş, ithalat ise artmıştır.

Kırgızistan ve de bundan önceki Gürcistan ve Ukrayna’da geçen renkli devrimlerde Washington yönetiminin ciddi anlamda katkısı olduğu açıktır. Bu devrimlerin daha fazla demokrasi ve özgürlük retoriği ile meşru bir altyapıya yerleştirilmeye çalışıldığı da şüphe olmaz. Ancak, özellikle ABD’nin demokrasi ve özgürlük talep ve ifadelerinde aynı miktarda ciddi ve samimi olduğunu belirlemek mümkün değildir. Her şeyden önce gerçekten de ABD’nin ulusal çıkarları Orta Doğu’da, Orta Asya’da gerçek anlamda halkın arzu ve isteklerini yansıtan yönetimlerin demokratik bir şekilde işbaşına geçmeleriyle uyuşur mu söz konusudur (Bingöl, 2007: 15).

2.1.3. 2006-2010 Dönemi ve Sonrası

Nitekim 2006 yılının Mayıs ayında Anayasa reformu ve yolsuzlukla mücadele talebi ile kitlesel protestolar gerçekleşmiştir. Devletin anayasa değişiklikleri Ekim 2007'de onaylanmıştır. Bu anayasa değişikliklerini muhalefet otoriter rejimine yönelik atılan bir adım olarak değerlendirmiştir. Aralık 2007 tarihinde gerçekleşen parlamento seçimlerinde hile ve yolsuzluklar yaşanmış ve 2009 yılı Temmuzda Bakiyev yeniden cumhurbaşkan olarak seçilmiştir (<http://www.ntv.com.tr/dunya/kirgizistan-ic-savasdogru>, 2016).

Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın oğlunu Maksim Bakiyev'i, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan ve ülkedeki yabancı yatırımlarını, enerji şirketleri ve altın madenleri gibi devlet işletmelerini yönetecek olan "Kalkınma, Yatırım ve İnnovasyon Ajansı"nın başına getirildiği. Ağabeyi Zhanysh Bakiyev'e Kırgızistan'ın Ulusal Güvenlik Güçlerinin Başkanlığı verildiği, büyük oğlu Marat Bakiyev'e ise Ulusal Güvenlik Servisinin fiili olarak başkanlığını yürüttüğü ve Ocak 2010 tarihindeki su, elektrik ve doğalgaz için yapılan %100'lük zam yapılması muhaliflerin ayağa kalkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte 7 Nisan 2010 yılında ülkenin kuzeyindeki Talas şehrinde başlayan Bakiyev'e karşı protestolar kısa sürede başkent Bişkek'te ve diğer şehirlerde de başlamıştır. Bu protestolar Daniyar Usenov liderliğindeki hükümetin istifasıyla sonuçlandı ve muhalefet geçici bir yönetim kurarak başına 2005'teki Lale Devrimi'nin de mimarlarından olan Roza Otunbayeva Geçici Hükümetin başına geçmiştir. Ancak, ülkenin güneyinde istikrar durumu sağlanamamıştır. Celalabad ve Oş şehirlerinde geçici yönetimi destekleyen özbeklerle Bakiyev yanlısı Kırgızlar arasında 11 Haziran'da başlayan çatışmalar etnik bir özellik kazanarak ülkenin bir iç savaşına dönüşmüştür. Bu olaylardan dolayı 2 bin kişinin ölmüş ve yaklaşık 100 bin özbekin de Özbekistan'a gitmesiyle sonuçlanmıştır. Yaşanan bu iç savaştan dolayı Roza Otunbayeva Kollektif Güvenlik Anlaşması bünyesinde Rusya'yı ülke içi güvenliğinin sağlanması için Kırgızistan'a davet etti; fakat Rusya Kollektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde olsa bile ülkedeki olay Kırgızistan'ın içişleri olduğunu belirtip herhangi müdahaleyi reddetmiştir. Kazakistan da Kırgızistan'la olan sınırlarını kendi güvenliğini korumak amacıyla kapatmıştır (DEİK, 2012: 4).

Sovyet dönemindeki sisteminden miras bırakılan ekonomik ağırlıklı bağımlılık devam ederken, Kırgızistan'ın ihtiyaç duyulan finansmanın Batı ülkelerinden sağlanmasından dolayı ortaya çıktığı çarpıklık, egemenliğini kazandıktan sonrası ülke ekonomisini belirleyici özelliğe sahip olmuştur. Nisan 2010 yılında olan iç savaşın en önemli içsel bir nedeni; ülkedeki siyasal kurumların muhalefeti komple dışarıda bırakacak şekilde yeniden formüle edilmesi ve kamu hizmetlerine yapılan zamlarının yüksek olmasıdır (Alkan, 2010: 4).

Ulusal verilere göre 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren Kırgızistan'da faaliyet gösteren 438,3 bin girişimci olduğu kaydedilmiştir. 2009 yılının verilerine kıyasla girişimci sayılarındaki artış 2,2 bin veya % 0,5 olmuştur. Söz konusu girişimcilerin % 61'i tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Tüzel kişilerin içinde ise büyük payı Bişkek şehrinde bulunan küçük işletmelerde yer almaktadır (Somuncuoğlu, 2011: 4).

Kırgızistan ekonomisi esas olarak sanayi ve hizmet sektöründen oluşmaktadır ve hizmet sektöründe işgücünün yarısından daha azı istihdam etmektedir. Kırgızistan'ın istatistik verilerine göre 2011 yılında, havale hacmi GSYİH'nın % 29 oluşturmuştur. Kırgızistan'ın GSYİH'nın % 7,1 tarım sektörü, % 56,8 sanayi sektörü, % 36,1 hizmet sektörü oluşturmuştur. Ülkenin genel ekonomik durumu Tablo 2.3'te detaylı verilmiştir.

Tablo 2.3 Kırgızistan'ın Makroekonomik Göstergeleri (2006-2015)

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GSYİH (%)	3,1	8,5	8,4	2,8	-0,4	5,9	-0,08	10,9	4,02	3,4
İşsizlik (%)	8,3	8,2	8,2	8,4	8,6	8,5	8,4	8,3	8,1	8,1
Enflasyon (%)	9,3	14,8	22,2	4,03	10,03	22,4	8,6	3,17	8,4	2,1
Kişi Başına GSYİH (dolar)	543	721	966	871	880	1123	1177	1282	1279	1103
Nüfus (milyon kişi)	5,21	5,26	5,31	5,38	5,44	5,51	5,6	5,71	5,83	5,95

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Grafik 2.3'te gösterildiği gibi işsizlik oranı 2003 yılında % 12,5 olup, 2005-2014 dönem arası % 8 civarında olmuştur. Kırgızistan'ın nüfusu 2014 yılında 5,83 milyon kişi olmuştur. İşgücüne sahip olanlardan; tarım sektörü: % 10,7; sanayi sektörü: % 48,3; hizmet sektörü: % 41 istihdamı oluşturmaktadır (Dünya Bankası, 2016).

Bir ekonomide para miktarının, nominal gelirin, yine o ülke ekonomideki mal ve hizmet miktarına, reel gelire göre daha fazla artmasından dolayı ortaya çıkan devamlı ve önemli bir artış sürecini kapsayan tanıma enflasyon denmektedir (Pekin, 2008:52).

Enflasyon bir ülkenin dış ticaretini de bozma gücüne sahiptir. Sabit döviz kuru rejimini uyguladığı ülkelerde, enflasyondan dolayı iç fiyatları çok yükseldiği için dışarıdan gelen ithal malları daha ucuz olmasından ithalat artar ve aksine iç fiyatların yükselmesi ulusal malların ithal malları ile rekabet edecek performansı olmayacağından ihracat ise azalır. Böyle bir durum döviz ihtiyacı olan ülkeleri ciddi sorunlarla karşı karşıya getirir. Bu sorunları çözmek için ülkelerin devalüasyonu gerçekleştirmesi kaçınılmazdır (Pekin, 2008: 52).

Sanayi, enerji ve madencilik endüstrisi tarafından temsil edilir. Ülkenin hafif ve gıda sanayi işletmeleri mevcuttur. Benzin piyasasının bazı kısmı Gazprom Neft tarafından kontrol

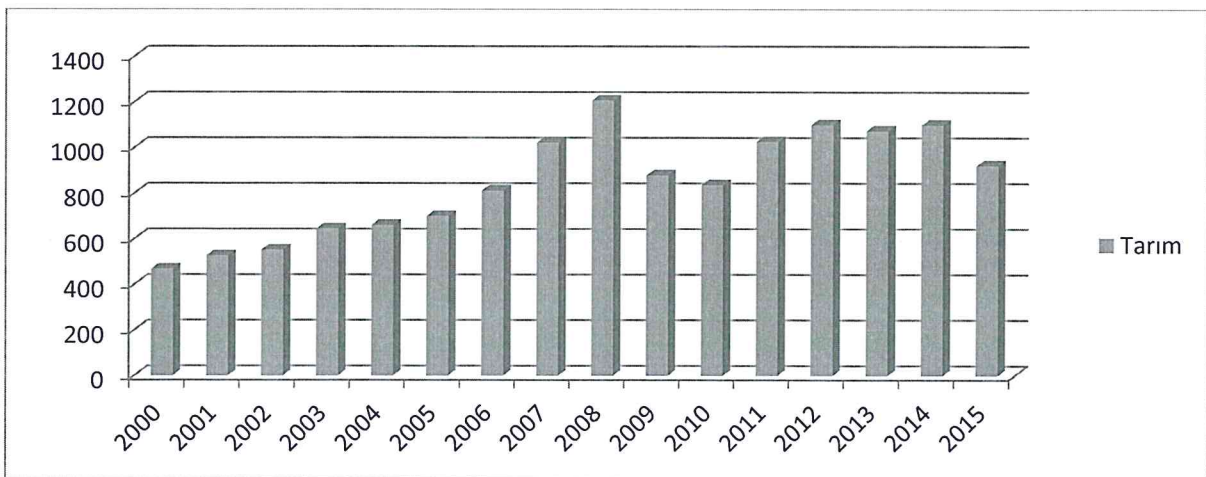
edilmekte ve dolayısıyla Gazprom Neft ülkenin kuzeyindeki benzin istasyonların % 63'ne sahiptir. Ciddi bir sorun olarak 2008-2012 dönemin ülkenin dış borcu 2,08 milyar dolardan 3,03 milyar olarak artmıştır. Tarımsal ürünlerin büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Kırgızistan gelirin önemli bir kısmını turizm sektöründen elde etmektedir. 2008 yılında ülkeyi 2 milyondan fazla yabancı turist ziyaretinden 509 milyon gelir elde edilmiştir. 2013 yılında Kırgızistan bütçesi Amerika'dan Manas üssü kiraya verdiği için 63 milyon dolar almıştır. Ülkede küçük işletmelerin payı önemsizdir (girişimci ve çiftliklerin işçileri hariç), küçük ve orta ölçekli işletmelerin personelleri sadece 87.700 kişi (ekonomideki toplam istihdamın % 3,9'unu oluşturmaktadır). Ayrıca 2013 yılında ülkedeki 329,7 bin bireysel girişimciler olduğunu belirtmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2016).

2.2. Genel Yapı

Kırgızistan'ın ekonomik genel yapısını tanıtmak amacıyla üç ana sektör: tarım ve hayvancılık, sanayi, hizmet ve onların alt sektörleri ile daha detaylı verileriyle belirtilmiştir.

2.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörleri

Tarım sektörü Kırgızistan ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Dünya Bankası verilerine göre aşağıdaki Grafik 2.5'te 2008 yılında tarım ürünlerin toplam değeri 1200 milyon dolara ulaşmıştır. Dünya krizinden dolayı 2009 yılında tarım toplam değeri yaklaşık 850 milyona düşmüştür. Başlıca tarım ürünleri: tütün, yün, pamuk, deri, ipek, meyve ve sebzelerdir. Tarım sektöründe istihdam edenlerin oranı yaklaşık % 10,7'dur.

Grafik 2.5 Kırgızistan'ın Tarım Sektörünün Değeri (milyon ABD doları) (2000-2015)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

2.2.1.1.Tarım

Tarım sektörü Kırgızistan nüfusunun hayat refahını temeli ve en önemli kaynaklarından biridir. Ülkenin GSYİH % 42 fazlasını tarım sektörü oluşturmuştur ve % 40'tan fazla ulusal gelire katkı sağlamıştır. Kırgızistan'da çok kapsamlı mera ve arazinin alçak durumu varlığına tarımın, hayvancılık uzmanlık gelişmesini etkilemiştir. Kırgızistan'da üretimde önde gelen: yün, et, tütün, pamuk, ipek, sebze, meyve, bal olmuştur. 1990 yılında tarım sektörünün payı ihracat toplam hacminin yarısından fazlasını oluşturmuştur. Tarımsal ürünlerin büyük bir kısmı cumhuriyet dışına işlenmemiş veya ilk işlendikten sonra ihraç edilmiştir (Welcome.kg bilgi portalı, 2016).

Aşağıda Kırgızistan'ın tarımsal üretimin verileri Tablo 2.4'te belirtilmiştir.

Tablo 2.4 Kırgızistan'ın Tarım Üretimi (bin ton) (1991-2014)

Üretim	1991	1995	1998	2000	2004	2005	2008	2009	2010	2013	2014
Tahıl	1 374	913,3	1 619	1 569	1 746	1 667	1 511	1 929	1 583	1813	1445
Buğday	434,3	625,0	1 203	1 039	998,2	950,1	746,2	1 056	813,3	819,4	572,7
Arpa	556,5	158,9	161,7	150,2	233,4	213,5	210,6	289,7	231,5	309,9	197,1
Mısır	364,5	116,1	227,9	338,3	452,9	437,3	462,1	486,6	440,9	568,2	556,1
Pirinç	2,5	6,7	11,0	19,0	18,3	17,1	17,7	20,7	20,9	27,2	28,2
Baklagiller	2,3	0,8	11,0	18,6	37,8	45,8	70,9	71,3	73,6	84,9	90,1
Şeker Pancarı	12,7	107,4	429,2	449,8	642,4	288,8		54,0	139,2	195,4	173,6
Pamuk	63,4	74,6	77,8	87,9	121,7	118,1	95,1	49,2	74,0	68,6	69,0
Tütün	42,2	17,6	28,1	34,6	13,0	13,4	13,6	12,0	9,9	6,5	4,4
Yağlı Tohumlar	4,7	19,4	43,8	53,4	93,9	87,6	66,5	73,3	60,7	55,7	45,7
Patates	326,3	431,6	773,5	1 045	1 362	1 141	1 334	1 393	1 339	1332,0	1320
Sebzeler	398,9	318,4	555,9	746,8	742,2	736,6	822,6	832,5	812,1	881,5	919,7
Kavun, Kabak vd.	54,2	23,3	46,6	65,3	88,0	85,8	124,4	137,2	157,3	195,8	200,2
Meyveler	85,3	67,3	102,6	161,2	175,8	146,7	185,4	200,5	193,1	233,6	237,0
Üzüm	29,3	19,7	17,2	26,5	14,6	11,4	10,5	12,3	4,5	8,1	8,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

2.2.1.2.Hayvancılık

Sığır yetiştiriciliği brüt üretiminin % 60'ından oluşturarak hayvancılık sektörünün lokomotif alt sektörlerinden biridir. Ülkede sığır yetiştiriciliğin elverişli olmasını sağlayan iklim şartları ve ürünlerinin üretiminin sosyal faktörlerdir. Genel olarak Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde: banliyö bölgesinde – süt üretilir, dağlık bölgelerde – et üretilir. Hayvansal üretim yaygın işleme sanayide hammadde olarak ve taze yiyecek olarak ta kullanılır. Ülkede sığır sayısı 1991 yılında 518 bin baştan 1996 yılında 459 bin başa düşmüştür. 2000 yılında 523 bin başa ulaşmıştır. Bu yıllarda, süt üretiminde de benzer bir eğilim olmuştur (Welcome.kg- bilgi portalı, 2016).

Aşağıdaki Tablo 2.5'te hayvanların türü ve sayısı daha detaylı gösterilmiştir.

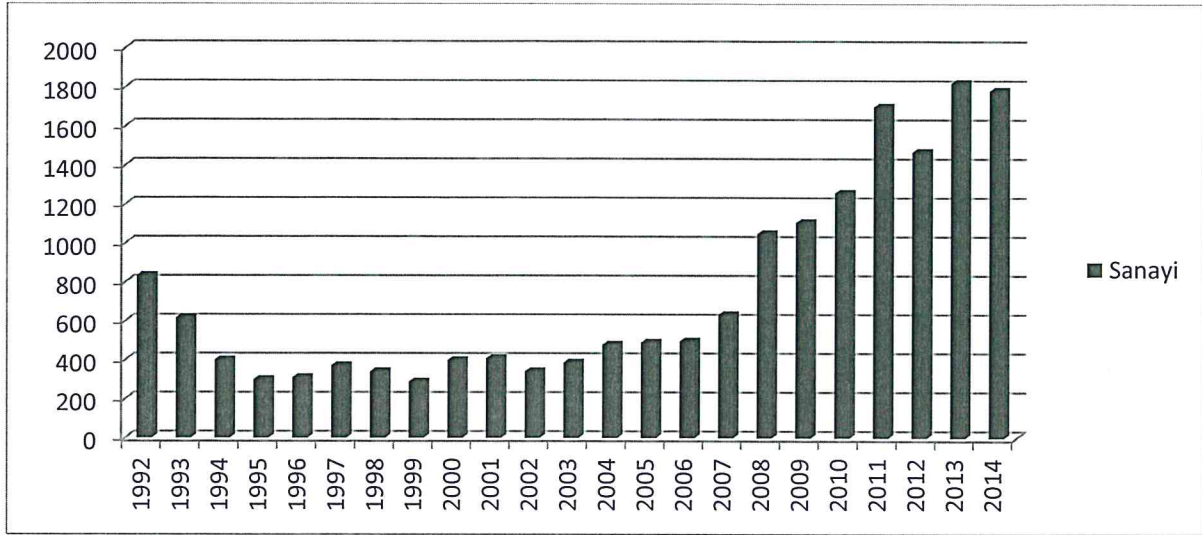
Tablo 2.5 Kırgızistan'ın Hayvancılık Sektörünün Verileri (1990-2014)

Yıl	Büyükbaş Hayvan	Sığırlar	Domuzlar	Koyun ve Keçiler	Atlar	Kümes Hayvanları
1990	1205311	506159	393447	9969374	312676	13914670
1991	1190219	518312	354937	9524935	320468	13571195
1992	1122384	514581	245422	8741508	313005	10420586
1993	1062283	511282	169443	7322345	322025	6916647
1994	920131	480893	117790	5076012	299044	2208323
1995	869009	470834	113871	4274898	308168	2031782
1996	847641	459858	88040	3716081	314066	2121973
1997	884776	473507	92165	3803876	325279	2329362
1998	910564	492238	105476	3810580	335232	2727486
1999	932273	511472	104830	3806544	349811	2979896
2000	947021	523797	101053	3799191	353860	3063672
2001	969549	535633	86619	3744217	354423	3454338
2002	988016	547460	87159	3765434	360701	3647552
2003	1004363	533920	82770	3679202	340535	4332163
2004	1034890	548193	82659	3773619	347178	4510941
2005	1074764	565134	77786	3876002	345174	4278987
2006	1116733	584941	79567	4046949	347526	4472582
2007	1168026	607197	74918	4251813	355553	4589190
2008	1224563	635598	63328	4502651	362433	4364777
2009	1278070	664294	61315	4815539	372951	4535762
2010	1298825	666450	59791	5037715	378448	4749854
2011	1338583	684157	59202	5288115	388971	4815308
2012	1367466	699339	55380	5423881	398796	5076559
2013	1404168	718516	51777	5641214	407381	5385713
2014	1458377	744336	50782	5829024	432972	5420033

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

2.2.2. Sanayi Sektörü

Genel olarak Kırgızistan'nın sanayi sektörü tarım ve yer altı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir. Sanayi sektörünün payı GSYİH'nin % 13 oluşturarak % 7,6 oranında artmıştır. Başlıca sanayi ürünlerden yünlü dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleri olan Kırgızistan'da tek altın madeni işletmesi Kumtor Altın sanayi sektörünün esas kaynağı olarak bilinir (Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi, 2016).

Grafik 2.6 Kırgızistan'ın Sanayi Sektör Değeri (milyon ABD doları) (1992-2014)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Grafik 2.6'da gösterildiği gibi Kırgızistan'ın sanayi sektörünün toplam değeri 1999 yılında minimum noktayı yaklaşık 250 milyon dolarla belirtmiştir, maksimum noktayı 2013 yılında 1800 milyon dolarla oluşturmuştur.

2.2.2.1. Enerji ve Madencilik

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da büyük enerji santralleri Sovyet askeri sanayi kompleksinin enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Ama ülke mevcut kaynaklarını bugünlerde yeterince kullanamamakta ve enerji sektörü mevcut iletim hatlarının ve altyapısının eskimiş olduğundan dolayı büyük yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Rusya ile Kırgızistan 2009 yılında Kambarata-2 santralini inşa etmek amacıyla 2 milyar dolarlık finansal kaynak sağlama konusuna ilişkin anlaşmalar yapmıştır (DEİK, 2009).

Elektrik üretim sektöründe Kırgızistan Avrasya bölgesinde Rusya ve Tacikistan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Ülkenin elektrik üretiminin kaynağı hidroelektrik santralleridir. Kırgızistan ekonomisi için bu sektör geleceği vaat edebilir performansa sahip olduğu belirlenmektedir (Pehlivanoglu ve Güneş, 2008: 794).

Kırgızistan enerji sektörünün çeşitleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir;
Petrol, 7 petrol ve 2 petrol/gaz sahası mevcuttur. Kırgızistan'ın karmaşık ve zor jeolojik yapısından dolayı petrol rezervi ve üretimi yeterli ölçüde değildir. Enerji tüketiminin % 3'nü petrol oluşturmaktadır. Tablo 2.6'da Kırgızistan'ın 1995 yıllarından 2014 yılına kadar petrol üretiminin verileri gösterilmiştir.

Tablo 2.6 Kırgızistan'ın Petrol Üretimi (1995-2014)

Yıl	1995	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Petrol (bin ton)	88,5	77	70,9	68,5	71,0	77,3	82,8	89,9	78,9	83,5	82,0
%	19,1	16,6	15	14,7	15,3	16,6	17,8	19,3	17	17,9	17,6

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

Doğal gaz, doğal gaz üretimi ülke içi ihtiyacını çok az kısmını karşılamaktadır. Doğal gaza olan ülke ihtiyacının büyük kısmını Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal ederek karşılamaktadır. Ancak, komşu ülke olan Özbekistan doğal gaz fiyatını dünya fiyatları seviyesine arttırınca Kırgızistan ödemede zorluk çekmiştir. Ülke enerji tüketiminin % 27,6 doğal gaz oluşturmaktadır. Aşağıdaki Tablo 2.7'de ülkede üretilmiş doğal gazın verileri belirtilmiştir.

Tablo 2.7 Kırgızistan'ın Doğal Gaz Üretimi (1999-2014)

Yıl	1999	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Doğal Gaz (milyon m ³)	25	31,9	19,4	15,0	17,4	15,4	22,8	26,6	28,5	32,5	32,5
%	60,7	77,4	47	36,4	42,2	37,3	55,3	64,5	69,1	78,8	78,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

Kömür, kömüre olan ihtiyacının 2/3'ünü Kırgızistan kendi kaynaklarından karşılamaktadır. Kalan kısmını Kazakistan'dan ithal etmektedir. Ülke enerji tüketiminin % 14,1'ni kömür oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın kömür üretim verileri daha detaylı olarak Tablo 2.8' verilmiştir.

Tablo 2.8 Kırgızistan'ın Kömür Üretimi (1999-2014)

Yıl	1999	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kömür (bin ton)	415,2	419,4	321,3	395,6	491,8	606,9	575	830,7	1 164	1 408	1 812
%	11,9	12	9,2	11,3	14	17,3	16,4	23,7	33,2	40,2	51,7

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

Hidroelektrik Enerji, elektrik enerjisi üretim potansiyeli ülke elektrik ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir. Kırgızistan'ın 20 elektrik üretim tesislerinden 18'i su ile çalışmaktadır. Ülkede hidroelektrik enerji üretimi için oldukça büyük doğal potansiyeli mevcuttur. Ancak, bu genç ülke finansmana ya da yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Kırgızistan'ın hidroelektrik enerjisinin geliştirmesi öncelik yerdedir. Ülkede 18 hidroelektrik santrali ve 2 termal santrallerin biri Oş diğeri Bişkek'te mevcuttur (Busurmankulova, 2010).

Tablo 2.9’da Kırgızistan’ın stratejik HES’lerin üretim kapasitesi gösterilmiştir.

Tablo 2.9 Kırgızistan’ın Büyük HES’leri

HES Adı	Gücü (MW)	Enerji Üretimi (milyar KW/saat)	Kuruluş Yılı
Üç-Korgon	180	0,75	1962
Toktogul	1200	4,1	1975
At-Başı	40	0,12	1982
Kürm-Say	800	2,6	1982
Taş-Kömür	450	1,5	1987
Şamaldı-Say	240	0,91	1995

Kaynak: (<http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/>) 2016

Kırgızistan’ın küçük HES’lerinin üretim kapasitesi ve bulunduğu yeri Tablo 2.10’da yer almıştır.

Tablo 2.10 Kırgızistan’ın Küçük HES’leri

HES Adı	Bulunduğu Yeri	Gücü MW	Enerji Üretimi KW/saat
Bistrov	Kemin Semti	8,7	42
Lebedinov	Alamidin Semti	7,6	33,07
Alamedin-1	Alamidin Semti	2,2	7,2
Alamedin-2	Alamidin Semti	2,5	5,72
Alamedin-3	Alamidin Semti	2,1	5,57
Alamedin-4	Alamidin Semti	2,1	5,57
Alamedin-5	Alamidin Semti	2,1	5,72
Alamedin-6	Alamidin Semti	6,4	6,23
Sokuluk	Jayıl Semti	1,2	6,2
Jayıl	Jayıl Semti	3,28	-
Jılan-Arık 1	Kadamjai Semti	0,5	0,99
Jılan-Arık 2	Kadamjai Semti	0,51	2,01

Kaynak: (<http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/>) 2016

Kırgızistan enerji üretimi 1992 yılından itibaren 2013 yılına kadar verileri aşağıdaki Tablo 2.11’te kapsamlı olarak verilmiştir.

Tablo 2.11 Kırgızistan'ın Enerjisi Üretimi (milyon KW/saat) (1992-2013)

Yıl	Toplam Enerji	Elektrik Enerji	Termoelektrik Enerji
1992	11980	9288	2692
1993	11273	9085	2188
1994	12932	11724	1208
1995	12349	11118	1231
1996	13758	12255	1503
1997	12637	10934	1703
1998	11618	9943	1675
1999	13159	12141	1018
2000	14931	13682	1249
2001	13667	12430	1237
2002	11922	10787	1135
2003	14021	13004	1017
2004	15141	14094,3	1046,7
2005	14891,2	13980,4	910,8
2006	14523,2	13652,5	870,7
2007	14830,4	14004,1	826,3
2008	11789,1	10759,1	1030,0
2009	11083,2	10098,0	985,2
2010	12062,7	11254,6	808,1
2011	15158	14309,1	848,9
2012	15168,3	14179,0	989,3
2013	14011,4	13096,7	914,7

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

Altın, metalürjik üretim ve işlenmiş metal eşya (sanayi payı % 56.8) üretim hacimleri alt sektörü metalürjik üretim (% 98.5) hakimdir. Alt sektörler hacmindeki büyümeyi, esas olarak, "Kyrgyz Altyn" temelli rafineri "Kumtor" üretim hacmini arttırarak elde etti. 2010 yılının III çeyreğinde "Kumtor" üretim hacimleri altın fabrikada planlanan madencilik faaliyetlerinin takviminden ve bilyalı değirmen ve SAG değirmen onarımından 2010 yılının II çeyrek sonunda üretilen altın miktarı düşük olmuştur. Ocak-Aralık 2010'da 17,660.7 kg üretilen altın değeri 32516,3 milyon som olmuş, 2009 yılına göre % 139,4 oranla gerçekleşmiştir (Embassy of the Kyrgyz Republic to the Republic of Austria, the Slovak Republic, Hungary, the Czech Republic and the Republic of Poland, 2016).

2.2.2.2. Tekstil

Kırgızistan'ın pamuk, yün ve işleyen işletmelerin büyük kısmı özelleştirilmiştir. Bu üretim alanına genellikle sanayi sektörüne hakim büyük ölçekteki işletmeler hakimdir. Ülkenin yün ve kumaşta en önemli merkezi Bişkek ve Tokmak, pamuklu kumaş ve ipekte Oş şehrinde (Pehlivanoğlu ve Güneş, 2008: 795).

Kırgız Cumhuriyeti'nin 2010 yılında toplam sanayi üretiminin % 4,5'i tekstil üretimi oluşturmuştur. Tekstil üretiminin büyük kısmını da % 89,5 oranıyla dikişçilik alanı oluşturmaktadır. Bunun da % 86,8'i bireysel girişimcilere aittir. Kırgızistan'ın 2010-2011

yılları arasında tekstil ve dikişçilik sanayisini geliştirme stratejisi çerçevesinde tekstil üretiminin arttırması, rekabetleşme kapasitesini yükselttirilmesi ve dış ticaret piyasasına çıkmasına ilişkin projeler uygulanılmaktadır. Bu stratejilerin gerçekleşmesi sonucunda tekstil ve dikişçilik girişimcilerin 2010 yılında 6238,1 milyon som, 2011 yılında ise 6685,8 milyon som değerinde mal üretilmiştir. Tekstil üretimi daha detaylı olarak Tablo 2.12’de verilmiştir.

Tablo 2.12 Kırgızistan’ın Tekstil Üretimi (2002-2013)

Üretim (bin m ²)	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplamı	5545	1814	1250	1938	2346	1680	1889	1413	985,7	728	704	337
Pamuklu	3630	552,7	49	441,9	478	481,6	491,1	112	0	0	0	-
Yünlü	374	301,6	591,2	634,3	284	200,9	217,1	168	72,3	52,4	22	14,9
Diğer	1086	909	609	845	1106	951,3	1136	1076	857,3	675	665,8	230
Dokumasız	1220	943	904,9	1015	767	670,5	2004	1680	2504	4724	3183	398

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

Dikiş ünlerinin ihracatı yıldan yıla artış göstermektedir. Ancak, 2008 yılındaki dünya krizinden dolayı tekstil ihracatını negatif yönden etkilemiştir. 2006 yılında dikiş üretiminin ihracat değeri 47,5 milyon dolar, 2007 yılında 79 milyon dolar, 2008 yılında 97,2 milyon dolar, 2009 yılında 72,5 milyon dolar, 2010 yılında 12,9 milyon dolarıyla ihracat % 172 hızla gerçekleştirilmiştir. Tekstil sektöründe 150 bin kişiden fazla istihdam edilmektedir. Bu sektörün üretiminin % 90’ı Orta Asya ülkelerine, Rusya, Kazakistan ve başka ülkelere ihraç edilmektedir. Bu ürünlerin kalitesi ve düşük fiyatıyla talepte bulunmaktadır. Rekabet gücünü kaybetmemek için tekstil sektörünün girişimcileri üretiminin % 95 ucuz sentetik kumaşlardan gerçekleştirmektedir. Buna ek olarak Kırgızistan’da pamuk, yün almak için keçi, kuzu yetiştirmek için iklim şartları iyidir. Tekstil sektörünü geliştirmek için sektörün altyapısının modernleştirilmesi ile tekstil ürünlerinin kalitesini artırarak rekabet kapasitesini geliştirebilir. Kırgızistan pamuğun tamamını tekstil ürünlerini üretmediği için % 90 BDT ve Avrupa’ya ihraç etmektedir. Bundan dolayı ülke yabancı yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Yatırımlar tekstil sektörünün altyapısını, teknolojisini yenileyerek ülkeye yeni istihdam yerlerini sağlayabilir ve ithal ikameci ürünleri azaltarak sektörü geliştirir (Embassy of the Kyrgyz Republic to the Republic of Austria, the Slovak Republic, Hungary, the Czech Republic and the Republic of Poland, 2016).

2.2.2.3. İnşaat

Kırgızistan’ın 2000-2002 döneminde GSYİH içindeki inşaat sektörünün oranı % 4’ün altında olduğu belirtilmiştir. 1990’lı yıllarda inşaat sektörünün büyümesine Kumtor’un inşa edilmesi neden olmuştur. Bu dönemde inşaat sektörü GSYİH’ya % 6 oranında katkı

sağlamıştır. 1997 yılında madencilik inşaatının tamamlanmasından sonra da 1998 yılındaki finansal krizden dolayı geçici durgunluk olmasına rağmen inşaat sektöründe büyüme olduğu kaydedilmiştir. 2001-2002 yılları arasında sektörde büyüme hızı % 16 ve % 8 olarak belirtilmiştir. İnşaat sektöründeki büyüme altyapı projelerinden, Kırgızistan'ın kuzey-güney yolunun inşasından ve Oş-Kaşgar karayolunun yeniden inşasından sağlandığıdır. Sektörde 2004 yılında üretim % 3,5 oranında artış olduğunu belirleyip 192 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 2005 yılının ilk çeyreğinde ise inşaat sektöründeki üretim yıllık % 14 oranında artış olduğunu göstermiştir. Ülkede son yıllarda konut inşaatı sektöründe kamu tarafından finanse edilen projeler de tamamlanmıştır. Konut inşaatı sektörünü 1995 yılında özel sektöre devredilmesi ile kamu, iskan bakımı sorumluluğundan muaf olmuştur. Ancak, bu durum mevcut konutların bakımsızlık sorunu ile yüzleşmesine sebep olmuştur (Benli, 2008: 7).

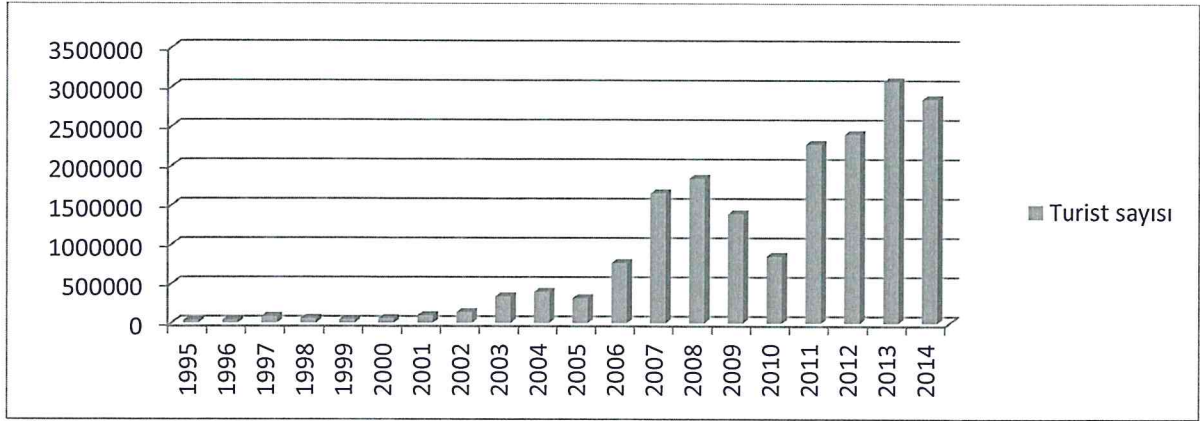
Kırgızistan'da 2007 yılından itibaren inşaat sektörüne yönelik yatırımları 677,4 milyon dolar değerinde olmuştur. Bu değer % 81'i ülkenin öz kaynaklardan, % 18'i ise yabancı yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Sonraki yıllarda artan talebe ilişkin olarak ülkede inşaat sektörünün hızlı bir büyüme sürecine girmesi beklenmektedir. Bu beklentilerden dolayı Kırgızistan bu sektörü malzemelerine olan yatırımlarının miktarının yükseltmektedir (Pehlivanoglu ve Güneş, 2008: 795).

2.2.3. Hizmet Sektörü

Bu çalışmada hizmet sektörü turizm ve bankacılık alt sektörlerini kapsamaktadır. Kırgızistan'ın egemen ülke olduktan sonra turizm ve bankacılık sektörünün gelişmesini detaylı belirtilmiştir.

2.2.3.1. Turizm

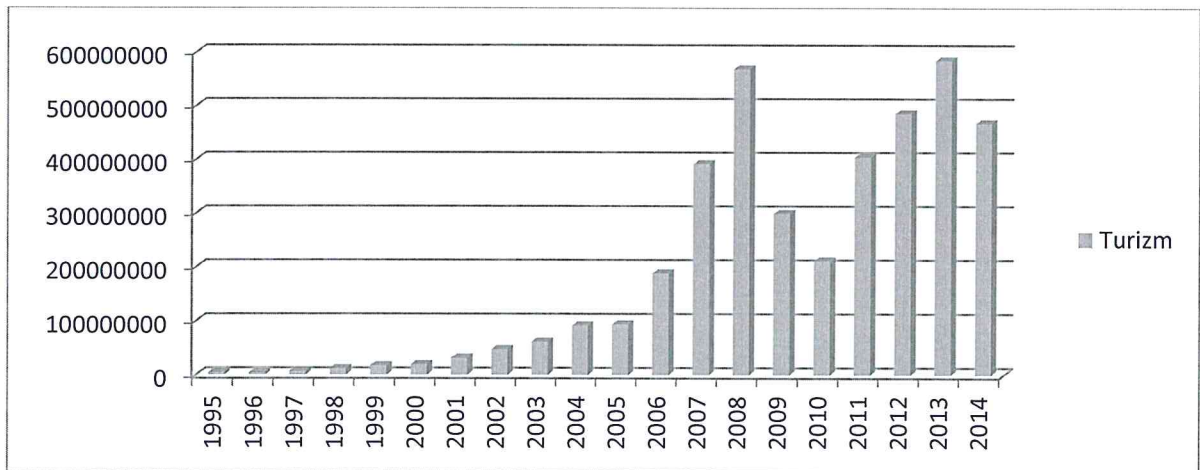
Kırgızistan Tyan-Şan ve Pamir dağları arasında yerleşip, nehir ve göllere sahiptir. Kendi doğal güzelliği ile turistlerin dikkatini çekmektedir. Kışın Ala-Too dağlarının yüksekliği ve bol karlı manzarasıyla turistler için kış sporuna güzel bir yer sağlamaktadır. Kırgızistan'ın incisi olarak tanılan Issık-Köl gölü yaz tatili için yabancılara hizmetini sunmaktadır. Ülkenin ekonomisinde turizm sektörü çok önemli bir rolü almaktadır.

Grafik 2.7 Kırgızistan'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı (1995-2014)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Grafik 2.7'de gösterildiği gibi Kırgızistan'ın turizm sektöründe göze çarpıcı gelişmeler olmuştur. 2007-2008 yılları arasında turist sayısı 2 milyon kişi yaklaşmıştır. Ancak 2010 yılındaki olaylardan sonra turist sayısı 2 kat azalmıştır. Bir yıl sonra durum iyi olmaya başlamış ve 2013 yılında 3 milyondan fazla kişi Kırgızistan'ı ziyaret etmiştir.

Grafik 2.8 Kırgızistan'ın Turizm Sektörünün Değeri (ABD doları) (1995-2014)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> 2016

Kırgızistan ekonomisine turizm sektörünün verdiği katkı Grafik 2.8'de gösterilmiştir. 2008 ve 2013 yıllarında 585 milyon dolar sağlamış. 2010 yılında iç savaşından dolayı Kazakistan kendi gümrüklerini kapattıktan sonra turizm sektörü büyük zarara uğramıştır.

2.2.3.2.Bankacılık

Bağımsızlıktan sonraki dönemde, Kırgızistan'ın hizmet sektörünün bir dalı olan bankacılık sektörü Merkez Bankası fonksiyonunu alan Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası (National Bank of Kyrgyz Republic-NBK) ve 20 ticari bankalardan yeniden oluşturulmuştur. Büyük bir maliyet faktörü ülkenin bütçesi içinde olsa bile hükümet iki aşamalı finansal reformu uygulamaya çalışmıştır. Bankacılık otoriteleri yeni uygulama ile karşılaşan asgari sermaye şartını 1993-1994 döneminde yerine getiremeyen küçük ve rekabet gücü zayıf olan bankaları kapatmaya karar vermiştir. Ülkenin bankacılık sektörünün denetimi 1995-1997 yılları arasında sıkılaştırılmış ve güçlendirilmiştir. Yeni sistemde ödeme zorluğunu hisseden bankaların bankacılık sektörden çıkmasına yol açılmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye göre Kırgızistan'ın bankacılık sisteminin yeniden kurulma süreci daha gerçekleşmemiş olup bu süreç ancak bankaların yatırım finansmanında da merkezi rol alabildikleri zaman tamamlanabilecektir. Bankacılık sektörde 2001 yılında istikrarı kazanmak amacıyla bazı borçlu bankalar kapatılsa bile diğer bankalar yatırım finansmanında merkezi role sahip olmaktan daha uzak kalmıştır. Sermaye miktarının artırılması, tasarrufların bankalara çekilmesi, uzmanlaşmanın geliştirilmesi ve bankacılık sektörünü düzenleyici kanuni çerçevenin güçlendirilmesi için ülkenin önemli adımlar atmaya ihtiyacı vardır. 2002 yılında Kırgızistan bankalarının sermaye ölçüsü % 15'e yükselerek 38,4 milyon dolar ve aktif büyüklüğünün % 56'ya yükselerek 7,8 milyar som olması ile birlikte bankacılık sektörün istikrarlığı gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan'ın uluslararası para piyasası faaliyetlerinde de önemli miktarda büyüme belirlenmiştir. Bankalar arası para piyasası da 1994-2001 döneminde 10 kat büyüme gerçekleşmiştir. 1995 yılında ülkenin Menkul Kıymetler Borsası oluşmuştur. Ama finansal kaynakların tahsisinde küçük bir role sahiplenmiştir. Sektörün bankacılık kanunlarına göre yabancı bankalar ve Kırgız bankaları arasında ayırım yapılmamaktadır. Kırgızistan'da 18 ticari banka, 149 şube ile faaliyette bulunmaktadır. Demirbank, Bank of Asya ve Pakistan Milli Bankası Kırgız Cumhuriyetinde yabancı banka olarak kayıtlıdır. Ülkede hizmet veren bankaların bazıları da önemli miktarda yabancı ortaklık ile faaliyet göstermektedir: Asya Universal Bank (% 70 yabancı sermayeli), Reidan Bank (% 30 yabancı sermayeli) ve Aman Bank (% 30 yabancı sermayeli). 2001 yılının ortasında Kırgız Yatırım ve Kredi Bankası (The Kyrgyz Credit and Investment Bank-KICB) faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu banka ticari kredi sağlama, batı tarzı bankacılık uygulamaları yerleştirilmesi, bankacılık sistemine yeni bankaların girmesine imkan verme gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bankanın en önemli hisselerine sahip olan Ağa Han Fonu % 30 oluşturmaktadır, diğer hissedarlar ise her biri % 20 hisselerine sahip olanlar: IFC,

IBRD ve Alman Kalkınma ve Yeniden Yapılandırma Bankası. Kırgız Hükümeti'ne % 10 banka hissesi aittir. 1991-2001 dönemi içinde İnsan Bank, Akıl Invest Bank, Bişkek Bank, Maksat Bank, Kramds Bank, Mercury Bank ve Kurtuluş Bank iflas etmiştir. Kramds Bank Merkez Bankası'nın özel yönetimi altına alınmış ve Bankanın incelemesi altına geçmiştir. Diğer iflas eden bankalar ise kapatılmıştır (Benli, 2008: 6).

2.3. Yabancı Yatırımlar

Kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından diğer ülkeye taşınmasına yabancı yatırım denmektedir (Akin, 2005: 67). Başka bir ifade ile bir ülkenin ekonomisine yatırım bir akım değişken olup, sermaye stokunun zaman içerisindeki değişme olarak tanımlanabilir (Rıdvan Karluk, 2001: 98).

Kırgızistan'ın ekonomisinin canlanmasında önemli kaynak olan yatırımların verilerini aşağıdaki Tablo 2.13'te gösterilmiştir. Bu veriler incelediği zaman doğrudan yabancı yatırımların yıldan yıla arttığı izlenmiştir.

Tablo 2.13 Kırgızistan'ın Yabancı Yatırımları (bin ABD doları) (2004-2015)

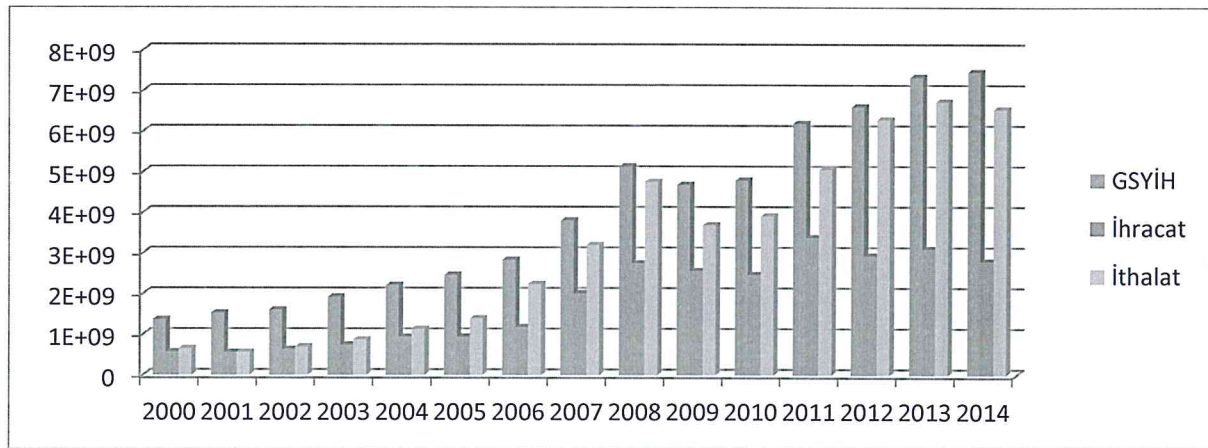
Yıl	Toplam	Doğrudan Yabancı Yatırım	Portföy Yatırım	Diğer Yatırım	Teknik Yardımlar
2004	1 512 201,7	175 585,4	30 652,3	1 299 713,7	6 250,3
2005	2 170 852,3	210 306,2	2 633,5	1 952 302,0	5 610,6
2006	2 514 011,6	335 589,2	464,3	2 127 041,1	50 917,0
2007	3 158 033,0	436 821,6	9 746,9	2 655 981,8	55 482,7
2008	4 397 733,7	866 200,6	8 019,6	3 464 613,9	58 899,6
2009	4 564 775,1	660 949,3	1 518,4	3 640 151,1	262 156,3
2010	3 572 451,0	666 086,0	94,3	2 688 233,8	218 036,9
2011	4 947 985,9	849 201,1	5 475,1	4 001 151,3	92 158,4
2012	4 335 854,0	590 733,3	12,6	3 665 481,2	79 626,9
2013	5 487 045,7	964 507,1	2 463,1	4 474 891,4	45 184,1
2014	5 415 672,0	727 091,2	68,0	4 612 189,3	76 323,5
2015	5 615 352,8	1 573 243,7	437 807,2	3 557 883,5	46 418,4

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, <http://stat.kg/ru/> 2016

2.4. Dış Ticaret

Kırgızistan, dünyanın en büyük ihracat ekonomisi sıralamasında 148'inci ve Ekonomik Karmaşıklık İndeksi'ne (ECI) göre 104'üncü en karmaşık ekonomidir. 2014 yılında Kırgızistan, 1,09 milyar dolarlık ihraç ve 9,3 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Ticaret dengesi 8,2 milyar dolara geriledi. 2014 yılında Kırgızistan GSYİH'sı 7,4 milyar dolar olmuştur.

1992 yılında yayımlanan HS (Harmonized Sistemi) sınıflandırması revizyonunu kullanarak Kırgızistan'ın en büyük ihracatı, altın (445 milyon dolar), radyoaktif kimyasallar (58,3 milyon dolar), hurda bakır (52,8 milyon dolar), kuru bakliyat (50,3 milyon dolar) ve değerli metal cevheri (40 milyon dolar). En fazla ithalatı rafine petrol (1,01 milyar dolar), örgü erkek takım elbisesi (483 milyon dolar), örme kadın takım elbise (312 milyon dolar), hafif karışmış dokuma pamuk (276 milyon dolar) ve otomobil (271 milyon dolar) olduğunu belirtmiştir. Kırgızistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler İsviçre (425 milyon dolar), Kazakistan (339 milyon dolar), Rusya (70,1 milyon dolar), Türkiye (63,8 milyon dolar) ve Çin (46,5 milyon dolar). En fazla ithalat yapan ülkeler Çin (5,22 milyar dolar), Rusya (1,74 milyar dolar), Kazakistan (703 milyon dolar), Türkiye (421 milyon dolar) ve Güney Kore (155 milyon dolar). Kırgızistan'ın komşu ülkeleri Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır (OEC, 2014).

Grafik 2.9 Kırgızistan'ın GSYİH, İhracat ve İthalatı (milyar ABD doları) (2000-2014)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

Grafik 2.9'da gösterildiği gibi Lale Devriminden sonra 2010 yılında Kırgızistan'ın güney tarafında Oş şehrinde iç savaş olduğundan ülke ekonomisi ciddi bir zarara uğramıştır. Bu tür politik dengesizlikler dış ticareti negatif yönde etkilemiştir.

2.4.1. İhracat

Kırgızistan'ın iç savaş sonrası dış ticaret verileri aşağıdaki Tablo 2.14'te gösterilmiştir. Kırgızistan 4 yıl içinde 105 ülkeye ihracatını gerçekleştirmiştir.

Tablo 2.14 Kırgızistan'ın İhracat Ettiği Ülkeler (bin ABD doları) (2011-2014)

No	Ülke Adı	2011	2012	2013	2014
1	Afganistan	23535,744	25780,005	12280,835	8930,678
2	Arnavutluk		404,2	162,5	
3	Cezayir				0,077
4	Angola			27,594	2,66
5	Anguila			0,1	
6	Ermenistan	24,627	722,253	60,616	169,918
7	Avustralya	96,003	30,628	175,044	32,889
8	Avusturya	51,224	1,759	55,712	92,086
9	Azerbaycan	1865,18	4905,667	4210,765	3802,816
10	Bahreyn	27,518		36,531	21,615
11	Bangladeş			218,862	
12	Belarus	7692,955	11332,603	12579,706	13638,748
13	Belçika	9411,458	12807,004	18280,011	22169,681
14	Belize	784,8	1443	170	
15	Bosna Hersek	0,115	36,034	342,96	270,551
16	İngiliz Virgin Adaları		13231,021	11372,953	20023,303
17	Bulgaristan	6717,616	7708,937	8677,554	5475,136
18	Kamboçya		13,925		14,988
19	Kanada	1064,183	1666,756	642,361	224,723
20	Şili			0,168	0,164
21	Çin	42040,298	61374,073	38954,731	35876,853
22	Fildişi Sahilleri		10		
23	Hırvatistan	38,625	384,16	106,682	20,82
24	Kıbrıs		258,415	6,432	19,04
25	Çek Cumhuriyeti	346,613	141,156	364,16	190,378
26	Danimarka	1,582	36,742	23,895	17,442
27	Mısır, Arap Cumhuriyeti	0,373	18,418	0,001	16,017
28	Estonya	116,305	79,146	127,71	0,197
29	Etiyopya (Eritre hariç)			20,085	
30	Finlandiya	1424,097	1221,745	305,412	1,365
31	Fransa	1350,896	3980,118	1397,206	321,002
32	Gürcistan	1100,252	2579,765	2774,922	1857,74
33	Almanya	9650,918	16362,801	11216,357	7026,257
34	Yunanistan		84,053		
35	Hong Kong, Çin	422,916	15,045	662,035	340,423
36	Macaristan	60,663	70,26	98,259	108,251
37	Hindistan	18295,096	498,15	689,436	1238,697
38	Endonezya	191,76	0,875	0,004	31,521
39	İran, İslam Cumhuriyeti.	6982,549	9619,077	7736,646	3640,274
40	Irak	1276,398	2777,672	5603,819	16084,561
41	İrlanda	3,551	44,101	2662,467	301,986
42	İsrail	23,092	631,829	16,635	11,777
43	İtalya	386,228	462,947	380,33	231,514

44	Japonya	145,572	489,186	839,816	1662,741
45	Ürdün	7,613	18,528	39,343	841,22
46	Kazakistan	289705,226	404930,555	382453,24	227702,888
47	Kenya				1,066
48	Kore, Dem. Cumhuriyeti	232		5,241	333,96
49	Kore, Cumhuriyeti	994,016	604,372	2251,425	796,917
50	Kuveyt	999,999	388,487	273,934	27,255
51	Letonya	1735,436	527,97	1411,463	1969,42
52	Lübnan		51	48,941	17,668
53	Libya		176,845	20,862	
54	Litvanya	1807,86	1966,696	3427,889	3792,098
55	Lüksemburg	198,611	66,059		31,294
56	Makedonya, Senegal	2012,413	5193,551	3188,121	1851,321
57	Malezya	32,478	12,776	5,333	21,854
58	Mali			417,888	
59	Meksika				5,568
60	Moldova	264,469	572,787	268,041	147,315
61	Moğolistan	1455,563	1985,266	4364,54	2785,891
62	Karadağ			257,4	313,621
63	Mozambik		44	12,1	
64	Myanmar				5,213
65	Hollanda	2177,424	3801,08	13290,883	831,806
66	Yeni Zelanda	30,534		0,7	
67	Norveç	88,525	6,811		8,284
68	Umman		1,276	0,556	954,552
69	Diğer Asya Ülkeleri	3,099	4,52	6,947	172,601
70	Pakistan	625,182	49,461	2455,276	57,659
71	Peru		0,003		
72	Filipinler	0,006		315,154	253,144
73	Polonya	690,788	425,839	2093,877	3062,95
74	Katar	57,319	253,039	552,292	30,058
75	Romanya	697,062	858,823	746,753	1585,994
76	Rusya Federasyonu	284418,904	219116,114	152700,66	157300,977
77	Suudi Arabistan	25,178	35,006	63,681	964,955
78	Sırbistan, (Sırbistan / Karadağ)	791,974	309,248	3633,494	6558,651
79	Seyşel Adaları				2,873
80	Sierra Leone	0,131			
81	Singapur	422,019	30,81	10	1,662
82	Slovak Cumhuriyeti	0,696	28,51	108,037	43,221
83	Slovenya	129,973	39,916	10,027	50,414
84	Somali	14,25	28,09		0,989
85	Güney Afrika	14,774	121,894	144,973	236,76
86	İspanya	270,483	249,338	42,022	934,649
87	Sri Lanka		321,281	22,453	
88	Sudan		198	3373,346	329,82

89	İsveç	38,407	122,857	132,744	8,875
90	İsviçre	873635,864	547899,934	513196,75	562113,615
91	Suriye Arap Cumhuriyeti	216,212	208,386	340,532	
92	Tacikistan	36261,011	39677,529	50535,628	24205,532
93	Tayland	1,659		25,447	99,274
94	Tunus	57,599			
95	Türkiye	54491,886	50178,082	85653,672	84046,672
96	Türkmenistan	7578,436	5186,194	5051,867	6307,383
97	Uganda		118,096		2,736
98	Ukrayna	4109,529	5195,056	10336,009	7941,85
99	Birleşik Arap Emirlikleri	149980,847	16110,651	221952,02	98969,897
100	Birleşik Krallık	2454,597	1731,814	789,62	1802,129
101	Amerika Birleşik Devletleri	635,792	2989,931	4480,19	1140,16
102	Belirtilmemiş		27,133	344,614	324,289
103	Özbekistan	124437,322	190127,727	159010,51	95029,823
104	Vietnam			80,505	1579,909
105	Yemen		21,975		

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org>, 2016.

Kırgızistan egemenliğini aldıktan sonra Dünya Ticaret Örgütü'ne 1998 yılında üye olup dış ticarete açıldı. Dünya Bankası'nı verilerine göre Kırgızistan 89 ülkeye 1,605 çeşit ürün ihracat yapmaktadır. Toplam ihracat bedeli 3099 milyon ABD doları oluşturmuştur. İhracat yapılan 5 ülkesi aşağıdaki Tablo 2.15'te belirtilmektedir.

Tablo 2.15 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İhraç Ettiği 5 Ülke

Ülke	Değeri (milyon \$)	Oranı (%)
İsviçre	513	28.94
Kazakistan	382	21.57
Birleşik Arap Emirliği	222	12.52
Özbekistan	159	8.97
Rusya	153	8.61

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

Kırgızistan ihracatında en önemli yere sahip olan doğal madeni altındır. Altın madenini yer altından çıkarmak için Kanada'nın Centerra Gold Ink şirketi 1994 yılından itibaren Kumtor'u inşa etmeye başlamıştır. Kırgız Altın ve Centerra ile yapılan sözleşmeye göre Kanadalılar 2019 yılına kadar Kumtor'u işletmeye devam edecekler. Kumtor 2900 iş yeri sağlamaktadır ve % 97 kırgız işçilerinden oluşmaktadır. 1997 yılından 2010 yılına kadar 242,5 ton altın işlenmiştir. Kumtor'un sadece % 35 hisse senedi Kırgızistan'a aittir. 2013 yılında Kırgız hükümeti 2009 yılındaki sözleşmeyi tekrar gözden geçirmelerini istedi ve % 50 hisse senedi Kırgızistan'a ait olmasını sundu. Kumtor'un 1997-2014 dönem içinde Kırgızistan

ekonomisi için verdiği katkı 2 milyar 707 milyon doları oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda ilk beş ihraç edilen mallar belirtilmektedir (Kumtor, 2014).

Tablo 2.16 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İhraç Ettiği 5 Ürün

Ürünler	Değeri (bin ABD doları)	Oranı (%)
Altın	736,772.97	23.7
Petrol	140,011.10	4.5
Kuru Bakliyat	72,963.56	2.3
Cam	28,429.91	0.9
Lastik	22,827.06	0.7

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

Kırgızistan'ın en önemli ihraç edilen ürünler yukarıdaki Tablo 2.16'da yer almıştır.

2.4.2. İthalat

Kırgızistan'ın 2010 yılındaki iç savaş sonrası dış ticaret verileri aşağıdaki Tablo 2.17'de gösterilmiştir. Kırgızistan 4 yıl içinde 163 ülkeden ithalatını gerçekleştirmiştir.

Tablo 2.17 Kırgızistan'ın İthalat Ettiği Ülkeler (bin ABD doları) (2011-2014)

No	Ülke Adı	2011	2012	2013	2014
1	Afganistan	68,857	269,088	1106,911	72,738
2	Arnavutluk	0,262			0,895
3	Cezayir				4,941
4	Angola	0,293			
5	Anguila		34,357	26,676	
6	Arjantin	1966,949	1109,595	1560,4	1175,425
7	Ermenistan	401,555	272,647	943,392	331,175
8	Avustralya	3867,034	5735,341	2241,354	2827,787
9	Avusturya	10803,593	12919,391	14092,809	9276,533
10	Azerbaycan	11153,038	3730,722	11600,199	6071,727
11	Bahamalar	27,015	11,713	6,86	1,542
12	Bahreyn	92,919	6	2,3	
13	Bangladeş	969,806	415,102	432,179	1696,354
14	Barbados	0,38	1,629		0,702
15	Belarus	109534,564	161251,507	116362,603	53605,086
16	Belçika	16176,936	16761,73	19130,634	10336,932
17	Belize	144	0,062		
18	Benin	0,101	7,669		
19	Bermuda	0,657	8,377		
20	Bosna Hersek	24,795	75,996	12,03	11,179
21	Brezilya	2326,615	4325,45	3764,772	291,646
22	İngiliz Hint Okyanusu Yer.	0,053			243,217
23	İngiliz Virgin Adaları	8,306	18,831	30,439	52,715

24	Brunei	19,24	18,228		
25	Bulgaristan	3849,023	5514,26	8758,317	7144,786
26	Kamboçya	56,713	77,967	55,293	169,444
27	Kamerun				0,073
28	Kanada	22368,4	27856,184	17279,829	11214,537
29	Orta Afrika Cumhuriyeti		0,094		
30	Şili	427,131	566,57	822,037	774,158
31	Çin	923544,479	1210252,903	1432045,817	1029111,003
32	Kolombiya	158,058	396,571	599,32	474,892
33	Kongo Cumhuriyeti				93,095
34	Kosta Rika	844,921	2908,145	1019,422	411,503
35	Fildişi Sahilleri		0,024	0,033	0,007
36	Hırvatistan	386,156	665,689	815,738	206,025
37	Küba	22,332	100,984	4,26	11,272
38	Curacao		10,756		
39	Kıbrıs	79,29	207,738	46,301	91,082
40	Çek Cumhuriyeti	6749,166	9368,326	12472,976	7056,693
41	Danimarka	4170,831	5920,353	6165,089	2588,326
42	Dominika	15,42	12,417	7,815	5,391
43	Dominik Cumhuriyeti	21,508	38,409	33,242	18,53
44	Doğu Timor			2,168	
45	Ekvador	6318,915	4365,039	10331,277	2414,96
46	Mısır, Arap Cumhuriyeti	9930,827	8494,162	9348,313	4446,093
47	El Salvador	18,678	27,355	0,058	
48	Ekvator Ginesi			0,094	
49	Eritre		6,887		
50	Estonya	5485,389	10952,193	14707,818	869,208
51	Etiyopya (Eritre hariç)	0,361	1,355	1,413	12,185
52	Faeroe Adaları		0,026		274,038
53	Finlandiya	5882,093	7674,212	6894,995	4249,694
54	Fm Sudan	2,228			
55	Fransa	32310,631	33897,37	37795,268	23030,79
56	Gambiya				0,148
57	Gürcistan	4493,51	4454,868	4540,051	3721,921
58	Almanya	144617,843	198650,843	233462,993	92898,646
59	Gana	0,338		0,017	0,015
60	Yunanistan	934,206	2470,825	3129,246	2626,874
61	Grönland	3,99	7,66		
62	Grenada	5,1	13,129		
63	Guam			0,387	
64	Guatemala	0,127	13,643	37,829	1,644
65	Gine		0,093	0,027	
66	Gine-Bissau	0,901	2,576		
67	Guyana				1,917
68	Haiti			5,066	0,023

69	Honduras	0,254	2,452	24	0,907
70	Hong Kong, Çin	650,537	12,817	81,431	448,918
71	Macaristan	13261,966	13570,671	13095,638	8659,941
72	İzlanda	154,67	97,084	107,889	20,904
73	Hindistan	28319,403	30279,197	26009,659	22863,894
74	Endonezya	1626,799	1939,953	1946,267	1835,691
75	İran, İslam Cumhuriyeti.	10172,279	13243,023	13952,904	4523,896
76	Irak				2,775
77	İrlanda	1341,15	1649,888	1841,947	3412,324
78	İsrail	3757,361	3141,772	1733,797	1877,257
79	İtalya	35009,764	20076,324	26171,982	22698,973
80	Jamaika	6,174	8,654	5,461	5,829
81	Japonya	164530,002	215798,592	257293,108	61435,837
82	Ürdün	373,069	121,161	130,488	569,447
83	Kazakistan	410861,026	518720,379	555022,47	677406,5
84	Kenya	762,409	1345,73	2003,069	1060,855
85	Kore, Dem. Cumhuriyeti		1,4	34,593	4,27
86	Kore, Cumhuriyeti	63189,705	92040,306	111990,19	53980,834
87	Kuveyt	1,291		2,824	2652,948
88	Lao PDR	3,91	1,707		
89	Letonya	9401,039	14374,278	14660,32	9801,148
90	Lübnan	0,077	33,578	2,496	2,802
91	Liberya				1,504
92	Libya		20,174		
93	Litvanya	10063,322	9327,351	18574,469	14342,285
94	Lüksemburg	133,824	137,395	122,514	88,927
95	Makedonya, Senegal		20,656	207,821	394,965
96	Madagaskar	0,376	3,411	1,057	2,518
97	Malawi	13,99	11,259		0,014
98	Malezya	6957,674	10337,659	11478,018	6796,302
99	Maldivler			0,657	
100	Malta	707,149	745,099	905,999	523,123
101	Mauritius	2,355	1,948	9,678	0,615
102	Meksika	3421,222	9894,214	6687,661	4548,855
103	Moldova	3293,489	3877,073	6556,389	6149,741
104	Moğolistan	455,171	1131,959	407,978	2131,275
105	Fas	89,195	80,54	150,805	499,195
106	Myanmar	0,101	3,133	29,584	13,355
107	Nepal			1,781	5,543
108	Hollanda	40852,602	59732,701	56545,438	20833,753
109	Yeni Zelanda	540,786	642,188	168,616	105,536
110	Nikaragua		0,264		4,795
111	Nijer			1,515	0,503
112	Nijerya		5,324	9,753	2,684
113	Norveç	2499,553	3059,524	3227,539	1645,335

114	Umman		58,371	12,528	
115	Diğer Asya Ülkeleri	4948,239	4031,555	6972,52	3635,629
116	Pakistan	3502,779	2453,945	3093,543	2597,237
117	Panama	297,602	140,261	173,776	2,44
118	Peru	5,227	18,806	59,656	64,608
119	Filipinler	764,088	512,988	1032,905	1165,455
120	Polonya	29089,32	35665,437	35846,322	23377,404
121	Portekiz	479,636	1179,467	1256,542	1258,2
122	Katar		17,783	20,133	17,191
123	Romanya	8157,536	6794,578	8312,135	7976,587
124	Rusya Federasyonu	1429569,088	1784623,739	1989242,886	1271642,379
125	Ruanda	0,017			
126	San Marino				128,363
127	Suudi Arabistan	57,5	195,931	341,141	311,786
128	Senegal	24,729			
129	Sırbistan, (Sırbistan / Karadağ)	244,24	65,784	252,676	8425,125
130	Seyşel Adaları		0,095		
131	Singapur	3667,225	2050,475	5220,455	6798,013
132	Slovak Cumhuriyeti	2664,581	1681,541	2202,667	1049,771
133	Slovenya	8280,86	9612,825	10037,394	9190,154
134	Somali			0,46	
135	Güney Afrika	1580,568	1278,815	1674,418	1755,852
136	İspanya	12936,024	13988,625	23183,554	9784,396
137	Sri Lanka	2535,02	4126,029	2725,979	2347
138	Kitts ve Nevis		2,178		
139	Sudan		3,353		0,121
140	Surinam			10,801	
141	İsveç	17808,886	28185,062	32675,578	13086,838
142	İsviçre	14433,289	15022,313	17848,128	18356,903
143	Suriye Arap Cumhuriyeti	1496,545	998,554	195,933	6,512
144	Tacikistan	1029,068	3997,067	3460,384	8134,504
145	Tanzanya	2,599	3,655	24,3	9,385
146	Tayland	3688,851	5299,271	5947,416	4216,794
147	Trinidad ve Tobago		1,079		24,898
148	Tunus	34,033	30,019	55,064	13,873
149	Türkiye	117089,899	178518,975	204730,291	164290,143
150	Türkmenistan	2544,725	1815,983	1681,635	3891,617
151	Uganda	0,943	2,931	1,8	
152	Ukrayna	124917,887	140040,269	157387,296	89315,216
153	Birleşik Arap Emirlikleri	8704,602	6299,954	5758,572	5909,025
154	Birleşik Krallık	20981,927	32440,06	33436,964	12995,487
155	Amerika Birleşik Devletleri	210316,282	253129,074	222852,412	122066,355
156	Belirtilmemiş	150,036	305,906	1729,317	47,716
157	Uruguay	1,846	1,159	1,216	
158	Özbekistan	84313,518	63153,836	97609,815	59219,231

159	Venezuela	0,6		1,227	
160	Vietnam	1626,729	7576,25	3053,404	3683,546
161	Yemen				11,31
162	Zambiya		0,202	0,123	0,256
163	Zimbabve	1,503	458,114	7,06	0,139

Kaynak: Dünya Bankası <http://wits.worldbank.org>. 2016

Dünya Bankası'nın verilerine göre Kırgızistan 128 ülkeden 3,488 çeşit mal ithal etmiştir. Toplam ithalat bedeli 2013 yılında 6731 milyon ABD doları oluşturmuştur. Aşağıdaki Tablo 2.18'de ilk beş ithalatçı ülkeler gösterilmektedir.

Tablo 2.18 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İthal Ettiği 5 Ülke

Ülke	Değeri (milyon \$)	Oranı (%)
Rusya	1,989	33.25
Çin	1,432	23.94
Kazakistan	555	9.28
Japon	257	4.30
Almanya	233	3.90

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

Kırgızistan emek yoğun ülke olduğundan sermaye yoğun ürünlerin talebini karşılamak için başka teknoloji sektöründe gelişmiş ülkelerden ithal etmek zorundadır. Aşağıdaki Tablo 2.19'da Kırgızistan'ın ithal ettiği ilk beş ürün sıralanmaktadır. İthal malların ilk sırasında yer alan petrol yaklaşık % 17 ithalat payına sahiptir ve değeri 1,14 milyar dolardır. Petrolü Kırgızistan Rusya'dan ithal etmektedir.

Tablo 2.19 Kırgızistan'ın 2013 Yılında İthal Ettiği 5 Ürün

Ürün	Değeri (bin \$)	Oranı (%)
Petrol	1,139,725.82	16.9
Arabalar	206,105.47	3.06
Diğer İlaçlar	145,801.50	2.16
Makineler	96,874.01	1.44
Buğday	89,748.28	1.33

Kaynak: Dünya Bankası, <http://wits.worldbank.org> 2016

2.5. Kırgızistan'ın Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Kırgızistan entegrasyon dışında kalmadan çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olarak katılmıştır. Bu ülkenin üye olduğu ekonomik kuruluşları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Dünya Bankası. Kırgızistan'ın Eylül 1992 yılında Dünya Bankasına üye olduğundan itibaren Banka ülke için 49 proje için 1 milyar dolardan fazla rezerve etmiş, 1 milyarın 908 milyon doları ülkeye verilmiştir. Ekim 2012 yılına kadar 739,5 milyon dolar değerinde 32 proje tamamlanmıştır. Ve 349,5 milyon dolarlık 17 proje gerçekleşme düzeyindedir. 1992 yılından 2000 yılına kadar Dünya Bankası'ndaki Kırgızistan portföyünde çoğu kısmını devlet bütçesini destekleme projeleri almıştır. 2001 yılından bu yana, yatırım projelerine aşamalı bir geçiş olmuştur. Bununla birlikte, Dünya Bankası iki projeyi kapsamaktadır: bütçe desteği ve ülkeye bütçe desteği sağlamak üzere tasarlanmış çok yıllık programdır. 2011 yılının Ağustos ayında, Dünya Bankası Haziran 2013 yılına kadar kapsayan dönemi için Kırgız Cumhuriyeti'ne bir ara dönem yardım stratejisini onayladı. Ara dönem stratejisine ihtiyacına 2010 olaylarından sonra ülkede kırılğan siyasi, sosyal ve ekonomik durum neden olmuştur. İstikrarlık ve ülkenin yeniden inşa edilmesi konuları ön planda yer almıştır. Ara dönem stratejisinden sonra ülke kalkınma stratejisine dayalı tam ölçekli strateji sıra gelmektedir (Dünya Bankası, 2016).
- Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), Dünya Bankası'nı bir grubudur. Kırgızistan Uluslararası Finans Kuruluşu'na 1993 yılında üye olmuştur. Üye olduğu tarihten bu yana IFC çeşitli sektörlerden geneli 39 özel sektör projelerini desteklemek amacıyla 123 milyon dolardan fazla yatırım yapılmıştır. 30 Eylül 2016 tarihi itibariyle, Kırgız Cumhuriyeti'nde IFC'nin portföyü finansal piyasalar ve imalat sektörlerinde yatırımları ile 31 milyon doları oluşturmaktadır. Kırgızistan'da IFC'nin kilit önceliği ülkenin büyük rekabeti için katkıda bulunmak ve istihdam imkanlarını geliştirmek, özel sektörünün gelişmesini ve çeşitlendirilmesini desteklemektir. IFC, kurumsal işletmelerin uygulamalarını iyileştirmeye yardımcı olmak, iş için bir ortam yaratmak ve mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansmana erişimini arttırmayı hedefler. IFC ayrıca kamu-özel ortaklıkları dahil olmak üzere daha çok yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği projeleri keşfeder, tarım ve madencilik sektörüne doğrudan yatırımları arttırmak için fırsat sağlar. Toplam 184 üyesi vardır (IFC, 2016).
- Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası (IBRD), Kırgızistan Dünya Bankası'nın kapsamında olan kuruluşu 18 Eylül 1992 yılında üye olmuştur. Toplam üye 189 ülkedir.

- Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), 24 Eylül 1992 yılında Kırgız Cumhuriyeti bu birliğe üyelik kazanmıştır. Bu kuruluş ta Dünya Bankası kapsamındadır. Toplam 173 üye ülkesi mevcuttur.
- Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA), Dünya Bankası'nın grubundandır. Kırgızistan 21 Eylül 1993 yılında üye olmuştur. 181 üye ülke mevcuttur.
- Uluslararası Para Fonu (IMF), 1945 yılında kurulmuştur. Dünya Bankasına üye olmak için önce IMF'ye üye olması şarttır. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra üye olmuştur.
- İslam Kalkınma Bankası (IDB), 1974 yılında kurulmuştur. Kırgızistan dahil olmak üzere 56 üyesi vardır.
- Dünya Ticaret Örgütü (WTO), 20 Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine kabul edilen Kırgızistan, o zaman için Bağımsız Devletler Topluluđu (BDT) ülkeleri arasında ilk biri gerçekleştirmiştir.
- Avrasya Ekonomik Birliği 30 Mayıs 2001 yılında Beyaz Rusya, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan üye ülkelerin imzalamasıyla yürürlüğe girmiştir. Bu kuruluşun asıl amacı üyeler arasındaki ekonomik işbirliğini geliştirmek, dış ticareti serbestleştirmek, Gümrük Birliği ve Ekonomik Tek Alanı oluşturmasıyla dünya ekonomisine ve uluslararası ticaret sistemine entegrasyonu gerçekleştiiğinde üye ülkelerin faaliyetlerini koordine etmektir.
- Avrasya Gümrük Birliği'ni 2007-2010 yıllar arasında Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan kurmuştur. Ancak, Kırgızistan bu Gümrük Birliği'ne Mayıs 2015'te üye olmuştur. Avrasya Gümrük Birliği'nin temel amacı üye ülkeler arasında tek gümrük tarifesi uygulamak, dış ticareti gerçekleştirmektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATA DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. Literatür Taraması

Bu çalışmadaki literatür taraması ihracata dayalı büyüme hipotezini inceleyen ilk araştırmalar, İDB hipotezini incelerken hipotezi destekleyen, desteklemeyen yada aynı anda destekleyip desteklemeyen farklı sonuçları elde etmiş çalışmalar yer almıştır.

3.1.1. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen İlk Çalışmalar

Emery (1967) araştırmasında ihracata dayalı büyüme hipotezini ilk test eden olarak 50 ülkelerin 1953-1963 döneminin verileri ile çoklu korelasyon ve sıradan en küçük kareler yöntemiyle ihracat ile gayri safi milli hasıla arasındaki ilişkileri incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre ihracat ile gayri safi milli hasıla arasında güçlü bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Kravis (1970) yapmış olduğu çalışmada 37 gelişmekte olan ülke için ihracat ile GSYİH arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi ile incelemiştir. Analizin sonuçları değişkenler arasında pozitif korelasyon ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Balassa (1978) araştırmasında 11 yarı sanayileşmiş ülkelerin 1960-1973 döneminin verileriyle ihracata dayalı büyüme hipotezini korelasyon analiziyle test etmiştir. Korelasyon analizin sonucunda ihracat ile GSYİH arasında pozitif ilişki olduğunu belirten bulguları elde etmiştir. Bela Balassa (1978, 1984 ve 1985) dönemlerde de ihracata dayalı büyüme hipotezini, Türkiye dahil olarak gelişmekte olan ülkeler için korelasyon analizi ve sıradan en küçük kareler yöntemiyle araştırmış, bu çalışmaların sonucunda elde edilen bulgulara göre ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Michaely (1977) yapmış olduğu araştırmasında gelişmekte olan 41 ülke için 1950-1973 dönemini kapsayan verilerini kullanarak kişi başına düşen milli gelir ile ihracatın milli gelir içindeki payı arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi yöntemiyle incelemiştir. Bu analizin sonuçları ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Tyler (1981) kendi çalışmasında 55 gelişmekte olan ülkeler için 1960-1977 döneminin verilerini kullanarak ihracata dayalı büyüme hipotezini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ihracat ile GSYİH arasında pozitif güçlü korelasyon ilişkisi olduğunu belirtmiştir (Küçükaksoy vd., 2015).

3.1.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen Yerli Çalışmalar

Şimşek (2003) yapmış olduğu çalışmasında Türkiye ekonomisinde çıktının büyümesi ile ihracatın büyümesi arasındaki nedensel ilişkiyi, bir koentegrasyon prosedürü, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testini kullanarak araştırmıştır. Sonuçların sağlamlığını araştırmak için, dürtü tepki fonksiyonlarına dayalı bir duyarlılık analizi yapılmıştır. Ampirik bulgulara göre uzun dönemde, çıktının büyümesinden ihracatın büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcut olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak Türkiye örneğinde İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını gösteren sağlam sonuçlar elde etmektedir.

Gül ve Kamacı (2012) çalışmalarında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için (sırasıyla 1980–2010; 1993–2010 dönemleri) dış ticaretin büyüme üzerine etkisi panel veri analizi ile test edilmiştir. Alınan verilerin durağanlığını test etmek için LLC ve IPS Panel Birim Kök Testleri yapılmıştır. Bu testlerden sonra da Pedroni eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan analizlerde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, büyümeden ithalata ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Öte yandan, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ithalat ve ihracattan büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Mercan ve Göçer (2014) çalışmalarında, ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkileri, 1990-2010 dönemi yıllık verileri kullanılarak, Orta Asya ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan için Panel veri analizi yardımıyla araştırılmıştır. Dışa açıklık değişkeni olarak, dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı kullanılmıştır. Panel veri analizi yardımıyla yapılan analizlerden elde edilen ampirik kanıtlara göre; ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi teorik beklentilerle uyumlu bir şekilde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır.

Göçer ve Hepkarşı (2013) çalışmalarında; Türkiye'de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1989: 1- 2013: 1 dönemi için Toda-Yamamoto nedensellik analizi ve çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme yöntemiyle analiz etmiştir. Yapılan ampirik çalışmalar sonucunda; ihracattaki % 10'luk artışın milli geliri % 2.7, sabit sermaye yatırımlarındaki % 10'luk artışın milli geliri % 1.4, işgücündeki % 10'luk artışın milli geliri % 2.9 ve dünya milli gelirindeki % 10'luk artışın milli geliri % 0.6 oranında arttırdığı, reel döviz kurundaki artışın milli gelir üzerindeki etkisinin ise oldukça küçük olduğu tespit etmektedir.

Ağayev (2011) çalışmasında İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri kullanılarak eski Sovyetler Birliği üyesi olan 12 ülkelerin geçiş ekonomisi örneğinde test etmiştir. Analiz sonuçları, ihracat artışının ekonomik büyüme

neden olmadığını, yani bu ülkeler için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir. Bulgular nedensellik ilişkisinin kısa ve uzun dönemde ekonomik büyümeden ihracat artışına doğru olduğunu desteklemektedir.

Gül, Kamacı ve Konya (2013) çalışmalarında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Türkiye için (1994-2010) dış ticaretin büyüme üzerine etkisi panel veri analizi ile incelemiştir. Alınan verilerin durağanlığını test etmek için LLC ve IPS Panel Birim Kök Testleri yapmışlar. Daha sonra Pedroni Eşbütünleşme testi ve Panel Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu araştırmanın elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde ihracattan büyümeye doğru çift taraflı bir nedensellik olduğunu belirtirken, ithalattan büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik tespit edilmektedir. Ancak kısa dönemde bu sonuca erişilemediğini belirtmektedir. Bunun nedeni de, bu 5 ülkelerde belli bir sanayileşme düzeyine sahip olmadan ve makroekonomik dönüşümler olmadan ekonomik büyümeyi gerçekleştirilemez olduğunu belirtmişler.

Küçükaksoy, Çifçi ve Özbek (2015) çalışmalarında İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi'ni Türkiye'nin ekonomisi için 2003-2015 çeyreklik verilerini kullanarak test etmişler. Çalışmada, Johansen koentegrasyon testi, Gregory-Hansen koentegrasyon testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi, Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), Kanonik Koentegrasyon Regresyonu (CCR) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) kullanılmıştır. Analiz sonuçları: 1) Değişkenler arasında, Johansen koentegrasyon testine göre uzun dönemli bir ilişki yokken, 2) Gregory-Hansen koentegrasyon testine göre uzun dönemli bir ilişki olduğunu belirtmektedir; 3) Toda-Yamamoto testine göre reel ihracat ile reel GSYİH arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmektedir. Bu bulgu Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini ispatlamaktadır. Bu yapılan her üç analizinde ihracata dayalı büyüme hipotezini Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu tespit etmektedir.

Şahbaz, Ağır ve Yanar (2014) yapmış olduğu çalışmanın amacı OPEC üyesi olmayan 27 Asya ülkesi için ihracata dayalı büyüme modelinin geçerli olup olmadığını panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemlerini kullanarak test etmişlerdir. Bu analizi gerçekleştirmek için 1994-2010 dönemi verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kısa ve uzun dönemde ihracat ve brüt sabit sermaye yatırımlarından GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, öte yandan GSYİH'dan ihracat ve brüt sabit sermaye yatırımlarına doğru ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca ihracat rakamlarını içermeyen GSYİH'nın bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde de ilk modeli destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre ikinci modelden elde edilen sonuçlara göre, ihracat ve brüt sabit sermaye yatırımlarından GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi tespit

edilirken, GSYİH'dan ihracat ve brüt sabit sermaye yatırımlarına doğru ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu iki modelden elde edilen ortak bulgulara göre Türkiye 27 Asya ülkesi için ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerli olduğunu belirtmektedir.

Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 6 ülke: Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan 1995-2011 dönem verileri için ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki incelemiştir. Araştırmada Pedroni, Kao ve Johansen Fisher eş bütünleşme testleri, Pedroni FMOLS, Pedroni DOLS, Panel VECM ve Canning; Pedroni Panel Nedensellik yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin Panel FMOLS test bulguları ülke bazında değerlendirildiğinde tüm ülkelerde katsayı pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin Panel DOLS test sonucunda elde edildiği bulguları ülke bazında değerlendirildiğinde tüm ülkelerde katsayı pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu belirtmiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem panel nedensellik ilişkisi VECM ve Canning; Pedroni (2008) yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. VECM bulgularına göre; ihracat ve ekonomik büyüme arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Canning ve Pedroni (2008) tarafından geliştirilen nedensellik araştırmalarından Lamda-Pearson istatistiğine göre panelin geneli için panel nedensellik sonuçları İhracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir.

Erdoğan (2006) çalışmasında ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesi ile birlikte ihracatın Türkiye ekonomik büyümesi üzerine etkisinin olup olmadığı araştırmıştır. Bu çalışmada 1923-2004 dönemine ait ihracat, ithalat ve büyüme rakamlarının esas alındığı nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Vektör hata düzeltme modelinde her bir denklem için bütün açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak sıfırdan farklı olup olmadığı test edilmiştir. Nedensellik test sonucunun bulgularına göre % 5 anlamlılık düzeyinde ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin olmadığı, ithalattan büyümeye doğru ise tek yönlü nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir. % 10 anlamlılık düzeyinde ise hem ihracatın hem de ithalatın büyümeye neden olduğu bulunmuştur.

Yavuz (2011) yapmış olduğu çalışmasında ihracat ve ekonomik arasındaki ilişkiler Türkiye ekonomisi 1949-2010 dönemi için zaman serisi analizi yardımıyla incelenmiştir. Araştırmada, gayrisafî yurtiçi hasıla ve ihracat olmak üzere iki değişken kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin zaman serisi verileri ADF birim kök testi ile sınanmış ve değişkenlerin birinci fark düzeylerinde durağan oldukları gözlenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik

ilişkinin belirleyebilmek için Granger nedensellik testi gerçekleştirilmiş ve her iki dönem için de ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarında Türkiye için dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını araştırmışlardır. 2002:1-2014:2 dönemi üçer aylık ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi ve ekonomik büyüme (GSYİH) değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. Granger nedensellik testi bulgularına göre, Türkiye'de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmektedir. Bu araştırma sonucu ithalat itişli büyüme, büyüme çekişli ithalat yaklaşımlarının Türkiye için geçerli olduğunu desteklemektedir.

Koçyiğit, Bayat, Kayhan, ve Şentürk (2015) yapmış oldukları araştırmada BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinin ve Türkiye ekonomileri için ihracata dayalı hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. Bu makalede ülkelerin verileri 1993-2013 dönemine ait çeyrek verilerdir. Değişkenler olarak ülkelerin GSYİH büyüme oranı, GSYİH'daki ihracat oranı, GSYİH'daki ithalat oranı olarak seçilmiştir. Ampirik analizlerin bulguları: GSYİH' ve ihracat arasında her ülkeler için iki yönlü nedensellik bulunduğunu göstermektedir; Türkiye, Çin, Hindistan uzun vade için geçerli; Rusya, Brezilya, Güney Afrika kısa vade için geçerlidir. İthalattan GSYİH'ye nedensellik kısa vadede Türkiye, Güney Afrika, Çin, Hindistan ve Brezilya geçerli, uzun vadede Rusya için geçerlidir. Sonuç olarak, ihracata dayalı büyüme modeli Brezilya'da ve Rusya'da uzun sürede geçerli, kısa vadede Çin ve Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Öte yandan, büyümeye dayalı ihracat modeli: uzun vadede Hindistan, Güney Afrika ve Çin için geçeli olduğunu belirtmektedir. İthalata dayalı büyüme hipotezi, Rusya dışında kısa vadede tüm ülkelerde uzun vadede geçerlidir. İthalata dayalı büyüme hipotezi Türkiye, Çin ve Hindistan'da uzun vadede, Rusya, Brezilya ve Güney Afrika'da kısa vadede geçerlidir.

Akbulut ve Terzi (2011) yapmış oldukları araştırmada 1980 sonrası Türkiye'de ihracat-ekonomik büyüme ilişkisini sektörlere indirgeyerek incelemişlerdir. Çalışmada 1980-2010 dönemine ait sektörlerin ihracat oranları ile ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişkiler Granger nedensellik, eş-bütünleşme ve VAR modellerini kullanılarak ekonometri yönden analiz edilmiştir. Analizler ekonomik büyüme ile sektörlerin ihracatları (tarım-maden-sanayi) arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini elde etmektedir.

Özcan ve Özçelebi (2013) çalışmalarında ihracata dayalı büyüme hipotezini Türkiye için geçerliliği araştırmışlardır. Bu çalışmada, Türkiye'nin 2005(1)-2011(11) dönemler verilerini Johansen eşbütünleşme metodunu kullanılarak ihracat, ithalat, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Bulgular, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği yönünde kanıtlar sunmaktadır.

Saatcioğlu ve Karaca (2004) yapmış olduğu çalışmada Türkiye'deki ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Bu çalışmada iki dönem değerlendirilmiştir: 1) 1950-1980; 2) 1981-2000. Analiz sonuçları şu bulguları elde etmektedir: 1950-1980 dönemi büyüme dayalı ihracat hipotezini, 1981-2000 dönemi ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir.

Yıldırım (2015) çalışmasında ihracata dayalı büyüme hipotezini hem simetrik hem de asimetric nedensellik testleri kullanarak araştırmıştır. Çalışmada Türkiye'nin 1997: 1-2013: 4 dönemine ait ithalat, ihracat ve sanayi üretimi değişkenlerini kullanılmıştır. Analizin bulgularına göre üç değişken arasındaki nedensellik ilişkileri asimetrictir. Sonuç olarak, uzun dönemde Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmemektedir.

Taban ve Aktar (2008) ihracata dayalı büyüme hipotezi Türkiye için geçerliliğini incelemişlerdir. Bu çalışmada İDB hipotezini Türkiye'nin 1980: 1-2007: 2 dönemine ait üçer aylık zaman serisi verileriyle eş entegrasyon ve hata düzeltme işlemleriyle test etmiştir. Analiz sonuçları hipotezi destekleyen bir kanıt bulunduğunu göstermektedir. Türkiye için bu hipotez geçerli olup, ihracat büyümesi ve reel GSYİH büyümesi arasında uzun ve kısa vadeli iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmektedir.

3.1.3. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini İnceleyen Yabancı Çalışmalar

Al Mamun ve Nath (2005) çalışmalarında Bangladeş için ihracata dayalı büyüme hipotezini test etmek için sanayi üretim endeksi, 5 mal ve hizmet ihracatı 1976-2003 ayıt çeyrek verilerini kullanarak Birim Kök Testi, Engle-Granger Kointegrasyon Testi gerçekleştirmişler. Elde ettiği Hata Düzeltme Modeli sonuçları ihracattan ekonomik büyüme uzun dönemli tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir.

Bahmani-Oskooee, Economidou ve Goswami (2005) yaptığı araştırmalarında 61 ülke için İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini test etmişler. Çalışmada kullanıldığı 61 ülkenin verileri 1960-1999 dönem arasına ait olan GSYİH, toplam işgücü, brüt sermaye oluşumu, mal ve hizmet ihracatı, mal ve hizmet ithalatı. Bu çalışmada yazarlar seçilmiş değişkenler için Panel Birim Kök Testi, Panel Kointegrasyon Testini uygulamışlar. Bu testlerin sonuçları ihracat bağımlı değişken olarak regresyon analizinde kullanıldığında bir kointegrasyonu

kanıtladı, böylece bu modelin değişkenler arasında uzun vadeli ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak, GSYİH bağımlı değişken olarak kullanıldığında kointegrasyon kaybolduğunu göstermektedir. Analiz sonucu büyüme odaklı politikalar uzun vadeli ihracatı teşvik etmelerini ima etmektedir.

Shirazu ve Manap (2005) araştırmalarında Güney Asya'nın 5 ülkesi için İhracata Dayalı Hipotezini geçerliliğin analiz etmişler. Yazarlar bu analizi gerçekleştirmek ülkelerin GSYİH, ihracat, ithalat 1960-2002 yıllık verilerini kullanıp kointegrasyon ve çok değişkenli Granger nedensellik testlerini gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonuçları Şrilanka dışında her ülke ihracat, ithalat, GSYİH değişkenler arasında uzun vadeli ilişki olduğuna güçlü bir destekte bulunmuş. Bangladeş ve Nepal için ihracat ve GSYİH arasında ters efekt, Pakistan için ihracattan GSYİH'ya tek yönlü nedensellik bulunduğunu göstermektedir. Şrilanka ve Hindistan ihracatı, ithalatı ve GSYİH değişkenler arasında bir nedensellik bulunmadığını tespit etmektedir. İthalat ve GSYİH arasında ters etkiyi gösteren ülkeler Pakistan, Bangladeş, Nepal ve ithalattan GSYİH'ya tek yönlü nedensellik Şrilanka için geçerli olduğunu belirlemektedir. Böylece bu bulgular İhracata Dayalı Hipotezini bakış açısından tartışmaktadırlar.

Henriques ve Sadorsky (1986) yapmış oldukları makalede ihracata dayalı büyüme hipotezini Kanada için uygulamasında Kanada'nın reel ihracatı, reel GSYİH'sı, reel satış fiyatları değişkenler olarak kullanılmış ve bu değişkenler arasında vektör otoregresyon modelini (VAR) ile Granger (1969) nedenselliği test etmişler. Bu araştırma esas iki bulgulara ulaşmaktadır. Birincisi, reel Kanada ihracatı, reel Kanada ticaret hadleri ve reel Kanada GSYİH'sı arasında ko-integrasyon vardır. Bu üç değişken arasında uzun vadeli sabit bir duruma sahiptir. İkincisi, şunu kanıtlamaktadır: Kanada için tek yönlü Granger nedensel bir ilişki vardır; bu nedenle, GSYİH'daki değişimler, ihracattaki değişikliklerden önce gelmektedir. Bu makaledeki incelenen üç hipotez: 1) ihracata dayalı büyüme hipotezi; 2) büyümeye dayalı ihracat; 3) iki yönlü nedensellik hipotezi bu 1) ve 2) hipotezinden oluşmaktadır. Ampirik VAR sonuçları ihracata dayalı büyüme hipotezini ve büyümeye dayalı ihracatı da kanıtlayacak işaret olmadığını belirtmektedir. Bu Kanada için yapılmış ampirik çalışmanın sonucu Kunst ve Marin (1989) tarafından Avusturya için yapılmış araştırmanın sonucu gibidir ve bulgular sudur: büyümedeki değişiklik ihracattaki değişiklikten önce olmaktadır.

Silverstovs ve Herzer (2005) yapmış olduğu araştırmalarında ihracata dayalı büyüme hipotezini gerçekleştirmek için Şili'nin yıllık verilerini kullanmışlardır. Bu çalışmada yazarlar 6 değişkenleri kullanmışlar: GSYİH, işgücü, sermaye stoku, sermaye mallarının reel ithalatı,

imalat ürünlerinin reel ihracatı ve birincil ürünlerin reel ihracatı. Yıllık veriler 1960-2001 dönemine Şili merkez bankasından alınmıştır. Bilim adamları kendi makalesinde VAR modelini, Granger nedensellik testini kullanarak şu bulgulara: Granger nedensellik testi tek yönlü üretim ihracatından net GSYİH'ya nedenselliğini göstermektedir. Sonuç olarak araştırma bulguları ihracata dayalı büyüme hipotezini Şili uygulamasında desteklemektedir.

Marin (1992) ihracata dayalı hipotezini gelişmiş ülkeler için geçerliliğini araştırmıştır. Bu araştırmayı yapmak için ABD, Japon, İngiltere, Almanya üretimi, ihracatı, ticaret hadlerini 1960-1987 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak VAR, Granger nedensellik testini gerçekleştirmiştir. Ekonometri analiz bulguları: ihracat, üretim, ticaret hadleri uzun dönem içerisinde birlikte hareket ettiği İngiltere dışında her ülke için geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, nedensellik F- test sonucu ihracatın Granger nedensel üretimi bu sanayileşmiş ülkelerin hepsi için geçerlidir. Bu bulgulara dayanarak ihracata dayalı büyüme hipotezini kabul etmemek mümkün değildir, yani ABD, İngiltere, Japon, Almanya bu hipotezi desteklemektedirler.

Awokuse (2002) çalışmasında, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen vektör hata düzeltme modelleri (VECM) ve artırılmış vektör otoregresif (VAR) metodolojisini kullanarak ihracattan ulusal çıktı büyümesine Granger nedensellik testiyle Kanada'nın ihracata dayalı büyüme (ELG) hipotezini yeniden incelemiştir. Bu araştırmada 1961-2000 dönemine ayıt çeyrek zaman serileri İMF'den alınmıştır. Veriler Kanada'nın ihracatı, sermaye, işgücü, ticaret hadleri, yabancı üretim şoku, üretimin artışı değişkenler olarak belirtilmiştir. Ampirik sonuçlar, modelin altı değişkeni arasında uzun vadeli istikrarlı bir durum olduğunu ve Granger nedensel akışın reel GSYİH'ya reel ihracattan tek yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilimsel makalenin bulguları Kanada'nın ekonomik büyümesi ihracata dayalı büyüme hipotezini kanıtladığını belirtmektedir.

Keong, Yusop ve Khim Sen (2005) yapmış olduğu araştırmada Malezya ekonomisi için ihracata dayalı hipotezini test etmişlerdir. Bu makalede kullanıldığı Malezya'nın yıllık verileri 1960-2000 dönemi veri setini İMF'den alınmıştır. Bilimsel araştırmanın değişkenleri: reel ihracat, reel ithalat, döviz kuru, işgücü, GSYİH olarak belirtilmiştir. İhracata dayalı büyüme hipotezini Malezya için geçerliliğini incelemek için Bound testini, VAR ve ARDL modellerini kullanmışlardır. Ampirik sonuçlara göre ihracat ve işgücü ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunurken, ihracatın (işgücünün) % 1 artışı, ekonomik büyümenin % 1,2 (% 0,3) artışını sağlamaktadır. İthalat ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. İhracatın % 1 artışı, Malezya'nın ekonomik büyümesinin % 0,5 azalmasına

neden olmaktadır. Sonuç olarak bu araştırmanın bulguları ihracata dayalı büyüme hipotezi Malezya ekonomisi için geçerli olduğunu kanıtlamakta ve desteklemektedir.

Herrerias ve Orts (2010) çalışmalarında Çin ekonomisi için İhracata dayalı büyüme hipotezini araştırmışlardır. Çin'in temel olarak iki ekonomik büyüme yolu vardı: ihracata dayalı büyüme; açık kapılar politikasıdır. Bu ampirik analizde temel olarak Çin'in 1964-2004 dönemine ait olan yıllık verilerini Çin Ulusal İstatistik Bürosu'ndan alınmıştır. Değişkenler olarak GSYİH (lgdp), işgücü verimliliği (işçi başına çıktı) (lprod), yatırım (linv), FOB cinsinden ihracatı (Lexp), Çin ekonomisinin Ar-Ge harcamaları (lrd), reel döviz kuru (lrer) ve ABDGSYH (lgdpusa) belirtilmiştir. Bu makalede, Çin'in 1960'lardan beri hızlı ekonomik büyüme sürecinin, özellikle emek üretkenliği ve üretimi ağırlıklı olduğundan açıklanabilir. Bu makalede, hızlı ekonomik büyüme sürecinin ampirik kanıtları hem ihracatın yönlendirdiği bir büyüme etkisinin hem de yatırım odaklı büyüme etkisi Çin ekonomisinde önemli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ister çıktı ister üretkenliğin uzun vadeli dinamiklerini analiz edilmiştir. Her iki modelde de uzun vadeli dönem için emek verimliliği veya çıktı, ihracat ve yatırım arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak, uzun vadede ihracat ekzojen olarak çıktı ve verimliliğin sürücüsüdür. Ayrıca, Ar-Ge'nin uzun vadede ılımlı bir katsayısıyla yatırımları teşvik ettiğini göstermektedir. Verimlilik modelinin aksine: reel döviz kuru, çıktı düzeyinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını bulmuşlardır. Dahası, incelenen dönemde Çin'de sürekli reform sürecini akılda tutarak, bu bulgular yalnızca 1978 ve 1994 yıllarındaki yapısal değişiklikler göz önüne alındığında bulunabilir. Araştırmanı bulunan sonuçlara uygun olarak, Çin'in ekonomik büyümesinde ihracat dışındaki hesaba katan ek faktörler var olduğuna işaret ettiği belirtmektedir, bu süreçte ihracata dayalı büyüme hipotezi yalnızca bir açıklama parçası olduğunu tespit etmişlerdir.

Awokuse (2006) yaptığı çalışmada, gerçek ihracat ve GSYİH arasındaki nedensel ilişkiyi araştırarak Japonya ekonomisi için ihracata dayalı hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Araştırmacı VAR ve DAG modelini Granger nedensellik testini kullanmıştır. Bu analizi gerçekleştirmek için Japonya'nın 1960: 1-1991: 4 dönemine ait çeyrek verilerini İMF'den alınmıştır. Değişkenler olarak Japonya'nın reel ihracatı, üretim, reel ticaret hadleri (ihracat birim değeri ithalat birim değerine bölünmüştür), sermaye, sanayileşme üretim endeksi belirtilmiştir. Ampirik sonuçlara göre Japonya'da ihracat ve GSYİH büyüme arasındaki nedensellik yolu iki yönlüdür. Böylece, yabancı sermaye ve diğer değişkenler da Japonya'daki çıkışın (üretim) verimlilik artışının önemli belirleyicidir.

Tang ve Ravin (2013) çalışmalarında Kamboçya için ihracata dayalı büyüme (ELG) hipotezini test etmişlerdir. Değişkenler 1972 ve 2008 yılları arasındaki yıllık veriler

kullanılmıştır. Elde ettiği Granger'ın nedensellik test sonuçları ihracata dayalı büyüme hipotezini (ELG)'yi şu şekilde desteklemektedir: Ayrıca, ithalat büyümesinden ihracat büyümesine nedensellik vardır. Bulgular aynı zamanda dürtü tepki fonksiyonlarının ve varyans bozunumunun sonuçları sunulmaktadır. Çalışmada bazı politika etkileri incelenmiştir. Bu araştırma, Kamboçya'ını ihracat ile büyüme arasındaki çift yönlü nedensel ilişkinin ampirik sonuçları elde etmekte, Hem ihracata dayalı büyüme hipotezini (ELG) hem de büyüme dayalı ihracat (GLE) hipotezlerini desteklemektedir. Bu arada, ithalat büyümesinden ihracat büyümesine nedensel ilişki mevcuttur. Sürdürülebilir ihracat promosyon politikaları, ilgili ithalat üzerine ticaret politikaları, özellikle küresel pazar için daha fazla üretim üretmek için ithal girdileri ima etmektedir. Aynı şekilde, GLE hipotezinin desteği, ihracata yönelik politikalar Kamboçya'nın büyümesini ve ekonomik refahını sağlamak için uygundur.

3.2. Yöntem

Kırgızistan ekonomisinin büyümesi ihracata dayalı olup olmadığını incelemek için ekonometrik yöntemle analizler yapılmıştır. Çalışmada ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak ülkenin GSYİH kullanılmaktadır. Reizman ve diğ. (1996, 81)' a göre ithalat değişkeni, ihracata dayalı büyüme hipotezinde merkezi bir konuma sahip olduğundan modele ithalat değişkeninin eklenmemesi ihracatın büyüme üzerindeki etkilerini maskeleyebileceğini veya abartacağını ifade etmektedir. Bu sebeple model kurma hatasına düşmemek için modele ithalat değişkeni, dış ticaretin aracı olarak döviz kuru da eklenmiştir.

Bu çalışmadaki değişkenler sırasıyla GSYİH - bağımlı değişken, döviz kuru (dolar) – bağımsız değişken, ihracat-bağımsız değişken, ithalat-bağımsız değişken olup çalışma yıllık dönemler halinde 2000-2014 dönemini kapsayan verilerini Dünya Bankası (World Development Indicators)'tan elde edilmiştir. Değişkenler logaritmaları alınarak analizde kullanılmıştır. Tablo 3.1'de serilere ait temel istatistiksel göstergeler verilmiştir.

Tablo 3.1 Serilere Ait İstatistiksel Göstergeler

Seriler	N	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
LGSYİH	15	21.94984	.6034874	21.03785	22.73391
LDK	15	3.792103	.1044264	3.59968	3.982557
LİHR	15	21.13475	.6883783	20.14361	21.94119
LİTH	15	21.55013	.9148218	20.15169	22.63011

3.2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Kırgızistan'da döviz kuru, ihracat ve ithalat değerleri ve ekonomik büyüme göstergesi GSYİH ilişkisi kısıtlanmamış Vektör Otoregresif Model (VAR) kullanılarak incelenmiştir.

$$X_t = A_1X_{t-1} + A_2X_{t-2} + \dots + A_kX_{t-k} + u_t \quad u_t \sim IN(0, \Sigma) \quad (1)$$

Bu formülde $X_t = (DK, İHR, İTH \text{ ve } GSYİH)$ ve (4×1) vektördür. $A_i, i = 1, \dots, k$ parametrelerin (4×4) matrisleridir.

VAR modelinde DK döviz kurunu (dolar değeri), İHR ihracat değerini, İTH ithalat değerini, GSYİH harcamalar yöntemiyle gayri safi yurtiçi hasılayı ifade etmektedir.

Öncelikle VAR analizinin gerçekleştirmek için değişkenlerin durağan bir durumda olması şarttır (Enders, 1995: 301). Bu amaçla ilk olarak değişkenlerin durağanlık analizlerinde kullanılacak testlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

3.3. Birim Kök Analizi

Zaman serilerinin en önemli noktalarından biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik analizlerinde anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için yapılan analizde serilerin durağan seriler olması şarttır. Eğer değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki gerçek olmaktan çok, sahte regresyon analizi halinde ortaya çıkabilir. Ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağan olduğu söylenir. Sonuç olarak, eğer analizde bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve ortak varyansı (çeşitli gecikmelerdeki), bunları ne zaman ölçersek ölçelim aynı şekilde kalır (Gujarati, 1993: 713).

Araştırmalarda serilerin durağanlık özelliklerinin test edilmesi için en çok kullanılan yöntem Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleridir. Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmek için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır.

3.3.1. Dickey Fuller (DF) Testi

Bu yöntemin ilk olarak ortaya çıkması, 1979 yılında Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. makalelerin "Journal of American Statistical Association" adlı dergide yayınlanmasıyla başlamıştır. Testin ilk çıktığı zamandan itibaren bugüne kadar çeşitli alanlarda yeterli olmadığından dolayı eksikliklerin kapatılması için oluşturulan yardımcı yöntemler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki yine Dickey ve Fuller tarafından 1981 yılında "Econometrica" dergisinde yayınlanmış ve mevcut olan test ADF denklemini en genel haliyle aşağıda belirtmişlerdir.

$$\Delta Y_t = a + b_t + \gamma Y_{(t-1)} + c \sum \Delta Y_{(t-1)} + u_t \quad (2)$$

Birim kökün varlığının sınanması için araştırmada genel olarak iki hipotez kullanılmaktadır. Bunlar şu şekildedir;

$H_0: \gamma = 0$ ($p = 1$) (Seride birim kök vardır ya da seri durağan değildir)

$H_1: \gamma < 0$ ($p < 1$) (Seride birim kök yoktur ya da seri durağandır)

Son şeklinde oluşan regresyon günlük hayatta kullanılan zaman serilerinin birim kök taşıyıp taşımadığını açıklamada daha yüksek önem kazanmıştır (Halaç, 2003: 85, 102).

3.3.2. Phillips-Perron (PP) Testi

Hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız ve sabit bir varyansa sahip olduğu varsayımı ADF testinin dayandığı temelidir. ADF testine birim kök testi olan PP testi alternatif bir test olmaktan ziyade onu tamamlayan bir özelliğine sahip olup; zaman serilerindeki yüksek derecedeki korelasyonun kontrol edilmesinde kullanılan parametrik olmayan bir yöntemdir. Dickey & Fuller (1979) testinin tersine PP testi (1988) hata terimleri arasında zayıf bağımlılığa ve heterojenliğe izin vermekte ve otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmeli değeri regresyon denklemine ilave edilmemektedir. Basit bir otoregresif süreçteki PP testinin denklemi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\Delta Y_{t-1} = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Durağan ve trend etkisi olan zaman serileriyle tek değişkenli zaman serilerinde birim kökün varlığını analiz etmede PP testi basit bir yaklaşım sunmaktadır. PP testi sonucunda hesaplanan δ istatistiği, ADF testinde olduğu gibi, MacKinnon tablo değeri ile karşılaştırılarak seride birim kök olup olmadığını belirtmektedir (Ergül, 2010: 112).

3.4. VAR Modeli

Etkileşimin karmaşıklığı ve çok yönlü olması iktisadi ilişkilerin arasında, eşanlı denklem sistemlerinin kullanılması zorunlu olmuştur. Ayrıca iktisadi parametrelerin arasında karşılıklı etkileşimin sonucunda elde edilen bağımlı ve bağımsız değişkenin tayini sürecinde karşılaşılan güçlüklerin, analizin tutarlılığına olan etkisi önemlidir. Bundan dolayı eşanlı denklem sistemlerinde, belirlenme sorununu çözebilmek için bazen yapısal model üzerinde bazı kısıtlamalar yapılması şarttır (Darnell ve Adrian, 1990: 114).

Eşanlı denklem sistemlerinin kapsadığı bu karmaşık tablonun çözülmesi için geliştirilen VAR modelleri ile bu problem ortadan kaldırılmaktadır. VAR modelleri, yapısal modele herhangi bir sınırlama yapmaksızın dinamik ilişkileri verilebildiğinden dolayı zaman serileri açısından sıklıkla kullanılmaktadır (Keating, 1990: 453-454).

Model, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak değişkenlerin içsel-dışsal ayrımını gerektirmediği için, bu yönüyle eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca uygulama kısmında VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin olması için, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını da mümkün olmasını sağlamaktadır (Kumar vd., 1995: 365). İki değişkenli bir VAR modeli standart durumuyla şu şekilde belirtilebilir:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i}x_{t-i} + v_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i}x_{t-i} + v_{2t} \quad (5)$$

Yukarıda belirtilen modelde (p) gecikmelerin uzunluğunu, (v) ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele hiçbir bir kısıt vermemektedir. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon problemini çözebilmeye gücünü sağlamaktadır. Hataların, zamanın belli bir noktasında birbiriyle ilişkili olması halinde yani aralarındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda ise hatalardan birindeki değişim, zamanın belirli bir noktasında diğerini etkilemektedir. Ayrıca hata terimleri, modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkisiz durumundadır. İçsel değişkenlerin gecikmeli değerleri modelin sağ tarafında yer aldığından, eşanlılık problemiyle karşı karşıya çıkmamaktadır. Bu durumda araştırma modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

3.4.1. Etki-Tepki (Impulse-Response) Fonksiyonları

Araştırmalarda VAR modelinin tahmin edilen katsayılarla yorumlanması zor olduğundan dolayı VAR modeli sonuçlarına ilişkin yorumlamalarda genellikle, değişkenlerin şoklara verdikleri tepkilerin grafiksel gösterimi olan değişkenlerin bir birine etki-tepki fonksiyonu grafiklerini kullanılmaktadır. Model sonucunda elde edilen etki-tepki fonksiyonu grafiklerinde dikey ekseninde ilgili değişkene verilen bir standart sapmalı artış şokuna, diğer değişkenlerin verdiği tepkinin yönü ve yüzde olarak büyüklüğü, yatay ekseninde ise yıl ölçeğinde, şokun verilmesinden sonra geçen 5 yıllık dönem gösterilmektedir. Analizdeki değişkenlerin tepkisi için ± 2 standart hatalık güven aralığını temsil etmekte ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlılığının tespitinde kesik çizgiler önemli rolü almaktadır (Lütkepohl ve Saikkonen, 1997: 127, 157).

3.4.2. Varyans Ayırıştırması (Variance Decomposition) Analizi

Varyans ayırıştırma analizi sistemdeki dinamik yapısını tanımlamakta belirleyici role sahip olup, değişkenlerden birisindeki değişimi tüm değişkenleri etkileyen farklı şoklar olarak ayırmaktadır. Her bir şokun gelecek dönemlerde değişkenlerin öngörü hata varyansları üzerindeki etkisini ortaya koymak temel amaçtır. Bir değişkenin öngörüsünde bir dönem aralığında belirli bir şoka ilişkin olarak gelişen hata değişim yüzdesini öngörü hata ayırıştırması belirtmektedir. Bundan dolayı öngörü hata ayırıştırması, öngörü hatası için öngörü dönem uzunluğuna ilişkin olup bir kısmı R^2 olarak tanımlanabilmektedir (Stock ve Watson, 2001: 118).

Bu bağlantıda varyans ayırıştırma analizi değişkenlerin dışsallığına ilişkin bilgi de sunmaktadır. Enders (1995) yaptığı araştırmasına göre, örneğin iki değişkenli durumda eğer ε_{zt} şokları tüm öngörü boyutlarında y_t ' nin öngörü hata varyansının hiçbirini açıklamıyorsa, y_t için dışsal denilebilir. Bu koşullar altında, y_t değişkeni ε_t şokları ve z_t değişkeninden bağımsız hareket eder. Bu şoklar y_t ' nin öngörü hata varyansının tamamını açıkladığı diğer bir durumda ise y_t tamamen içsel olarak tanımlanabilir. Araştırmada daha çok ortaya çıkan durum, değişkenin kendi öngörü hata varyansının yaklaşık olarak tamamını kısa dönemde açıklarken, uzun dönemde ise daha küçük oranlarını açıklamasıdır. Böyle bir durumda ε_{zt} şokları y_t üzerinde küçük bir eşanlı etki varken, gecikmeli olarak etkilemektedir. Ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırmasında etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayırıştırma analizi faydalı araçları sağlamaktadır. VAR modelinin denklemlerinin kalıntıları arasındaki korelasyon düşük kaldığı müddetçe, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayırıştırmasını elde etmek için gerekli kısıtlamaları ortaya koyan farklı sıralamalar benzer sonuçları çıkaracaktır.

3.4.3. Johansen Eşbütünleşme Testi

Vektör otoregresif bir yöntemi Johansen Eşbütünleşme Testidir. VAR (Vektör Ardışık Bağımlı Regresyon) yaklaşımı da, yapısal yaklaşıma nispeten daha farklı bir çizgide göstermektedir. Sözelimi, yapısal yaklaşımın incelenen değişkenlerin tanımlanmasında iktisat kavramından kullanılmasına karşın; VAR yaklaşımını teorik olduğu belirtmektedir. Net bir ifadeyle VAR yaklaşımında, bir denklem sistemindeki her bir içsel değişken diğer tüm içsel değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak modellendiğinden dolayı; yapısal modellemede görülen değişkenler arasındaki ilişkilerin iyi tanımlanan matematiksel modellere dayandırılma durumu da ortadan kalkmaktadır. Johansen eşbütünleşme yöntemine göre ρ dereceden kurulan bir VAR modeli, $Y_t = A_1 Y_{t-1} + \dots + A_\rho Y_{t-\rho} + B X_t + \varepsilon_t$ eşitliği ile belirtilmektedir. Modelde yer alan Y_t , k boyutundan, durağan olmayan $I(1)$ değişkenler vektörünü; A , $k \times k$ boyutundan, katsayılar matrisini; X_t , d boyutundan deterministik değişkenler vektörünü; B , $d \times d$ boyutundan, katsayılar matrisini ve ε_t de, hata terimleri vektörünü göstermektedir. Bundan dolayı, bu VAR modelini şu şekilde yazmak mümkündür:

$$\Delta Y_t = \Pi Y_{t-1} + \sum_{p=1}^{\rho-1} \Gamma_p \Delta Y_{t-p} + B X_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Bu modelde $\Pi = \sum_{p=1}^{\rho} A_p - I$ ve $\Gamma_i = -\sum_{p=i+1}^{\rho} A_p + A_i$, şeklinde bir tanımlamaya yönlenmiştir. Sonuç olarak Johansen yöntemi de, Π matrisinin kısıtlanmamış bir şekilde tahmin edilmesinin ardından, Π 'nin indirgenmiş rankının işaret ettiği kısıtlamaların reddedilip ya da reddedilmeyeceğine ilişkin yapılan bir testtir (Hepaktan, 2006: 166).

Birim kök sahibi k tane içsel değişken olması durumunda, 0 ile $k-1$ adet arasında doğrusal bağımsız koentegrasyon ilişkisinden söz etmek mümkündür. Ancak sistemde sadece bir koentegrasyon ilişkisi bulunma halindeyse, içsel değişkenleri oluşturan zaman serilerinin düzeylerinin doğrusal bir bileşiminin, VAR modelindeki her bir denkleme ilave edilmesi şarttır. Her bir denklem için ilgili katsayının vektörüyle çarpılması da $\alpha\beta_1 Y_{t-1}$ ifadesini ortaya çıkarır ve bu da hata düzeltme vektörü olarak tanımlanmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testine ilişkin uygulama bölümünde ilk olarak serilerin ve koentegrasyon denklemlerinin deterministik trend ve sabit içerip ya da içermedikleri incelenirken; karar bölümünde de LR (likelihood ratio) test istatistiği kullanılmaktadır. Burada $H_0(r)$ hipotezi, alternatif $H_1(k)$ hipotezine karşı test edilmektedir. Trend ve sabit'e yönelik varsayımlar doğrultusunda, koentegrasyon ilişkisinin sayısını saptamak amacıyla $r = 0$ eşitliğinden $r = k-1$ 'e kadar, boş hipotez reddedilemeyinceye kadar test uygulanmaya devam edilmektedir. Bir örnekle açıklayacak olursa; hesaplanan LR değerinin kritik değerden büyük olması halinde, H_0 :

Koentegrasyon yok hipotezi reddedilir ve diğer boş hipotezin testine geçilir. Eğer H_0 : En fazla 1 koentegrasyonu denklemi var hipotezi reddedilmeyecek olursa da, test karara bağlanmış olur; 1 koentegrasyon ilişkisi mevcut olur. Ama yine de reddedilmesi halinde, diğer hipoteze geçilir. Son adım olarak da, koentegrasyon ilişkisinin sayısı saptandığında ulaşılan koentegrasyon katsayıları vektörünü normale dönüştürerek, uzun dönem katsayıları bulunur. Nitekim gerçekleştirilen bu son işlem de Π matrisi elementlerinin bünyesinde, A matrisi elementlerinin neticesidir (Züngün, 2010).

3.4.4. Granger Nedensellik Testi

Ekonometri alanında nedenselliğe tanımını veren Granger nedenselliği X değişkeninin bugünkü değerini, X ve Y değerlerinin geçmişteki değerleriyle birlikte kullanılır. Sadece Y değişkeninin geçmişteki değerine dayandırılarak öngörülebildiğini, hem de X ve Y değişkenlerinin ikisinin birden geçmişteki değerlerine dayanılarak öngörülmekte ve ikinci öngörü birinciden daha iyi ise Y 'nin kendi geçmişinde bulunmayan bazı özel bilgilerin X 'te bulunduğunu kabul edip X , Y 'ye neden olduğu bu şekilde tanımlanmaktadır (Yılgör, 2008: 2).

Granger nedensellik testi için kullanılan denklemler aşağıda gösterilmektedir.

$$Y_t = -\sum_j^m = 1 \alpha_{11, j} Y_{t-j} - \sum_j^m = 1 \alpha_{12, j} X_{t-j} + u_{t1} \quad (7)$$

$$X_t = -\sum_j^m = 1 \alpha_{21, j} Y_{t-j} - \sum_j^m = 1 \alpha_{22, j} X_{t-j} + u_{t2} \quad (8)$$

Denklemlerde X in Y ye neden olup olmadığını;

$H_0 (X \rightarrow Y): \alpha_{12,1} = \dots = \alpha_{12,m} = 0$ hipotezini,

Y nin X e neden olup olmadığını da;

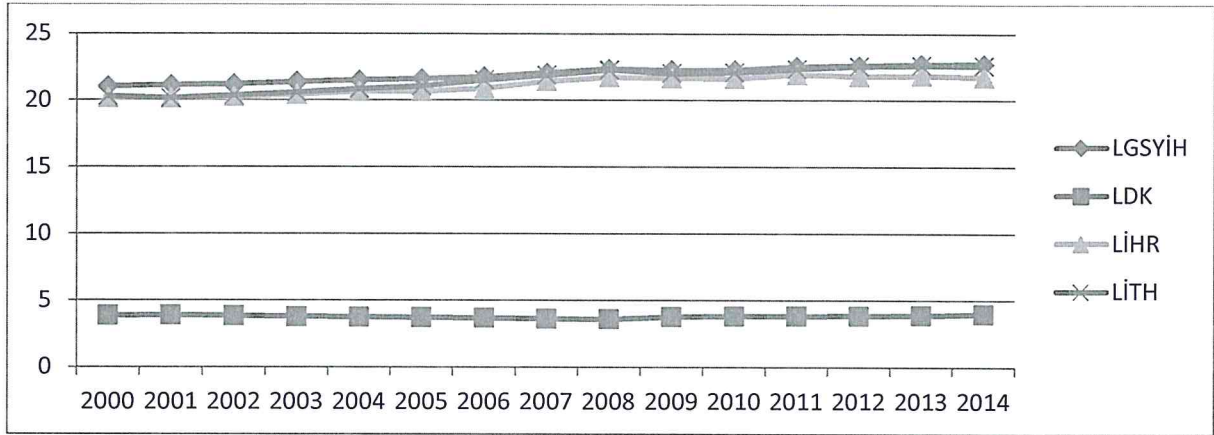
$H_0 (Y \rightarrow X): \alpha_{21,1} = \dots = \alpha_{21,m} = 0$ hipotezini sinayarak incelenebilir.

Eğer $H_0 (X \rightarrow Y)$ reddedilmez, $H_0 (Y \rightarrow X)$ reddedilirse ve Y nin X in Granger nedeni olduğu sonucuna varılırsa, X in Y nin Granger nedeni olduğu sonucu elde edilmektedir. Eğer ne $H_0 (X \rightarrow Y)$ ne de $H_0 (Y \rightarrow X)$ reddedilmezse X ve Y nin bağımsız olduklarına, her iki hipotez de reddedilirse, iki yönlü Granger nedenselliğinin varlığı sonucuna ulaşılmaktadır (Yılgör, 2008: 13).

3.5. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada Kırgızistan için 2000-2014 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak LDK - döviz kuru (dolar), LİHR - ihracat, LİTH - ithalat değeri ve LGSYİH - ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tümünün

logaritması alınarak ve GSYİH değişkenini bağımlı değişken olarak test edilmiştir. İhracata dayalı hipotezini test etmek için STATA 14 programı kullanılmıştır. Grafik 3.1’de logaritması alınmış değişkenlerin verileri yer almıştır.

Grafik 3.1 Logaritması Alınmış Değişkenlerin Verileri (2000-2014)

3.6. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Analizlerde kullanılan tüm değişkenler ABD dolar değerinde olup, Döviz Kuru değişkeni Kırgızistan Ulusal Bankası’ndan ve GSYİH, İhracat, İthalat değişkenleri Dünya Bankası’nın elektronik ortamından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm veriler 2000-2014 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Elde edilen değişkenlerle sırasıyla; birim kök testi (ADF ve PP testleri), optimal gecikme uzunluğu testi, otokorelasyon LM testi, Jarque-Bera dağılım testi yapılmıştır. VAR modelini kullanarak değişkenlerin Etki-Tepki fonksiyonları analizi gerçekleştirilip, Varyans Ayrıştırma testi yapılmıştır. Sonrasında değişkenler arasındaki kointegrasyon olup olmadığını tespit etmek için Johansen eşbütünleşme testi ve nedensellik ilişkisini incelemek için Granger nedensellik testi gerçekleştirilmiştir.

3.7. Ampirik Analiz Sonuçları

Bu çalışmada gerçekleştirilmiş ampirik analizlerinin sonuçları sırasıyla: Birim Kök Testi, ADF ve PP testi, VAR modeli, Etki Tepki Fonksiyonları, Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları, Johansen Eşbütünleşme Test, Granger Nedensellik Testi olarak gösterilmiştir.

3.7.1. Birim Kök Test Sonucu

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle, kullanılan serilerin durağanlık seviyelerini tespit edebilmek için birim kök testleri kullanılmıştır. Teori bölümünde anlatılan analizler sırasıyla gerçekleştirilmiş ve analiz sonuçları çizelge ve şekiller ile gösterilerek yorumlamaları yapılmıştır.

3.7.2. ADF ve PP Test Sonuçları

Tablo 3.2’de yer alan ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları görülmektedir. Değişkenlerin sabitte, trendli-sabitte ve ikinci farklarında, ancak LDK değişkeni üçüncü farkında durağan olduklarına karar verilmiştir.

Tablo 3.2 ADF ve PP Test Sonuçları

Gecikme (1) LR			ADF		PP	
			t-istatistiği	p-değeri	t-istatistiği	p-değeri
LGSYİH	Sabitli	Düzye	-0.896	0.7893	-0.831	0.8097
		1-farkı	-3.734	0.0037*	-3.275	0.0160*
		2-farkı	-4.709	0.0001*	-4.211	0.0006*
	Trendli-Sabitli	Düzye	-2.089	0.5523	-1.976	0.6146
		1-farkı	-3.906	0.0119*	-3.204	0.0837***
		2-farkı	-4.561	0.0012*	-4.095	0.0064*
LDK	Sabitli	Düzye	-1.152	0.6938	-0.834	0.8088
		1-farkı	-1.865	0.3487	-1.954	0.3069
		2-farkı	-3.668	0.0046*	-3.450	0.0094*
		3-farkı	-3.888	0.0021*	-3.833	0.0026*
	Trendli-Sabitli	Düzye	-1.183	0.9139	-0.613	0.9783
		1-farkı	-3.405	0.0508**	-2.885	0.1673
LİHR	Sabitli	Düzye	-1.537	0.5149	-1.130	0.7031
		1-farkı	-2.296	0.1734	-2.911	0.0440**
		2-farkı	-3.800	0.0029*	-4.570	0.0001*
	Trendli-Sabitli	Düzye	-0.954	0.9501	-1.104	0.9283
		1-farkı	-2.702	0.2354	-3.124	0.1006
		2-farkı	-3.944	0.0105*	-4.476	0.0017*
LİTH	Sabitli	Düzye	-1.733	0.4140	-0.779	0.8253
		1-farkı	-2.184	0.2122	-3.112	0.0257**
		2-farkı	-2.730	0.0690***	-4.528	0.002*
	Trendli-Sabitli	Düzye	-1.318	0.8835	-1.552	0.8107
		1-farkı	-2.452	0.3522	-3.280	0.0697***
		2-farkı	-2.666	0.2505	-4.403	0.0022*

*, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. ADF ve PP sınaması sonucunda p değeri anlamlılık düzeyinden yüksek bulunmuşsa birim kök var, aksi durumda birim kök yok kararı verilmiştir. Kritik değerler MacKinnon’ dan (1996) alınmıştır. Gecikme sayısı LR Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

3.7.3. VAR Modeli Sonucu

İkinci farklarında durağan hale getirilen seriler ile kurulan VAR modelinde seriler yıllık veriler olduğu için gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. Gecikme uzunluğu LR kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. LR kriterine göre 1. gecikme uzunluğundaki değeri 52.077 olarak belirlenmiştir. Optimal gecikme uzunluğu test sonuçları Tablo 3.3’te gösterilmiştir.

Tablo 3.3 Optimal Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LL	LR	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0	22.4453		2.9e-07	-3.68905	-3.82182	-3.56802
1	48.4837	52.077*	5.9e-08	-5.69674*	-6.36062*	-5.09157*
2	-	-	0*	-	-	-

*, belirlenen gecikme sayısını ifade etmektedir.

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimleri arasında otokorelasyonun olup olmadığını belirtmek için uygulanan LM testi sonuçlarına göre, ele alınan 8 gecikme % 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Otokorelasyon LM test sonuçları Tablo 3.4'te gösterilmiştir.

Tablo 3.4 Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Gecikme	LM istatistiği	Olasılık Değeri (p)
1	6.0086	0.73906
2	8.4590	0.48863
3	18.4764	0.03003
4	4.6466	0.86397
5	7.0890	0.62785
6	9.0397	0.43362
7	9.0468	0.43297
8	4.6187	0.86620

H_0 - otokorelasyon yoktur ($p > 0,05$)

H_1 - otokorelasyon vardır ($p < 0,05$)

Tablo 3.4'te 8 gecikmenin p değerleri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, yani zaman seri modelinde otokorelasyon yok olduğu kanıtlanmıştır.

VAR modelinin artıkları normal dağılıp dağılmadığını test etmek için Jarque-Bera testi kullanılmıştır.

Tablo 3.5 Jarque-Bera Test Sonucu

Değişkenler	Anlamlılık Değeri (p)
LGSYİH	0,65410
LİHR	0,56797
LİTH	0,80554
LDK	0,94534

H_0 – Artıklar normal dağılmıştır ($p > 0,05$)

H_1 – Artıklar normal dağılmamıştır ($p < 0,05$)

Tablo 3.5'te gösterildiği gibi LGSYİH'nın anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 kabul edilir, LİHR'nın anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 kabul edilir, LİTH'nın anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 kabul edilir, LDK'nın anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 kabul edilir, yani tüm değişkenlerin artıkları normal dağılmıştır.

Tablo 3.6 VAR Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Katsayısı	Anlamlılık Değeri (p)
LGSYİH	LİHR	0.6542795	0.004
	LİTH	0.4073073	0.033
	LDK	-0.6508081	0.001
LİHR	LGSYİH	-2.179884	0.003
	LİTH	0.829349	0.005
	LDK	-1.03006	0.001
LİTH	LGSYİH	-1.131519	0.224
	LİHR	0.6166883	0.162
	LDK	-0.7671424	0.045
LDK	LGSYİH	2.023991	0.000
	LİHR	-0.7614566	0.001
	LİTH	-0.3130926	0.105

Tablo 3.6'da gösterilen VAR analizinin sonuçlarına göre bağımlı değişken LGSYİH % 1 artış gösterdiğinde: LİHR 0.004 anlamlılık değeriyle 0.65 pozitif yönde yükselmekte, LİTH 0.033 anlamlılık değeriyle 0.40 pozitif yönde yükselmekte, LDK 0.001 anlamlılık değeriyle 0.65 negatif yönde değişmektedir.

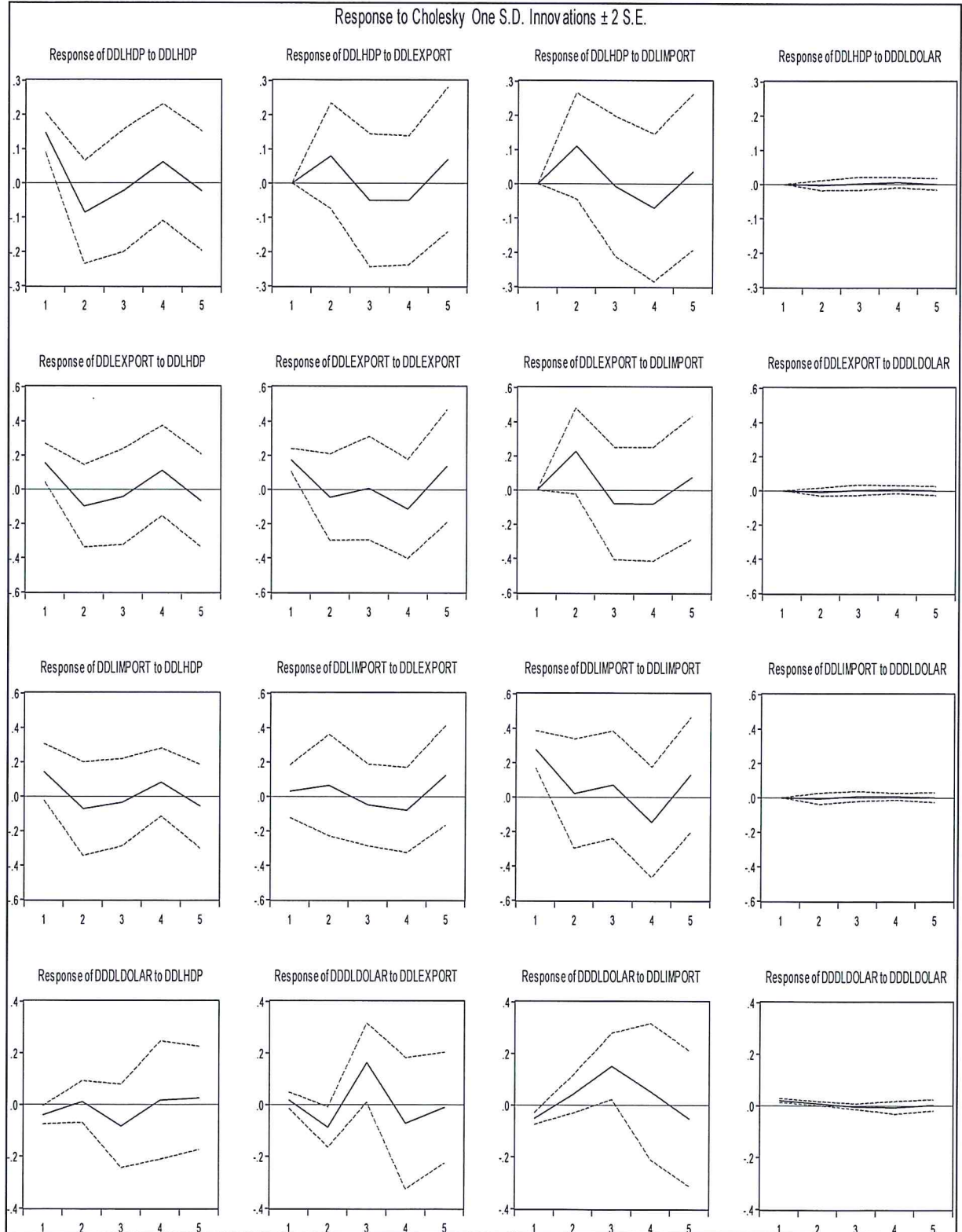
Bağımlı değişken LİHR % 1 artış gösterdiğinde: LGSYİH 0.003 anlamlılık değeriyle 2.17 negatif yönde değişmekte, LİTH 0.005 anlamlılık değeriyle 0.82 pozitif yönde yükselmekte, LDK 0.001 anlamlılık değeriyle 1.03 negatif yönde değişmektedir.

Bağımlı değişken LİTH % 1 artış gösterdiğinde: LDK 0.045 anlamlılık değeriyle 0.76 negatif yönde değiştiğini ve LGSYİH, LİHR anlamlı olmadığını belirtmektedir.

Bağımlı değişken LDK % 1 artış gösterdiğinde: LGSYİH 0.000 anlamlılık değeriyle 2.02 pozitif yönde yükselmekte, LİHR 0.001 anlamlılık değeriyle 0.76 negatif yönde değişmekte, LİTH anlamlı olmadığını belirtmektedir.

3.7.4. Etki Tepki (Impulse Response) Fonksiyonlarının Sonuçları

VAR modeli tahmini sonucunda ulaşılan ± 2 standart hatalık güven aralığında etki-tepki fonksiyonu grafikleri değişkenlerin ele alınış sırasına göre Grafik 3.2’de yer almaktadır.

Grafik 3.2 Değişkenlerin Etki Tepkisi

Grafik 3.2'nin 2. şeklinde görüldüğü gibi LİHR (DDLEXPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LGSYİH (DDLHDP) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve pozitif yönde artmıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra negatif yönde azalmaya başlamış ve 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar durgunluk olmuştur sonra 4. yıllık döneminde tepki pozitif yönde artmıştır.

Grafik 3.2'nin 3. şeklinde görüldüğü gibi LİTH (DDLİMPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LGSYİH (DDLHDP) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve pozitif yönde artmıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra azalmaya başlamış ve 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar negatif yönde azalmaya devam etmiştir. 4. yıllık döneminde tepki pozitif yönde artmıştır.

Grafik 3.2'nin 4. şeklinde görüldüğü gibi LDK (DDDLDOLAR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LGSYİH (DDLHDP) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve 5 yıl içerisinde denge düzeyinde devam etmiştir.

Grafik 3.2'nin 5. şeklinde görüldüğü gibi LGSYİH (DDLHDP) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LİHR (DDLEXPOR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve azalmaya başlamıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra negatif yönden dengeye ulaşmaya çalışmıştır, 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar artış olmuştur, sonra 4. yıllık döneminde tepki azalıp negatif yönde devam etmiştir.

Grafik 3.2'nin 7. şeklinde görüldüğü gibi LİTH (DDLİMPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LİHR (DDLEXPOR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve pozitif yönde artmıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra azalmaya başlamış ve 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar durgunluk devam etmiştir. 4. yıllık döneminde tepki pozitif yönde artmıştır.

Grafik 3.2'nin 8. şeklinde görüldüğü gibi LİTH (DDLİMPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LDK (DDDLDOLAR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve 5 yıl içerisinde denge düzeyinde devam etmiştir.

Grafik 3.2'nin 9. şeklinde görüldüğü gibi LGSYİH (DDLHDP) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LİTH (DDLİMPOR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve azalmaya başlamıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra negatif yönden dengeye ulaşmaya çalışmıştır, 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar artış olmuştur, sonra 4. yıllık döneminde tepki azalıp negatif yönde devam etmiştir.

Grafik 3.2'nin 10. şeklinde görüldüğü gibi LİHR (DDLEXPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LİTH (DDLİMPOR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve pozitif yönde artmıştır. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra

azalmaya başlamış ve 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar negatif yönde azalmaya devam etmiştir. 4. yıllık döneminde tepki pozitif yönde artmaya başlamıştır.

Grafik 3.2'nin 12. şeklinde görüldüğü gibi LDK (DDDLDOLAR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LİTH (DDLİMPORT) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde ortaya çıkmıştır ve 5 yıl içerisinde denge düzeyinde devam etmiştir.

Grafik 3.2'nin 13. şeklinde görüldüğü gibi LGSYİH (DDLHDP) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LDK (DDDLDOLAR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde negatif yönden ortaya çıkmıştır ve. Bu tepki 2. yıllık dönemine kadar dengeye yaklaşmış ve 2. yıllık dönemden 3. yıllık döneme kadar azalış olmuştur sonra 4. yıllık dönemde tepki pozitif yönde artmıştır.

Grafik 3.2'nin 14. şeklinde görüldüğü gibi LİHR (DDLEXPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LDK (DDDLDOLAR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde dengede ortaya çıkmıştır ve negatif yönde hareket etmiştir. Bu tepki 2. yıllık dönemden sonra pozitif yönde artmaya başlamış ve 3. yıllık dönemden 4. yıllık döneme kadar azalma olup negatif değerine ulaşmış sonra 4. yıllık döneminde tepki dengeye doğru artmıştır.

Grafik 3.2'nin 15. şeklinde görüldüğü gibi LİTH (DDLİMPOR) değişkeninde bir standart sapmalık şok gerçekleştiğinde, LDK (DDDLDOLAR) değişkeninin verdiği tepki 1. yıllık dönemde negatif değerinde ortaya çıkmıştır ve pozitif yönde artmıştır. Bu tepki 3. yıllık dönemden sonra 5. yıllık dönemine kadar negatif yönde azalmaya başlamış.

3.7.5. Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları

Varyans ayrıştırmasına göre değişkenlerin birbirini etkileme dereceleri, değişkenlerin ele alınış sırasına göre Tablo 3.7, Tablo 3.8, Tablo 3.9, Tablo 3.10'da gösterilmiştir.

Tablo 3.7 LGSYİH'nin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	LGSYİH	LİHR	LİTH	LDK
1	0.146753	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.217694	60.90505	13.39403	25.66978	0.031146
3	0.224809	58.12116	17.66824	24.17814	0.032464
4	0.248525	53.51839	18.55937	27.85600	0.066242
5	0.261419	49.14378	23.84732	26.94899	0.059900
6	0.270300	47.42164	22.30630	30.19995	0.072115
7	0.274441	46.55695	22.89358	30.47950	0.069974
8	0.277119	46.21938	22.45474	31.25203	0.073846
9	0.279612	45.87070	22.61601	31.44075	0.072545
10	0.280105	45.79961	22.56419	31.56256	0.073637

LGSYİH değişkeninin varyans ayrıştırma tablosuna bakıldığında LİHR, LİTH ve LDK değişkenlerinin LGSYİH değişkenini açıklama gücü zaman içerisinde artış gösterirken 10. dönemde LİHR değişkeninin LGSYİH değişkenini açıklama gücü % 22.56, LİTH değişkeninin LGSYİH değişkenini açıklama gücü % 31.56, LDK değişkeninin açıklama gücü ise % 0.07'dir.

Tablo 3.8 LİHR'nin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	LGSYİH	LİHR	LİTH	LDK
1	0.231881	44.62448	55.37552	0.000000	0.000000
2	0.342413	28.48837	27.06962	44.39993	0.042084
3	0.354154	28.08065	25.36334	46.50355	0.052463
4	0.396603	30.14363	28.47848	41.29970	0.078188
5	0.431262	27.77479	34.27932	37.87945	0.066445
6	0.440011	27.29011	33.20476	39.42695	0.078182
7	0.446624	27.15708	33.23261	39.53398	0.076328
8	0.449792	27.07906	32.79736	40.04423	0.079346
9	0.454187	27.06153	32.53477	40.32579	0.077900
10	0.454496	27.05532	32.53728	40.32850	0.078900

LİHR değişkeninin varyans ayrıştırma tablosuna bakıldığında LGSYİH, LİTH ve LDK değişkenlerinin LİHR değişkenini açıklama gücü zaman içerisinde artış ve azalış gösterirken 10. dönemde LGSYİH değişkeninin LİHR değişkenini açıklama gücü % 27.05, LİTH değişkeninin LİHR değişkenini açıklama gücü % 40.32, LDK değişkeninin LİHR değişkenini açıklama gücü % 0.07'dir.

Tablo 3.9 LİTH'nin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	LGSYİH	LİHR	LİTH	LDK
1	0.311613	20.35581	0.946610	78.69758	0.000000
2	0.327259	23.36301	4.844653	71.74311	0.049221
3	0.340398	22.67077	6.627112	70.61568	0.086440
4	0.387963	21.82125	9.256621	68.83276	0.089361
5	0.431297	19.43927	15.83321	64.65477	0.072743
6	0.434355	19.38297	16.27572	64.24981	0.091493
7	0.435043	19.49139	16.33397	64.08219	0.092440
8	0.442609	19.45814	15.99929	64.45117	0.091409
9	0.450442	19.45858	16.44119	64.01184	0.088387
10	0.450978	19.41346	16.62812	63.86839	0.090029

LİTH değişkeninin varyans ayrıştırma çizelgesine bakıldığında LGSYİH, LİHR ve LDK değişkenlerinin LİTH değişkenini açıklama gücü zaman içerisinde azalış gösterirken 10.

dönemde LGSYİH değişkeninin LİTH değişkenini açıklama gücü % 19.41, LİHR değişkeninin LİTH değişkenini açıklama gücü artış gösterip % 16.62, LDK değişkeninin LİTH değişkenini açıklama gücü % 0.09'dur.

Tablo 3.10 LDK'nın Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	LGSYİH	LİHR	LİTH	LDK
1	0.070185	31.76028	6.295248	53.80281	8.141659
2	0.120545	11.67997	54.15157	30.84132	3.327139
3	0.266396	12.15382	48.77729	38.36865	0.700249
4	0.281430	11.27626	50.19943	37.83816	0.686150
5	0.287735	11.58327	48.16072	39.59143	0.664579
6	0.292360	11.64615	46.76776	40.92743	0.658665
7	0.302529	12.40303	45.05204	41.92979	0.615131
8	0.302860	12.37999	45.10909	41.89233	0.618582
9	0.303414	12.56951	45.01233	41.80173	0.616426
10	0.303923	12.54908	44.86442	41.97183	0.614667

LDK değişkeninin varyans ayrıştırma çizelgesine bakıldığında LGSYİH, LİHR ve LİTH değişkenlerinin LDK değişkenini açıklama gücü zaman içerisinde azalış gösterirken 10. dönemde LGSYİH değişkeninin LDK değişkenini açıklama gücü % 12.54, LİHR değişkeninin LDK değişkenini açıklama gücü % 44.86, LİTH değişkeninin LDK değişkenini açıklama gücü ise % 0.61'dir.

3.7.5. Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

Johansen yöntemi eş bütünlük vektörlerin testinde iki olabilirlik oran (LR) kullanılmaktadır. Bunlardan biri iz istatistiği, diğeri de maksimum öz değer istatistiğidir. Bu istatistiklerin hipotez testleri ise aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

İz (Trace) istatistiği için sıfır hipotezi;

H_0 : En fazla 'r' eşbütünlük testi vardır.

Maksimum özdeğer istatistiği için sıfır hipotezi de;

H_0 : En fazla 'r + 1' eşbütünlük testi vardır.

Yukarıdaki hipotezler doğrultusunda gerçekleştirilen Johansen eşbütünlük test sonuçları Tablo 3.6'da gösterilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, tabloda GSYİH (LGSYİH), İhracat (LİHR), İthalat (LİTH) ve Döviz Kuru (LDK) uzun dönemde ortak bir trendlerinin olup olmadığına ilişkin eş bütünlük testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.7 Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler: LGSYİH, LİHR, LİTH, LDK			
Gecikme aralığı (ikinci farklarında) 1			
Sıfır Hipotezi	Öz Değer	İz İstatistiği	0,05 Kritik Değer
0	-	93.3321	47.21
1	0.97775	51.4741	29.68
2	0.89640	26.5350	15.41
3	0.75126	11.2301	3.76
Trace testine göre 0,05'de 3 tane kointegrasyon vektörü vardır			
Sıfır Hipotezi	Öz değer	Max. İstatistiği	0,05 Kritik Değer
0	-	41.8580	27.07
1	0.9775	24.9391	20.97
2	0.89640	15.3050	14.07
3	0.75126	11.2301	3.76
Max-eigenvalue testine göre 0,05'de 3 tane kointegrasyon vektörü vardır.			

İz istatistiği, max. istatistiği kritik değerden küçükse hipotez red edilir.

H_0 – Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur ($p < 0,05$)

H_1 – Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır ($p > 0,05$)

Johansen eşbütünleşme testinin sonucunda elde edilen bulgularda göstermektedir ki; iz istatistiği kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi red edilip, H_1 hipotezi kabul edilir, yani bu dört değişken arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. İz istatistiğine göre 3 eş bütünleşme vektörü varken maksimum öz değer istatistiğine göre de 3 eş bütünleşme vektörü vardır. Çünkü maksimum öz değer istatistiği kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi red edilip, H_1 hipotezi kabul edilir. Bu eş bütünleşik ilişki; tabloda GSYİH (LGSYİH), İhracat (LİHR), İthalat (LİTH) ve Döviz Kuru (LDK) uzun dönemli ilişkiye sahip oldukları anlamına gelmektedir. Öyleyse söz konusu üç değişken arasında bulunan eşbütünleşik ilişkinin varlığı, Granger Nedensellik Testi'nin kullanılmasındaki gerekliliği ortaya çıkarmıştır.

3.7.6. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger nedensellik testi bir VAR modelidir. VAR modeli gecikmelere karşı çok duyarlıdır. Bunun için Granger nedensellik testinin uygulanacağı değişkenlerin ortak gecikmeli değerini içerecek şekilde VAR testi uygulanması gereklidir. LR kriteri ile uygun gecikme sayısı belirlenen modele, VAR modeli çerçevesinde Granger nedensellik testi uygulanmış olup, test sonuçları Tablo 3.8'de gösterilmiştir.

H_0 – Değişkenler arasında nedensellik yoktur ($p > 0,05$)

H_1 – Değişkenler arasında nedensellik vardır ($p < 0,05$)

Tablo 3.8 Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F Değeri	Olasılık Değeri (p)	Karar
LİHR, LGSYİH'nın Granger nedeni değildir	8.5075	0.004	Var
LGSYİH, LİHR'in Granger nedeni değildir	8.8885	0.003	Var
LİTH, LGSYİH'nın Granger nedeni değildir	4.5287	0.033	Var
LGSYİH, LİTH'in Granger nedeni değildir	1.4769	0.224	Yok
LDK, LGSYİH'nın Granger nedeni değildir	11.214	0.001	Var
LGSYİH, LDK'nın Granger nedeni değildir	17.945	0.000	Var
LİTH, LİHR'in Granger nedeni değildir	7.875	0.005	Var
LİHR, LİTH'in Granger nedeni değildir	1.9549	0.162	Yok
LDK, LİHR'in Granger nedeni değildir	11.782	0.001	Var
LİHR, LDK'nun Granger nedeni değildir	11.318	0.001	Var
LDK, LİTH'in Granger nedeni değildir	4.03	0.004	Var
LİTH, LDK'nun Granger nedeni değildir	2.6284	0.105	Yok

Tablo 3.8'de yer alan Granger nedensellik testi sonuçlarını incelediğinde; 0,05 anlamlılık düzeyinde gayri safi yurt içi hasılasından (LGSYİH) ithalata (LİTH), ithalattan (LİTH) döviz kuruna (LDK), ihracattan (LİHR) döviz kuruna (LDK) doğru tek yönlü nedensellik ilişki rastlanmıştır. Ayrıca ihracat (LİHR) ve gayri safi yurt içi hasılası (LGSYİH), döviz kuru (LDK) ve gayri safi yurt içi hasılası (LGSYİH), döviz kuru (LDK) ve ihracat (LİHR) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Granger nedensellik analizi sonucunda; araştırmanın literatür kısmında yer alan Marin (1992), Silverstovs ve Herzer (2005) çalışmalarına benzer, Kırgızistan ekonomisi ihracata dayalı büyüme hipotezini destekler niteliğindedir. Yani bir ülkenin ihracattaki artışlar dış ticaret çarpanı aracılığıyla, üretim ve istihdamda artışa yol açmaktadır. Ayrıca ihracattaki artış ile birlikte ülkede döviz miktarındaki artış, daha fazla ithalat yapabilmesine imkan sağlamakta ve bu ithalat artışları da ekonomide üretim potansiyelinde artışa neden olmaktadır (Ramos, 2001).

Granger Nedensellik testini kullanarak elde edilen bılgularına göre ihracat (LİHR) ve gayri safi yurt içi hasılası (LGSYİH) arasında Gül, Kamacı ve Konya (2013), Koçyiğit, Bayat, Kayhan, ve Şentürk (2015), Küçükaksoy, Çifçi ve Özbek (2015), Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013) gibi çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada; Kırgızistan'ın 2000-2014 yılları itibariyle ekonomik büyümesinin göstergesi GSYİH, ihracat, ithalat ve döviz kuru verileri kullanılarak ihracata dayalı büyümenin geçerliliği nedensellik testleri ile ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Bu analizi yapabilmek için öncelikle değişkenleri durağan olup olmadığını birim kök testi ile sınanmıştır. Birim kök testinin sonucunda değişkenlerin birim kökü olmadığı tespit edilmiştir. Sonra da ihracatın ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin ihracat üzerindeki etkisi de ortaya konulmuştur. Johansen eşbütünleşme testinin bulguları bu dört değişken arasında uzun dönemde birlikte hareket ettiğini belirtmiştir. Varyans ayrıştırma analizinin sonucunda 10 yıl içerisinde değişkenlerin birbirini etkileme derecelerinin azalışını veya artışını tahmin edilmiştir. Etki-tepki fonksiyonunda değişkenlerin birine şok uygulandığında diğer değişkenin etki-tepkisini 5 yıl içerisinde nasıl değişebildiği tahminleri elde edilmiştir. Granger nedensellik testlerinin sonuçlarına göre 0,05 anlamlılık düzeyinde gayri safi yurt içi hasılasından (LGSYİH) ithalata (LİTH), ithalattan (LİTH) döviz kuruna (LDK), ihracattan (LİHR) döviz kuruna (LDK) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi rastlanmıştır. Ayrıca ihracat (LİHR) ve gayri safi yurt içi hasılası (LGSYİH), döviz kuru (LDK) ve gayri safi yurt içi hasılası (LGSYİH), döviz kuru (LDK) ve ihracat (LİHR) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yani bu bulgular Saatcioğlu ve Karaca (2004), Özcan ve Özçelebi (2013), Akbulut ve Terzi (2011), Yavuz (2011) gibi İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu çalışma Tang ve Ravin (2013) , Taban ve Aktar (2008) çalışmaları gibi hem ihracata dayalı büyüme hipotezini, hem büyümeye dayalı ihracat hipotezini destekler bulguları elde etmiştir. Gelişmekte olan Kırgızistan büyümeyi gerçekleştirmek için ihracatı teşvik edici politikayı uygulamalıdır ve teknolojiyi geliştirmek amacıyla ithalat yapmalıdır. Dış ticarete açık ekonomik büyüme politikasını yürüten gelişmekte olan Kırgızistan yukarıda belirtilmiş olduğu gibi ihracatın % 41'ini altın oluşturmuş (OEC, 2014). Bu altını Kanadalı Centerra şirketi Kumtor'u işleterek ihracat etmektedir, Kırgızistan sadece vergiler üzerinde kazanç elde etmektedir. Kanada ve Kırgızistan Kumtor ile ilgili sözleşmesi 2019 yılında sona erecek. Kumtor hisseleri Kırgızistan'a geçtikten sonra da ihraç edilecek altından elde edilecek para ile dış ticaret açıklarını kapatmış olacaktır. Böylece gelişmekte olan Kırgızistan ekonomisi refaha ulaşarak ekonomik durumunu iyileştirmiş olacaktır (Kumtor, 2016).

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Berber, M. (2003). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. 2. Baskı. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Çelik, K. (2015). *Uluslararası İktisat*. 6. Baskı, Trabzon.
- Darnell, A. ve Adrian, C. (1990). *Dictionary of Econometrics*. Edward Elgar Publications, England.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. Jon Wiley, New York.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991), *Innovation and Growth in the Global Economy*. The MIT Press, Massachusetts.
- Gujarati, D. N. (1993). *Temel Ekonometri*. (Çev: Ü. Şenesen ve G. Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Harrod, R. (1933). *International Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Helpman, E. ve Krugman, P. R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*. MIT Press, Massachusetts
- Hiç, M. (1988). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Mentş Kitabevi, İstanbul.
- Innis, H. A. (2001). *The Fur Trade in Canada*. University of Toronto Press, Canada.
- İyibozkurt, E. (1995). *Uluslararası İktisat*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. Altın Kitaplar, İstanbul
- King, J. E. (2003). *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, UK.
- Mccombie, J. S. E. ve Thirlwall, A. P. (2004). *Essays on Balance of Payments Constrained Growth Theory and Evidence*, Routledge, London.
- Parasız, İ. (1996). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Parasız, İ. ve Yıldırım, S. (1994). *Uluslararası Para Sistemi; Tarihçe, Kurum, Kuram ve Mekanizma*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Pekin, T. (2008). *Makro Ekonomi*. Zeus Kitabevi, İzmir.

- Peterson, W. C. (1994). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. (Çev. T. Güllap). Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1.B., Erzurum.
- Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, United Nations Publications, New York.
- Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat*. Güzem Yayıncılık, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. 17. Baskı, İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Taban, S., Günsoy, B., Günsoy, G., Erdinç, Z. ve Aktaş, M. (2013). *İktisadi Büyüme*, T.C. Anadolu Üniversitesi yayın No: 2898 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1855, Eskişehir.
- Tanrıkulu, K. (1983). *Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi*. DPT, Ankara.
- Thirlwall, A. P. (2000). "Trade, Trade Liberalisation and Economic Growth: Theory and Evidence", African Development Bank Economic Research Papers 63.
- Todaro, M. P. (2000). *Economic Development*. Seventh Edition, Addison-Wesley Publications.
- Tomanbay, M. ve Gümüş, T. (2008). *Genel Ekonomi*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tripathy, B. N. (1985). *Export and Economic Growth*, Mittal Publications, India.
- Ülgener, S. F. (1991). *Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme*. 7.B. Der Yayınları, İstanbul.
- Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. 1. Basım. Efil Yayınevi, Ankara.

Makaleler

- Ağayev, S. (2011). "İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri". *Ege Akademik Bakış*, 11(2): 241-254.
- Ağrasoy, E. (2006). "How Important Is The Choice Of Exchange Rate Regime For Economic Growth In Emerging Market Economies".
- Ahmad, J. (2001), "Causality Between Exports and Economic Growth: What Do the Econometric Studies Tell Us"? *Pacific Economic Review*, 6(1): 147-167.

- Akbulut, S. ve Terzi, H. (2011). "Türkiye’de İhracata Dayalı Büyümenin Sektörler İtibariyle Analizi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 43-58.
- Akın, E. (2005). "Çok Uluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergisel Teşvik", *Yaklaşım Dergisi*. 148: 67
- Al Mamun, K. A. ve Nath, H. K. (2005). "Export-Led Growth in Bangladesh: a Time Series Analysis". *Applied Economics Letters*, 12: 361–364
- Altman, M. (2003). "Staple Theory and Export-Led Growth: Constructing Differential Growth", *Australian Economic History Review*, 43(3), 230-255.
- Archibugi, D. ve Michie, J. (1998). "Technical Change, Growth and Trade: New Departures in Institutional Economics", *Journal of Economic Surveys*, 13(2): 313-332.
- Awokuse, T. O. (2002). "Is the Export-Lead Growth Hypothesis Valid for Canada?". University of Delaware, Department of Food and Resource Economics, University of Delaware, Newark, DE 19716, USA. FREC SP02-01.
- Awokuse, T. O. (2006). "Export-Led Growth And The Japanese Economy: Evidence From VAR And Directed Acyclic Graphs Applied Economics", Department of Food and Resource Economics, 213 Townsend Hall, University of Delaware, Newark, Delaware 19717, USA. 38: 593–602.
- Awokuse, T.O. (2008). "Trade Openness and Economic Growth: is Growth Export-Led or Import-Led?", *Applied Economics*, 40(2): 161-173.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Economidou, C. ve Goswami, G. G (2005), "Export Led Growth Hypothesis Revisited: A Panel Cointegration Approach". *Scientific Journal of Administrative Development*, 3: 40-54
- Bailliu N. J., Lafrance R. ve Perrault J. P. (1999). "Exchange Rate Regimes And Economic Growth in Emerging Markets". Bank of Canada White Papers.
- Balassa, B. (1978). "Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis". *Weltwirtschaftliches Archiv*, 114(1): 24-61.
- Balassa, B. (1984). "Adjustment Policies in Developing Countries: A Reassessment". *World Development*, 12(9): 955-972.
- Balassa, B. (1985). "Exports, Policy Choices and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Crisis", *Journal of Development Economics*, 18(1): 23-35.

- Beckerman, W. (1962). "Projecting Europe's Growth", *The Economic Journal*, 72(288): 912-925.
- Bingöl, Y. (2007). "Kırgızistan'ın "Renkli" Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13): 1-21.
- Chenery, H. B. (1980), "Interactions Between Industrialization and Exports," *American Economic Review*, 70 (2): 281-287.
- Chenery, H. B. ve Bruno, M. (1962). "Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel", *The Economic Journal*, 72(285): 79-103.
- Dawson, P. J. (2006). "The export-income relationship and trade liberalisation in Bangladesh" *Journal of Policy Modeling*, 28: 889-896.
- Ehrlich, I. (1990). "The Problem of Development: Introduction", *The Journal of Political Economy*, 98(5): 1-11. Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise System.
- Emery, R. F. (1967). "The Relation of Exports and Economic Growth". *Kyklos*, 20(4): 470-486.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. Jon Wiley, New York.
- Erdoğan, S. (2006). "Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması". *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, (10).
- Ergül, N. (2010). "Türk & Amerikan Enerji Piyasalarında Piyasa Etkinliğinin Test Edilmesi". *Maliye Finans Yazıları*, 24(86): 101-121.
- Gerni, C., Emsen, Ö. S. ve Değer, M.K. (2008). "İthalata Dayal İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi". 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF İktisat Bölümü. İzmir -Türkiye 11.
- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000). "Export-led Growth: a Survey of the Empirical Literature and Some Non-causality Results " Part 1, *The Journal of International Trade & Economic Development*,
- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000a). "Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non-Causality Results". (Part I). *Journal of International Trade and Economic Development*. 9(3): 261-337.

- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000b). "Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non-Causality Results". (Part II). *Journal of International Trade and Economic Development*.
- Göçer, İ., Hepkarşı, N. (2013). "İhracat-Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(4).
- Gül, E., Kamacı, A. (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3): 81-91.
- Gül, E., Kamacı, A. ve Konya, S. (2013). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkisi: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Örneği". *Akademik Bakış Dergisi*, (35).
- Hadass, Y. S. ve Williamson, J. G. (2001). "Terms of Trade Shocks and Economic Performance 1870-1940: Prebisch and Singer Revisited", *NBER Working Paper* 8188.
- Halaç, U. (2003). "Türkiye' de Para Dolanım Hızının İstikrarı: 1987-2001". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5: 85-102.
- Henriques, İ. ve Sadorsky, P. (1996). "Export-Led Growth or Growth-Driven Exports? The Canadian Case". *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique*, 29(3): 541-543.
- Herrerias, M: J. ve Orts, V. (2010). "Is the Export-led Growth Hypothesis Enough to Account for China's Growth?" *China & World Economy*, 18(4): 34-51.
- Herzer, D., Lehmann, F. N. ve Siliverstovs, B. (2004). "Export-Led Growth in Chile: Assessing the Role of Export Composition in Productivity Growth", *Ibero-America Institute for Economic Research Discussion Papers*.
- Jin, J, C. (2002). "Exports and Growth: Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Provincial Economies"? *Applied Economics*.
- Kaldor, N. (1970). "The Case for Regional Policies", *Scottish Journal of Political Economy*, 17(3): 337-348.
- Keating, J. W. (1990). "Identifying VAR Models Under Rational Expectations". *Journal of Monetary Economics*, 25: 453-476.
- Keong, Ch. Ch., Yusop, Z. ve Khim Sen, V. L. (2005). "Export-Led Growth Hypothesis in Malaysia: an Investigation Using Bounds Test". *Sunway Academic Journal*, 2: 13-22.

- Koçyiğit, A., Bayat, T., Kayhan, S. ve Şentürk, M. (2015). "Short and Long Term Validity of Export-Led Growth Hypothesis in BRICS-T Countries: A Frequency Domain Causality Approach". *J. Asian Dev. Stud*, 4(3), ISSN 2304-375X.
- Korkmaz, S. (2010). "Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi". *Journal of Yaşar University*, 5(19): 3320-3330.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). "Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3): 47-76
- Kravis, I. B. (1970). "Trade as a Handmaiden of Growth: Similarities Between the Nineteenth and Twentieth Centuries". *The Economic Journal*, 850-872.
- Kula, F. (2008). "Ekonomik Büyüme ve Ödemeler Bilançosu Kısıtı: 1980-2006 Dönemi Türkiye Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 59-69.
- Kumar, V., Leona S. Ve Gasking M. (1995). "Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures". *International Journal of Forecasting*, Elsevier. 11(3): 361-377.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ. ve Özbek, R. İ. (2015). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması". *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Lucas, E. R. (1988). "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1): 3-42.
- Lütkepohl, H. ve Saikkonen, P. (1997). "Impulse Response Analysis in Infinite Order Cointegrated Vector Autoregressive Processes". *Journal of Econometrics*, 81(1): 127-157.
- Marin, D. (1992). "Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Industrialized Countries?". *Review of Economics & Statistics*, 74(4): 678-688
- Mathur, V. J. (1999) "Human Capital Based Strategy for Regional Economic Development", *Economic Development Quarterly*, 13(3): 203-216.
- Mckinnon, R. I. (1964). "Foreign Exchange Constraints in Economic Development and Efficient Aid Allocation", *The Economic Journal*, 74(294): 388-409.
- Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014). "Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Etkileri: Orta Asya Ülkeleri için Ampirik Bir Analiz". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22).

- Moosa, I. A. (1999). "Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Australia"? *Applied Economics*, 31(7): 903-906.
- Moschos, D. (1989). "Export, Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis". *Journal of Development Economics*, 30.
- Myint, H. (1958). "Classical Theory" of International Trade and the Underdeveloped Countries", *The Economic Journal*, 68(270): 317-337.
- Ömer, Y. ve Kaya, V. (2007). "İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Bir VAR Modeli", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 22(250): 69-84.
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye için Geçerli mi"? *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1):1-14
- Özgen, F. B. ve Güloğlu, B. (2004). "Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi". *METU Studies in Development*, 31: 93-114.
- Panas, E. ve Vamvaukas, G. (2002). "Further Evidence on the Export–Led Growth Hypothesis". *Applied Economics Letters*, 9.
- Parente, S. L. (1994). "Technology Adaption, Learning-by-Doing and Economic Growth", *Journal of Economic Theory*, 63(2): 346-369.
- Ramos, F. F. R. (2001). "Exports, Imports and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis". *Economic Modelling*, 18: 613-623.
- Reppas, P. A. ve Christopoulos, D. K. (2005). "The Export-Output Growth Nexus: Evidence from African and Asian Countries", *Journal of Policy Modeling*, 27: 929–940.
- Romer, M. P. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth". *The Journal of Political Economy*, 95(5): 1002-1037.
- Romer, M. P. (1990). "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*, Vol. 98(5): 71-102. Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise System.
- Saatcioğlu, C. ve Karaca, O. (2004). "Türkiye’de İhracat ile Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi". *Yönetim*, 15(49): 30-40.
- Sachs, J. ve Warner, A. (1997). "Natural Resource Abundance and Economic Growth". *NBER Working Paper*, No. 5398.

- Saygılı, S. (2003) *Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu*, Devlet Planlama Teşkilatı, No. 2675.
- Siliverstovs, B. ve Herzer, D. (2005). "Export-led growth hypothesis: evidence for Chile". *The Open Access Publication Server of the ZBW – Leibniz Information Centre for Economics*. Discussion papers // Ibero America Institute for Economic Research, No. 112. University of Goettingen.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2001). "Vector Autoregressions". *Journal of Economic Perspectives*. 15(4): 118.
- Şahbaz, A., Ağır, H. ve Yanar, R. (2014). "Seçilmiş Asya Ülkeleri için İhracata Dayalı Büyüme Modeli: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22.
- Şimşek, M. (2003). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi, 1960–2002". *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, 18(2): 43- 63
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2005). "Türkiye'nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi ile Eş bütünleşme Analizi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (6).
- Taban, S. ve Aktar, İ .(2008). "An Empirical Examination of The Export-Led Growth Hypothesis in Turkey". *Journal of Yasar University*, 3(11), 1535-1551.
- Tang, T. Ch. ve Ravin, Ch. (2013). "Export-Led Growth in Cambodia: An Empirical Study". Monash University Business and Economics, Department of Economics ISSN 1441-5429 Discussion Paper 03/13.
- Taştan, H. (2010). "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1): issn: 1309-8020
- Teixeira, A. A. C. ve Fortuna, N. (2006). "Human Capital, Trade and Long Run Productivity: Testing the Technological Absorption Hypothesis for the Portuguese Economy, 1961-2001", FEP Working Papers, No: 226
- Thirlwall, A. P. (1979). "The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rates Differences", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 128(1): 45-53.
- Thirlwall, A. P. (2001). "The Relation between the Warranted Growth Rate, the Natural Rate, and the Balance of Payments Equilibrium Growth Rate, *Journal of Post Keynesian Economics*, 24(1): 81-88.

- Tyler, W. G. (1981). "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence". *Journal of Development Economics*, 9(1): 121-130.
- Watkins, M. H. (1963). "A Staple Theory of Economic Growth", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(2): 141-158.
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013). "Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1).
- Yeyati, E. L. ve Sturzeneger F. (2001). "Classifying Exchange Rate Regimes: Deeds and Words". *European Economic Review*, 49(6).
- Yıldırım, E. (2015). "İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar" *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 8(15), ISSN 1307-9832, 21-41.
- Zuniga, H. C. (2000). "Export-Led Growth in Honduras and the Central American Region", Master Thesis, The Department of Agricultural Economics and Agribusiness, Louisiana State University.

Tezler

- Busurmankulova, J. (2010). *BDT Entegrasyonunun Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hepkarşı, N. (2013). *İhracat-Büyüme İlişki: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Kadılar, C. (2000). *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*. Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü.
- Tunç, H. (2008). *Bir Yenilik Göstergesi Olarak Patent ve Türkiye Patent Performansı*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Üzümcü, A. (2002). *İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.
- Yavuz, M. (2011). *Türkiye 'de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi*. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

- Yılıgör, M. (2008). *OECD Ülkelerinde İkiz Açık Teorisinin Panel Veri Modelleri ile İncelenmesi*. Doktora Tezi. İstanbul. (Ana Kaynak: Haluk Erhat. (1983), "Nedensellik Üzerine Sınamalar". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, s. 66-67).
- Züngün, D. (2010). *Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Modelinin İmalat Sanayi Üzerinde Yarattığı Etkiler (1980 sonrası)*. T.C. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Manisa.

Kurumsal Kaynaklar

- "Ekonomika Kırgızstana v Poslednie Desyatiletia XX Veka". (2000). TseiSR pri MB KR, Bişkek.
- Alkan, H. (2010). "Kırgızistan Otoriter Merkezleşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık". Stratejik Düşünce Enstitüsü 1-35, Ankara.
- Benli, A. (2008). *Kırgızistan Ülke Profili*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Merkezi.
- DEİK, 2009
- İGEME-İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. (2006).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2016
- Kırgız Cumhuriyeti'nin Temel Makroekonomik Göstergeleri, BDT İstatistik Komitesi, 2010
- Kumskov, V. (2009). Problemi Denejno-Finansovoi Stabilizatsii v Kırgızstane.
- Öztürk, İ. (2008). *Girişimcilik Raporu*, İktisadi Girişim ve İş ahlakı Derneği.
- Pamuk, Ş. (2007). "Dünyada ve Türkiye'de İktisadi Büyüme, 1820-2005". Hazine Uzmanları Derneği Konferansı.
- Pehlivanoglu, F. ve Güneş, İ. (2008). *Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi II*. Uluslar arası Sosyal Bilimciler Kongresi.
- Rahmatova, A., Tursunova, S. ve Lailaeva, E. (2001). "Ekonomika Kırgızstana: Realii i Perspektivi". *Nauçno-Praktičeskiy Seminar*, Bişkek.
- Rıdvan, K. (2001). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeğe Katkısı*, Ekonomik İstikrar Büyüme ve Yabancı Sermaye TCMB Yayınları, s.100

- Saygılı, S. (2003). *Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu*, Devlet Planlama Teşkilatı, No. 2675.
- Saygılı, S. (2003). *Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu*, Devlet Planlama Teşkilatı, No. 2675.
- Saygılı, S., Cihan, C. ve Yurtoğlu, H. (2002). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, No. 2665.
- Smith, E. J. (2001). "Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica", United Nations Conference on Trade and Development, Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No. 7, United Nation Publication, New York and Genevo.
- Somuncuoğlu, T. (2011). *Kırgızistan Ülke Profili*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Merkezi.

İnternet Kaynakları

- <http://atlas.media.mit.edu>. (Erişim Tarihi: 02.11.2016).
- <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>
(Erişim Tarihi: 10.09.2016).
- <http://docplayer.biz.tr/2097395-Kirgizistan-temel-sosyal-ve-ekonomik-gostergeler-2004-yuzolcumu-198-500-km2-nufus.html> (Erişim Tarihi: 20.11.2016).
- <http://turkbilimi.com/2005-kirgizistanda-lale-devrimi.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2016).
- <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/KGZ/Year/2015> (Erişim Tarihi: 09.10.2016).
- http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home
(Erişim Tarihi: 20.09.2016).
- <http://www.kumtor.kg/ru/about/> (Erişim Tarihi: 03.09.2016).
- <http://www.ntv.com.tr/dunya/kirgizistan-ic-savasa-dogru> (Erişim Tarihi: 30.12.2016).
- <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/erth/> (Erişim Tarihi: 10.10.2016).

www.kyremb.at/ru/jekonomika/11-promyshlennost.html-EMBASSY OF THE KYRGYZ REPUBLIC to the Republic of Austria, the Slovak Republic, Hungary, the Czech Republic and the Republic of Poland (Erişim Tarihi: 10.10.2016).

EK 1. Kullanılan Veriler Tablosu

YIL	GSYİH	İHRACAT	İTHALAT	DÖVİZ KURU	1 som=dolar
2000	1369691955	573184841,3	651739255	47,72	0,0209
2001	1525113501	560092939,4	564634222,4	48,45	0,0206
2002	1605640633	635535283,3	695875684,7	46,93	0,0213
2003	1919012781	742293893,7	868382999	43,70	0,0228
2004	2211535312	941138691,6	1133628671	42,64	0,0234
2005	2460246796	942411224,9	1396889953	41,01	0,0243
2006	2834168889	1182432651	2239825766	40,13	0,0249
2007	3802566171	2012051034	3199684856	37,29	0,0268
2008	5139957785	2752393738	4757397210	36,59	0,0273
2009	4690062255	2565386525	3690178794	42,96	0,0232
2010	4794357795	2471698688	3915960865	45,96	0,0217
2011	6197766119	3380167259	5059940751	46,14	0,0216
2012	6605139933	2932959610	6292831537	47,00	0,0212
2013	7335027592	3099060450	6731841257	48,44	0,0206
2014	7468096567	2796701464	6547842569	53,65	0,0186

EK 2. VAR Modeli Sonucu

```
. varlmar, mlag(1)
```

Lagrange-multiplier test

lag	chi2	df	Prob > chi2
1	6.0086	9	0.73906

H0: no autocorrelation at lag order

```
. varnorm, jbera
```

Jarque-Bera test

Equation	chi2	df	Prob > chi2
ddlhdhp	0.849	2	0.65410
ddlexport	1.131	2	0.56797
ddlimport	0.432	2	0.80554
dddldolar	0.404	2	0.81724
ALL	2.816	8	0.94534

ddlhdhp – LGSYİH, ddlexport – LIHR, ddlimport – LİTH, dddldolar – LDK

```
. var ddlhdhp ddlexport ddlimport dddldolar, lags(1/1)
```

Vector autoregression

```
Sample: 2004 - 2014
Log likelihood = 44.37302
FPE = 1.86e-07
Det(Sigma_ml) = 3.68e-09
Number of obs = 11
AIC = -4.431458
HQIC = -4.887489
SBIC = -3.708012
```

Equation	Parms	RMSE	R-sq	chi2	P>chi2
ddlhdhp	5	.136538	0.6192	17.88307	0.0013
ddlexport	5	.210828	0.6621	21.55534	0.0002
ddlimport	5	.26847	0.3621	6.243114	0.1817
dddldolar	5	.137767	0.6774	23.09302	0.0001

	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ddlhdp						
ddlhdp						
L1.	-1.778555	.4735261	-3.76	0.000	-2.70665	-.8504613
ddlexport						
L1.	.6542795	.2243176	2.92	0.004	.2146252	1.093934
ddlimport						
L1.	.4073073	.1913972	2.13	0.033	.0321757	.7824389
dddldolar						
L1.	-.6508081	.1943486	-3.35	0.001	-1.031724	-.2698918
_cons	.0381245	.0331243	1.15	0.250	-.0267979	.1030468
ddlexport						
ddlhdp						
L1.	-2.179884	.7311719	-2.98	0.003	-3.612955	-.7468138
ddlexport						
L1.	.3419286	.3463688	0.99	0.324	-.3369418	1.020799
ddlimport						
L1.	.829349	.2955365	2.81	0.005	.2501082	1.40859
dddldolar						
L1.	-1.03006	.3000938	-3.43	0.001	-1.618233	-.441887
_cons	.0547595	.0511472	1.07	0.284	-.0454871	.1550062
ddlimport						
ddlhdp						
L1.	-1.131519	.9310809	-1.22	0.224	-2.956404	.6933662
ddlexport						
L1.	.6166883	.4410692	1.40	0.162	-.2477915	1.481168
ddlimport						
L1.	-.2154219	.3763388	-0.57	0.567	-.9530324	.5221886
dddldolar						
L1.	-.7671424	.3821422	-2.01	0.045	-1.516127	-.0181574
_cons	.0248423	.0651313	0.38	0.703	-.1028127	.1524974
dddldolar						
ddlhdp						
L1.	2.023991	.4777893	4.24	0.000	1.087542	2.960441
ddlexport						
L1.	-.7614566	.2263371	-3.36	0.001	-1.205069	-.317844
ddlimport						
L1.	-.3130926	.1931203	-1.62	0.105	-.6916015	.0654163
dddldolar						
L1.	.1987208	.1960984	1.01	0.311	-.1856249	.5830666
_cons	.0286692	.0334225	0.86	0.391	-.0368377	.094176

EK 3. Johansen Eşbütünleşme Test Sonucu

```
. vecrank ddlhdp ddlexport ddlimport dddldolar, trend(constant) lags(1) max
```

Johansen tests for cointegration

Trend: constant Number of obs = 11
Sample: 2004 - 2014 Lags = 1

maximum				trace	5%
rank	parms	LL	eigenvalue	statistic	critical value
0	4	-2.2930244	.	93.3321	47.21
1	11	18.635957	0.97775	51.4741	29.68
2	16	31.1055	0.89640	26.5350	15.41
3	19	38.75799	0.75126	11.2301	3.76
4	20	44.37302	0.63973		

maximum				max	5%
rank	parms	LL	eigenvalue	statistic	critical value
0	4	-2.2930244	.	41.8580	27.07
1	11	18.635957	0.97775	24.9391	20.97
2	16	31.1055	0.89640	15.3050	14.07
3	19	38.75799	0.75126	11.2301	3.76
4	20	44.37302	0.63973		

EK 4. Granger Nedensellik Test Sonucu

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
ddlhdp	ddlexport	8.5075	1	0.004
ddlhdp	ddlimport	4.5287	1	0.033
ddlhdp	dddldolar	11.214	1	0.001
ddlhdp	ALL	16.062	3	0.001
ddlexport	ddlhdp	8.8885	1	0.003
ddlexport	ddlimport	7.875	1	0.005
ddlexport	dddldolar	11.782	1	0.001
ddlexport	ALL	17.739	3	0.000
ddlimport	ddlhdp	1.4769	1	0.224
ddlimport	ddlexport	1.9549	1	0.162
ddlimport	dddldolar	4.03	1	0.045
ddlimport	ALL	4.5537	3	0.208
dddldolar	ddlhdp	17.945	1	0.000
dddldolar	ddlexport	11.318	1	0.001
dddldolar	ddlimport	2.6284	1	0.105
dddldolar	ALL	21.127	3	0.000

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Kumushai TURDUBAEVA

Doğum Yeri – Tarihi : Kırgızistan – 12.05.1987

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : No 17 Orta Okulu

Lisans Diploması : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Yabancı Diller : Kırgızca, Rusça, İngilizce, Kazakça, Türkçe, Özbekçe

İş Deneyimi

HelpAge : Stajyer

İnternational Manas Airport: Operator

No 17 Orta Okul : Rus Dili Öğretmeni

E-Posta : k.turdubaeva07@gmail.com